

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

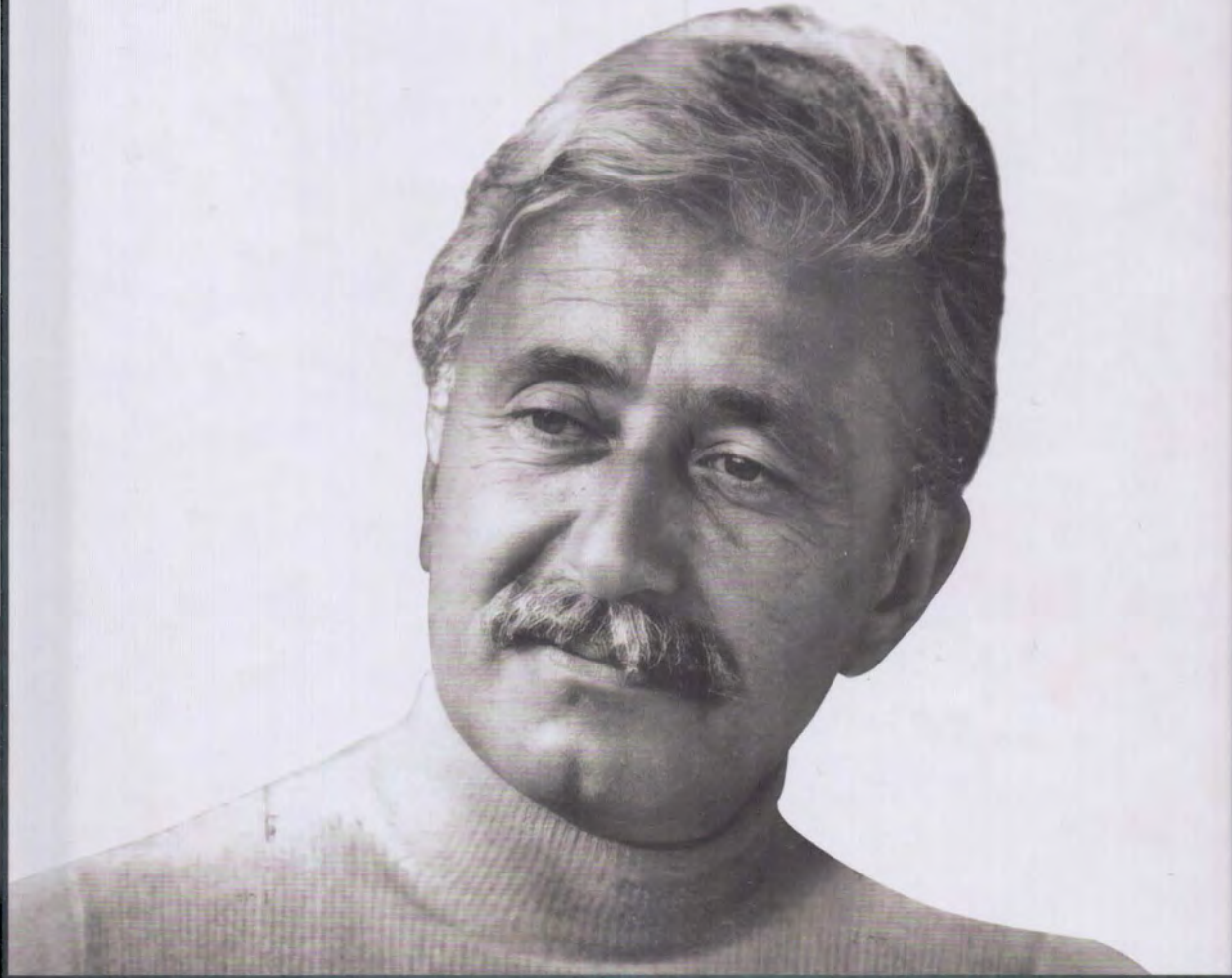
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AHMED GÜNER SAYAR

BİR İKTİSAT DÜŞÜNÜRÜNÜN SERÜVENİ

İDRİS KÜÇÜKÖMER

Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Ahmed Güner Sayar

6.11.1946'da İstanbul'da dünyaya geldi. İlk ve orta tahsilini burada tamamladı. 1968'de İÜ İktisat Fakültesi'nden mezuniyetini takiben İngiltere'de Birmingham Üniversitesi İktisat Bölümünde yüksek lisans çalışması yaptı. İÜ İktisat Fakültesi'nde 1976'da asistan, 1980'de doçent oldu. 1982'de İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne geçti. 1988'de profesörlüğe yükseldi. Halen Nişantaşı Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde akademik faaliyetlerini sürdüren Profesör Sayar, Işık Üniversitesi ve Harp Akademileri'nde de görev almıştır. Profesör Sayar'ın esas ilgi alanı "İktisat Teorisi" ile tarihi birleştiren çalışmalarıdır. Bilhassa 1986 yılında yayınlanan "Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması" adlı eseri, bu sahadaki en önemli yayınlardan biri olma hususiyetini muhafaza etmektedir. Hocalarına olan minnet borcunu ödemeye çalıştığı ilk eser olan "A. Süheyl Ünver: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri, 1898-1986", (İstanbul, 1994) başlıklı çalışmasını "Bir İktisatçının Entellektüel Portresi: Sabri F. Ülgener" izledi (İstanbul, 1998). Bu çizgideki eserlerini "Filozof-İktisatçı Terence W. Hutchison" (İstanbul, 2012) kitabıyla devam ettirdi. Tarih ve Toplum, Toplum ve Bilim, Türkiye Günlüğü, Toplum ve Ekonomi, Dergâh, Türk Yurdu ve Türk Edebiyatı gibi dergilerde makaleleri yayımlanmıştır.

Eserleri: Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (6. Basım, İstanbul, 2021), Bir İktisatçının Entellektüel Portresi Sabri F. Ülgener (2. Basım, İstanbul, 2007), Filozof-İktisatçı Terence W. Hutchison (İstanbul, 2012), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Portre Denemeleri (4. Basım, İstanbul, 2020), Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler (3. Basım, İstanbul, 2008), Hasan Âli Yücel'in Tasavvufi Dünyası ve Mevlevîliği (3. Basım, İstanbul, 2017), A. Süheyl Ünver Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri 1898-1986 (5. Basım, İstanbul, 2021), İktisat Metodolojisi ve Düşünce Tarihi Yazıları (2. Basım, İstanbul, 2011), Abdülbâki Gölpinarlı (3. Basım, İstanbul, 2020), Sahhaf Raif Yelkenci (3. Basım, İstanbul, 2020), 'Velâyet'ten 'Siyâset'e Şeyh Bedreddin (2. Basım, İstanbul, 2018), Yusuf Mardin'den Ahmed Güner Sayar'a Mektuplar (İstanbul, 2020), Çekiç ile Örs Arasında Mehmed Âkif Ersoy (İstanbul, 2021), A. Süheyl Ünver'le Sohbetler (7.XII.1968 - 25.XII.1985) (İstanbul, 2021).

BİR İKTİSAT DÜŞÜNÜRÜNÜN SERÜVENİ
İDRİS KÜÇÜKÖMER

AHMED GÜNER SAYAR

**T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI**

TEK-İMAŞ

**TÜRK KÜLTÜRÜNE
HİZMET VAKFI**

“2023 Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan Yayın Projeleri”
Kültürümüzün Temelini Oluşturan Değerli İnsanlarımızın Biyografileri

BİR İKTİSAT DÜŞÜNÜRÜNÜN SERÜVENİ
İDRİS KÜÇÜKÖMER

Ahmed Güner Sayar

Grafik Tasarım
Ender Boztürk

Kapak Tasarım
Sinan Yılmaz

Yayıncı Sertifika No:
42149

Matbaa Sertifika No:
47892

Baskı-Cilt
Plusone Basım

ISBN 978-975-7522-52-2

Eylül 2022, 1. Baskı

tkhv@tkhv.org.tr

– **Bir İktisat Düşünürünün Serüveni – İdris Küçükömer** adlı eser,
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın destekleriyle
Türk Kültürüne Hizmet Vakfı tarafından hazırlanmıştır.

“Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteği ile hazırlanan bu projenin içeriği hiçbir surette Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın görüşlerini yansıtmamakta olup, içerik ile ilgili tek sorumluluk Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'na aittir.”

Kapak Görseli
Kültür ve Turizm Bakanlığınca, 2008 yılında yayımlanan, editörlüğünü Ahmed Güner Sayar'ın yürüttüğü İdris Küçükömer adlı eserin 14. sayfasında yer alan fotoğraf.

İçindekiler

Takdim / Mehmet Nuri Ersoy	
Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanı	6
Sunuş / Av. Şerafettin Yılmaz	
Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı	8
Sunuş / Ahmet Malkan	
TEK-İMAŞ A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı	10
Kısaltmalar	13
Eseri Takdim	15
Ön Söz	19
Giriş	23
Hayat Hikâyesinin Köşe Taşları	27
Akademisyen – Siyasetçi	37
Cuntacılığa Açılan Yol	49
Fakülte'nin En Sevilen Hocası	61
Hamlıktan Olgunluğa: Geçiş Sürecinde Düşünce ve Aksiyonda Sosyalizm	67
TİP Üyesi	73
Düzenin Yabancılaşması	87
Akıntıya Karşı Yokuşa Doğru: 1968 TİP Kongresi Sonrası	113
Türk Kurtuluş Savaşı: Sıradan Bir Savaş mı?	131
Asya Tipi Üretim Tarzından Sivil Topluma Açılan Yol	139
SODEP Üyesi	147
Sivil Toplum Peşinde Emeklemeler: Bitmeyen Bir Senfoni	151
Vefatı ve Ertesi	177
Eleştiriler ve Genel Bir Değerlendirme: Sonuç Yerine	187
Ekler	201
Kaynakça	239
Dizin	249

Takdim

Her millet, sahip olduğu maddi imkânları ve manevi değerleriyle bir kültür bütünüdür. Aşağı yukarı beş bin yıllık tarihi derinliğe sahip olan Türk milleti de kadim bir tarihe, kültüre ve medeniyete sahiptir. Nitekim tarihin ilk devirlerinden itibaren doğuda Çin içlerinden batıda Orta Avrupa'ya, kuzeyde Sibirya'dan güneyde Yemen ve Habeşistan'a kadar uzanan çok geniş coğrafyaya yayılan, günümüze kadar kesintisiz bir tarih meydana getiren Türkler bu sahalarda kendine has felsefeleriyle devletler kurmuş; inanç, irfan, ahlak gibi sahip oldukları değerler ile insanlığın vicdanı olmuşlardır. Bu kadar farklı coğrafyalara sadece siyasi ve askeri olarak hâkim olmamışlar, zamana ve mekâna yetiştirdikleri her alandaki insan kaynakları ile maddi-manevi varlıklarını, birikimlerini nakşetmişlerdir. Hem kendi yurtlarında hem de fethettikleri, bir zamanlar ihtişamlı medeniyetlerin yaşadığı coğrafyalarda tefekkürde, ilimde, siyasette, askerlikte, sanatta ve hayatın diğer alanlarında dönemin en parlak medeniyetini inşa etmişlerdir.

Bireysel şuur, insanın kendini tanımasıyla başlar. Millî şuur ise, fertlerin mensubu oldukları toplumu yakından bilmeleri, kendi milletinin geçmişini, tarihine yön veren her sahadaki mühim şahsiyetleri öğrenmekle canlanır. Nitekim binlerce yıl tarihin belirleyici öznelerinden birisi olan Türk milletinin bugünü ve geleceği için devletlerimizin, kültür ve medeniyetimizin membaı şahsiyetlerimizi yakinen tanımak, onlardan ilham almak derin bir mana ifade etmektedir. Bu münasebetle millî tarihimizde ve dünya tarihinde derin izler; siyasi, askeri, iktisadi, içtimai, dini, hukuki, kültürel, edebi ve sanat kısımlarında belirleyici etkiler bırakan, ciddi eserler veren abidevi şahsiyetlerin toplumun her kesimine tanıtılması millî ve dini kimliğimizin muhafazası, tarihimizin bir şuura dönüşmesi ve insanlık tarihine katkılarımızın ortaya konması açısından zaruridir.

Milletin fertlerinin ruhî, sosyokültürel gelişmelerinde ve olgunlaşmalarında tarih, sanat, dil, düşünce, edebiyat alanlarında sahip olduğu millî miras başta gelen et-kendir. Bu mirasın mimarı ise değişik zaman ve coğrafyalarda vücut bulmuş tarihi şahsiyetlerdir. Büyük siyasi hareketler ve bunların baş aktörü önemli liderler, onların doğurdukları sosyokültürel değişimler; fikir, bilim, sanat, edebiyat ve kültür alanında çağına damga vuran yahut zamanını aşan hükümdarlar, devlet adamları, şairler, sanatkarlar, edipler, âlimler, mütefekkirler milletlerin kaderinde mühim yer tutmuşlardır. Bu şahsiyetler millî hedeflerin belirlenmesi, toplumların söz konusu ortak hedefler etrafında birleşmesi hususunda gerek milletlerin altın çağlarının oluşumunda gerekse fetret dönemlerinde önemli rol üstlenmişlerdir.

Son dönemde Doğu-Batı ekseninde meydana gelen çatışmalar, kutuplaşmalar insanı ait olduğu medeniyet ile ünsiyet kurmaya, kim olduğunu ve nereden geldiğini bilmeye, kendi milleti ve kültür dairesi içerisinde yetişmiş kalemıyla, sanatıyla, sözüyle, kılıcıyla zamanına damga vuran abide şahsiyetleri tanımaya sevk etmiştir. Bu gelişmeler tarih denilen olguyu ve tarihe, topluma yön veren kişilikleri ön plana çıkartmış, her kesimden insanın alakasını cezbetmiştir. Özellikle son yüzyıl içerisinde

küresel güç savaşında hedef haline gelen Türkler gibi geçmişin muzaffer ve hâkim milletleri tarihi mirasları ile evrensel devlet felsefelerinin, medeniyetlerinin, idare tarzlarının, hukuk ve ahlak anlayışlarının, farklı alanlarda çağına damga vuran ve insanlığı etkileyen bilge şahsiyetlerinin, ortaya konulan eserlerin en mühim silahları olduğunun farkına varmışlardır.

Türk tarihi, devleti, kültür ve medeniyetinin asli karakterinin, dayandığı temel inanç ve tefekkürün oluşmasında, nesilden nesile taşınmasında mihenk taşı olan devlet adamları, mütefekkirler gibi abidevi şahsiyetler hakkında bilgi sahibi olmak geleceğimizin inşası ve nesillerin dini-millî kimlikten beslenerek yetişmesinde büyük önem arz edecektir. Özellikle ülkemizin yetişmekte olan gençlerinin kendi tarih, kültür ve medeniyetinin mazisini, değerini bilmemeleri: bunların temsilcilerini tanımamaları durumunda millî kültür hazinelerinden mahrum kalmaları, bunun sonucunda manevi boşluklar, moral-motivasyon bozuklukları ve sosyal buhranlarla yüz yüze gelmeleri mukadder olacaktır. Bu bağlamda tarihimizin köklerinden bugüne kadar yolumuzu aydınlatan şahsiyetlerin tanınması, haklarında bilgi sahibi olunması açısından hazırlanan bu kitap büyük bir rol ifa edecektir.

Günümüzde Doğu ve Batı'da Türk tarihi, kültürü ve medeniyetiyle alakalı yapılan çalışmalar, ortaya çıkan bilgi ve tecrübeler göz önüne getirildiğinde böyle bir külliyyatın hazırlanması zaruret haline gelmiştir. Bu eser sadece milletimiz için değil bütün Türk dünyası açısından da büyük bir ihtiyacı karşılayacaktır. Emegi olan herkese en kalbi şükranlarımı sunuyorum.

Mehmet Nuri Ersoy

Türkiye Cumhuriyeti
Kültür ve Turizm Bakanı

Sunuş

Batı'da altın çağını yaşayan biyografinin okunurluk bakımından romanla yarıştığı söylenebilir. Aslında tarihin her döneminde başarılı olmuş insanların hayat hikâyeleri merak edilmiştir. Ürkütücü bir değerler kargaşasının yaşandığı, normların altüst olduğu günümüzde ise biyografi türünün ayrı bir önem kazandığı ve binlerce sayfalık biyografiler yazıldığı görülüyor. Hakkında birden fazla biyografi yazılan ilim, fikir, sanat ve edebiyat adamları da vardır.

Biyografi okuyucusu, belki de farkında olmadan “Nasıl yaşamalıyım, davranışlarımı hangi normlara uydurmalıyım?” gibi sorularına somut cevaplar aramaktadır. İyi yazılmış biyografilerin her biri aynı zamanda bir hayat projesi, yani bir çeşit yaşama kılavuzudur; okuyucunun beklediği somut cevapları verir.

Yunancada “hayat” anlamına gelen “bios”la “yazmak” anlamına gelen “graphein” kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşan ve kadim kültürümüzde “tercüme-i hal” diye isimlendirilen biyografinin tarihi Avrupa’da Antik Yunan’a, bizde ise 10. yüzyıla kadar uzanır. Türk-İslâm medeniyeti, Hz. Muhammed’in örnek hayatının anlatıldığı siyer kitaplarıyla ilim, edebiyat ve tasavvuf vb. büyüklerinin hayatlarına dair yazılmış *tabakat* ve *tezkiye* kitaplarından oluşan zengin bir literatüre ve köklü bir biyografi geleneğine sahiptir. Ancak Batı’da 19. yüzyıldan itibaren yeni bir ivme kazanan biyografi yazıcılığının bizde istenen seviyeye ulaşamadığını belirtmek zorundayız.

Ciddî monografi ve biyografiler yazılmadıkça tarih yazıcılığı da mesafe alamaz. Biyografiler, genel tarih yazıcılarının işlerini ve hüküm vermelelerini kolaylaştırır. Bir şahıs hakkında sürekli tekrarlanan yanlış bilgiler ve kanaatler, ancak derinlemesine yapılan araştırmalarla düzeltilebilir. Genel tarih yazıcıları, değinmek zorunda oldukları her konuyu inceden inceye araştıramayacakları için biyografik ve monografik çalışmalara ihtiyaç duymaktadırlar.

Yetişme çağındaki herkesin iyi yazılmış biyografileri okumasında fayda vardır, diye düşünüyoruz. Elbette ciddi, emek mahsulü ve edebî tat taşıyan biyografilerden bahsediyoruz. Aslında biyografi edebî bir türdür; en iyi biyografiler, akademik bir disiplin içinde, fakat edebî bir duyarlık ve üslûpla, daha da önemlisi yazarın şahsî duygularını paranteze aldığı, belli bir mesafe korunarak yazılmış olanlardır. Eski biyografi yazarlarında sevilip sayılan önemli insanların hatalarını ve zaaflarını saklama eğilimi

vardı. Halbuki insan zaafı ve meziyetleriyle, doğruları ve yanlışlarıyla insandır. Bu bakımdan biyografi yazarının görevi melekler veya şeytanlar yaratmak değil, insanı insan olarak anlatmaktır. Sadece övmek için yazılan biyografiler birer *hagiografi* (menakıbnâme) olmaktan öteye geçemez.

Türk Kültürüne Hizmet Vakfı olarak biyografi meselesine böyle bakıyor ve tarih boyunca yetiştirdiğimiz değerleri yeni nesillere tanıtmanın ve emekleme devresinde bulunan biyografi yazıcılığına katkıda bulunmanın önemli görevlerimizden biri olduğuna inanıyoruz. Cumhuriyetimizin 100. yılına armağan olmak üzere bir biyografi dizisi yayınına bu düşünce ve inançla karar verdik.

Av. Şerafettin Yılmaz
Türk Kültürüne Hizmet Vakfı
Yönetim Kurulu Başkanı

Sunuş

Mütevelli heyetinde bulunmaktan onur duyduğum Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, kurulduğu günden bugüne kısıtlı imkanlarına rağmen unutulmaya yüz tutmuş olan Türk sanatlarıyla ilgili açtığı kurslarla, millî kültürümüzün değişik alanlarında hazırlayıp yayınladığı oldukça değerli eserlerle, ihtiyaç duyulan alanlarda gerçekleştirdiği büyük projelerle hem adına hem de kuruluş amacına uygun hizmetler yaptı ve yapmayı sürdürüyor.

Başkanımız Sayın Şerafettin Yılmaz Bey ile bir görüşmemizde büyük bir heyecanla Cumhuriyetimizin yüzüncü yılını anma ve kutlama düşüncesiyle birtakım projeler hazırladıklarını, bunları hayata geçirmek üzere çalışmalarla başladıklarını, bilim insanlarıyla görüşmeler yaptıklarını ifade ettiler. Bu çerçevede düşünülen Cumhuriyetimizin 100. Yılında 100 Türk Büyüğü, Türk Devletleri Tarih ve Kültür Atlası gibi alanında uzman pek çok bilim insanının katkısıyla hazırlanacak olan büyük projeler olduğu gibi milletimize değerli hizmetleri olmuş, ortaya koyduğu eserlerle millî kültürümüze katkılarda bulunmuş insanların biyografilerinin hazırlatılması da vardı. Vakfın kendi imkanlarıyla belirtilen projeleri gerçekleştirme imkanı olmadığını biliyorum. Bunlar hem devletin hem de hamiyet sahibi birtakım insanların desteğiyle gerçekleştirilebilecek büyük projelerdir.

Kültürümüzde oldukça geriye giden bir geçmişi olan biyografi yazma geleneği ne yazık ki ülkemizde olması gereken noktada değil. Günümüzün teknolojik gelişmeleri dikkate alındığında genç kuşakların dış etkiler karşısında son derece savunmasız durumda oldukları bilinmektedir. Toplumlar gençlerini çok rahat sınırlar aşıp gelen dış etkilerden korumak için kendi tarihlerinden ve kültürlerinden yararlanmaya, millî kimliklerini ve genç kuşaklarını bu kaynaklardan beslemeye çalışarak onlar için bir koruma kalkanı oluşturma düşüncesindedir. Bir topluma hizmet etmiş, kültürene bir biçimde katkıları olmuş, genç kuşaklara model olabilme kapasitesine sahip olan insanların hayatlarının derli toplu ve güzel bir üslupla gençlere sunulması onların önüne örnek konulması anlamına gelecek ve hiç kuşkusuz son derece yararlı olacaktır. Bunları düşününce sayın başkanın niçin biyografi yazılmasını arzu ettiği daha anlaşılır oldu ve konuyla ilgili ne yapabiliriz sorusunun cevabı olmak üzere elimizden geldiğince maddi destekte bulunma düşüncesi oluştu.

Türk milletine mensup ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin bir vatandaşı olmaktan gurur duyan bir kişi olarak yukarıda adı geçenlerle birlikte vakfın bütün diğer projelerinin millî kültürümüzü insanlarımıza tanıtmaya yolunda büyük hizmetler göreceğine inanıyor, bize de küçük bir katkıda bulunmak suretiyle milletimize olan vefa borcumuzu ödeme yolunda fırsat sağladığı için sayın başkana teşekkürlerimi arz ediyorum. Milletlerin fedakar evlatları sayesinde geleceğe daha emin adımlarla yürüyeceğinin bilincinde olarak imkanı olan herkesin bu tür faaliyetlere katkıda bulunmasını diliyorum.

Ahmet Malkan

TEK-İMAŞ A.Ş.

Yönetim Kurulu Başkanı

Kısaltmalar

AB	Ana Britannica
AP	Adalet Partisi
ATÜT	Asya Tipi Üretim Tarzı
AÜSBE	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
CASS	Civil Academy Journal of Social Sciences
CDTA.....	Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
CHF.	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CK.....	Cumhuriyet Kitap
CTAD.....	Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
DB.....	Doğu Batı
DP	Demokrat Parti
DÜSBE	Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
EKD	Emelimiz Kırım Dergisi
FKF	Fikir Kulüpleri Federasyonu
GYK	Genel Yönetim Kurulu
HİF	Hürriyet ve İtilâf Fırkası
İD.....	İktisat Dergisi
İFA.....	İktisat Fakültesi Arşivi
İFMC.....	İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti
İM	İktisat ve Maliye
İT	İktisat ve Toplum
İTF	İttihat ve Terakki Fırkası
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜ.....	İstanbul Üniversitesi
İÜİF	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
İÜSBFD	İÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
LSE.....	London School of Economics
MBK.....	Milli Birlik Komitesi
MDD	Milli Demokratik Devrim
MSP.....	Milli Selâmet Partisi
MYK.....	Merkez Yönetim Kurulu
NEÜİFD	Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi

OYAK.....	Ordu Yardımlaşma Kurumu
SA	Sosyal Adalet
SF.....	Serbest Fırka
SHP	Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SKD.....	Sosyalist Kültür Derneği
SK	Sosyoloji Konferansları
SODEP	Sosyal Demokrasi Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TB	Toplum ve Bilim
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF.....	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TD.....	Türkiye Defteri
TG.....	Türkiye Günlüğü
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TMTF	Türkiye Milli Talebe Federasyonu
TT	Tarih ve Toplum
YDSBD	Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi
YG.....	Yeni Gündem
YŞ.....	Yeni Şafak
YTÜSBD	Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
YU	Yeni Ufuklar
a.yaz.....	aynı yazar
age.	Adı geçen eser
Bk.	Bakınız
dn.	dipnot
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
Krş.	Karşılaştırınız
sf.	Sayfa
söy.	Söyleşi
t.	Takriben
ty.....	Tarih yok
yage.....	Yukarıda adı geçen eser
yy.....	yer yok
zik.....	Zikreden

Eseri Takdim

Arayış Ardında Bir Ömür

Ertuğrul Günay

İdris Küçükömer, hakkında konuşmanın, hele yazmanın zor olduğu bir insan. Günümüzden yarım yüzyıl önce, yazdıkları ve söyledikleriyle, düşünce dünyamızın alışılmış kalıplarını kıran, ezber bozan bir iktisat bilimcisi, bir siyasetçi – düşünür.

Değerli iktisatçı Prof. Dr. Ahmed Güner Sayar, onun hakkında kitabını yayınlamadan önce, okumama izin ve imkân verip, benim de bu çalışmaya bir yazı ile katılmamı isteyince, hem onur duydum, hem hocam İdris Küçükömer'in yaşadığı zorlukları düşündüm.

İdris Küçükömer'in sorgulayıcı tutumunun, ezberlerin kolaycılığına alışmış çevrelerin tepkisiyle karşılaşması doğaldı; öyle de oldu. Karşı çıktığı, sorguladığı kabuller üzerine kurulmuş bir siyaset anlayışımız, düşünce dünyamız ve buna uygun ezberlerimiz vardı. Bu egemen söylemin çoğu, önde geleni, ileri sürdüğü tezleri yeterince tartışıp, irdelemeden, yeterince anlayıp sorgulamadan hışımila karşı çıktılar.

Çünkü Küçükömer, bu ezberlenmiş dünyanın kurumsal yanlışlarını ve eylemsel çıkmazlarını anlatıyor; hayatı değiştirmek isteyenlere daha zor bir yeni yolu işaret ediyordu. Bu yeni yol, alışılmış kuram ve söylemlerimize yabancı ve oldukça zahmetliydi. Çokları, bu zahmetlere katlanmak yerine, bildiklerini tekrarlamayı seçtiler. Tabuları, önyargıları yıkmak, yeni düşüncelerin önündeki en büyük zorluktur.

Bu yarım asır önceki tartışmadan geriye, İdris Hoca'nın söylediklerini tam ifade etmeyen, çarpıcı ve oldukça kışkırtıcı bir cümle kaldı: *Sol sağdır, sağ da soldur*" dediği rivayet edildi.

Bu bir cümlelik özetin Küçükömer'in düşünsel kalıtı olarak aktarıla gelmesinin nedeni, ünlü *Düzeninin Yabancılaşması* kitabında yer alan bir şemaydı. Gerçekten de Hoca, bu şemada, Türkiye'nin yüzyıllık geçmişinde yer alan siyasal akım ve partileri yeni bir anlayışla iki yana ayırıyor; İttihat ve Terakki ve ardıllarını 'sağ yanda' Hürriyet ve İtilâf ve ardıllarını 'sol yanda' konumlandırıyordu.

Küçükömer'e göre, Jön Türkler'in Prens Sabahattin kanadı, Hürriyet ve İtilâf, BMM'de İkinci Grup, Terakkiperver ve Serbest Fırkalar, Demokrat Parti ve Adalet Partisi sol yanda yer alıyor ve yeniçeri, esnaf ve ulema birliğinden beri gelen doğucu / İslâmcı halk cephesine 'dayanıyor'; sağ yan ise İttihat ve Terakki, BMM'de Birinci Grup, Cumhuriyet Halk Partisi ve Milli Birlik Komitesi (MBK) (27 Mayıs darbesini yapanlar) yer alıyor ve bunlar batıcı / laik bürokratik geleceği 'temsil' ediyordu.

Küçükömer, bu tasnifin hemen ardından her iki blokta da bürokrat aydınların yer aldığını söylüyor, ancak birincilerin geniş halk kitlelerine dayandığının, ikincilerin ise batıcı / laik kesimleri temsil ettiğinin altını çiziyordu. Ona göre, Türkiye'de değişimci - yenilikçi (alışılmış deyimle 'sol') akımların destek bulmak için gayret göstermesi gereken asıl taban, geniş halk kitlelerinin oluşturduğu bu toplum kesimleriydi. İttihat ve Terakki'den CHP'ye ve 27 Mayıs darbesine uzanan çizgideki akım ve oluşumlar, bu geniş kitlelerin karşıda konumlandırılmasına yol açmıştı.

Küçükömer'in tezlerinin kışkırtıcılığı kadar, bu iki akımın dayandığı kesimler için yaptığı tanımlamalar da bazı tartışmalara yol açtı. Örneğin, 'doğulu / İslâmcı' yerine doğulu / dindar' terimi daha amacına uygun, 'batıcı / laik / bürokratik gelenek' yerine 'batıcı / devletçi / seçkinci' tanımı daha anlaşılabilir olabilirdi.

Her neyse, İdris Küçükömer'in tezleri "sol sağdır, sağ soldur" gibi basit bir tersyüz etme anlayışı ile özetlenebilecek kolaylık ve yüzeysellikte değildi. Söylediği aslında zor, ama çok önemliydi. O, sol düşünce akımlarının tabanını, devletçi / seçkinci kesimlerde değil, sistemin dışladığı, ötekileştirdiği, yoksun ve yoksul bıraktığı, bu

dışlanmışlık içinde de dine ve geleneklere sığınmış geniş halk kitleleri içinde araması gerektiğini anlatmaya çalışıyordu.

Kendisini anlamamakta ve tezlerini çarpıtmakta inat ve ısrar edenlere karşı, şu sözleri, yüreğinde duyduğu acının ve isyanın haklı çılgılığı gibidir:

“...Yoksul evlerde milyonlarca çocuğun sinirli, hırçın, problemli yetiştiği bir ülkedeyiz. Ben geleceğe o evlerden de bakmaya çalışıyorum. Siz bakıyor musunuz?”

İdris Hoca'nın *Düzenin Yabancılaşması*'nı yayınladığı yıllarda Türkiye'nin 'sol' düşünce dünyasında emek ve demokrasi yanlılarıyla, seçkinci tepeden inmeceli anlayışlar arasındaki kavga keskindi.

Türkiye İşçi / Partisi'nde Aybar'ın temsil ettiği bağımsızlıkçı / özgürlükçü çizgi tasfiye edilmiş, Parti, Sovyet yanlısı anlayışın eline geçmişti. TİP'de bu çizginin tasfiyesiyle birlikte, gençlik arasında demokratik sosyalist anlayış gözden düşmeye başlamış: kısa yoldan devrim vadeden 'Milli demokratik Devrim' (MDD.) görüşü yaygınlık kazanmıştı. *Yön ve Türk Solu* dergilerinin çevrelerinde, yeni bir '27 Mayıs'ın hayal ve hazırlığı içinde, 'devrimci' karargâhlar oluşuyordu. Bu karargâhlarda, 1971'de, 9 Mart 'devrimi' beklenirken, 12 Mart 'darbesi' geldi; bir dolu heyecanlı – yurtsever genç, haksız ve ağır bedeller ödedi.

Küçükömer, 1960'ların başında – biraz da gençlik heves ve heyecanı – bu çevreleri tanımıştı. Bu tür Baas benzeri anlayış ve girişimlerin Türkiye insanına ve onun sorunlarına çözüm getiremeyeceğini görmüş, buna inanmıştı. Bana göre, *Düzenin Yabancılaşması*'nı yazmasını özendiren ve hızlandıran etkenlerden birincisi budur.

O, bu kitabıyla, aydınlar, özellikle de gençler arasında hızla yayıldığını gördüğü bu maceracı tepeden inmeceli / seçkinci akımlara karşı – bir anlamda kendisini yakmayı göze alarak - bir manifesto yayınlamıştı.

Daha çok tartışılması ve daha çok anlaşılması Türkiye'nin makûs talihini değiştirebilirdi.

İdris Küçükömer, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1. sınıfında, iktisat dersimize geldi. O nedenle, kendisinden 'İdris Hoca', ya

da ‘Hocam’ diye söz etmeyi hak sayarım. Anlatımı da, kitabı da oldukça soyuttu, dersi zordu. Buna karşılık, ‘Lorenz Eğrisi’ gibi – çok yararlandığım – bazı iktisat kavramlarını ilk kez ondan öğrendiğimi iyi anımsıyorum.

Sosyalist olduğu söylenen genç iktisat doçenti, ilgi kaynağıydı. (Daha sonra, hak ettiği profesörlük ünvanını, türlü engelleri aşarak zorlukla aldı). İktisat Fakültesi bölümündeki odasına gider, iktisat ve siyaset hakkında sorular sorardık. Odanın ortasında kocaman masanın üstü, çoğu açılmış, kenarına notlar alınmış kitaplarla dolu ve dağınıktı; düzenlemeye kalkanlara da izin vermezdi.

Hemşeriydik; yaz aylarında Giresun’a geldiğinde, Ordu’da da konuk etmek ister, davet ederdik, gelirdi.

1968 Ağustosunda Sovyet tanklarının Prag’a girdiği gün konuğumuzdu. Haberleri radyodan dinledikten sonra, üzgün bir ifadeyle uzun süre sustu. Neden sonra, değerlendirmesini sorduk “Hiçbir biçimde kabul edilemez” dedi. “Bağımsızlık bizim baş çelişkimizdir; vazgeçilmez önemdedir.”

İdris Hoca, yaşamı boyunca gerçek ve kalıcı bağımsızlığın, özgürlükçü, eşitlikçi gerçek demokrasinin özlemini duydu. Bu özlemi gerçek kılmanın yol ve yöntemlerini aradı, araştırdı, bunun için çalıştı. Sosyalizme ancak bu yoldan varılabileceğine ve temeller üzerinde yükselen sosyalizmin, insanın yararına olacağına inanıyordu.

İnaçlarını paylaşıyordum, paylaşıyorum. Saygıyla anıyorum.

Ön Söz

Rahmetli muharrir – târihçi Ahmed Râsim Bey'in kayda değer mühim bir tespiti vardır. Der ki:

Yaşadıkça anlamaya başladım ki, hâtırat, uzaklaşa uzaklaşa rûhî bir değer ölçüsüne mâlik oluyor.”¹

Bu değer ölçüsünü sahiplenerek, İÜİF.'de başlayan talebelik günlerimden, vefatına değin kendisini unutamadığım hocalarımdan Sabri Ülgener için bir kitap çalışmasını gerçekleştirmiştim. Sırada iki hocam daha vardı, İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu. Onlar, çalışma ufkumun içindeydiler. İdris Hoca için, epey zamandan beri, derli toplu bir kitap çalışması yapmayı çok arzu etmekteydim. Bu arzumu ışıklandıracak, bir anı – armağan temelli derleme çalışmayı, 2007 yazında, dönemin Kültür Bakanı Sayın Ertuğrul Günay teklif etmişti. Hazırladığım derleme kitap çalışması, muhtelif zevatin İdris Küçükömer için yazdıklarından yapılan seçmeler ile birkaç yeni yazının toplanmasından meydana gelmişti. Bu çalışmaya, ben de naçizane bir giriş yazısı ve Hoca için yaptığım araştırma ve

1 Ahmed Râsim, *Muharrir, Şâir, Edîb*, (İstanbul, 1980), sf. 12. Aziz Üstad Yahya Kemâl [Beyatlı] Bey de 'haura'nın insan hayatının ciddi bir zenginliği olduğunu bir mısraında dile getirmişti:

“Kâmildir o insan ki, yaşar hâtıralarla”

Y.K. Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, (İstanbul, 1988), sf. 106].

bibliyografyasını hazırlayarak mütevazı bir katkıda bulunmuştum. Benim kaleme aldığım İdris Küçükömer monografisi tatminkâr olmaktan uzaktı. Onu daha yakından tanıyanlar da, birkaç makale ile defteri dürmüşler, kendilerinden beklenen muhalled bir çalışmayı ortaya koymaktan uzak kalmışlardı. Pek haklı olarak, bu hususta en önemli engel, İdris Küçükömer'in, kendisinden beklenen *magnum opus*'unu vefatıyla yarım bırakmış olmasıydı. Ortaya çıkan tabloya göre, natamam bir eserin müsveddeleri vardı ve bu da, onun bir ömür boyu, nice fikir limanlarını dolaştıktan sonra, demir attığı nihai düşünce iklimini tam olarak yansıtmaktan uzak kalmaktaydı. Diğer taraftan, İdris Küçükömer'i dile getirecek olan biyografik bir çalışma yapılmadığı için, onunla ilgili muhtelif kişilerin yazılarına serpiştirilmiş, sınırlı ve dar bir alana sıkışmış kalem oynatmaları şimdi kıymet hükmü kazanıyor. Bu cümleden olarak, şaşırtıcı bilgileri Sadık Gök-su'nun anılar yumağı olan *Yılların Tanığı Anılarım* [(İstanbul, 2016)] kitabında bulduğumu kaydetmeliyim. Sadık Gökso'nun yazdıkları, İdris Küçükömer'in hayat çizgisinin, bugün karanlıklara gömülmüş uzanılmayacak bazı köşelerine ışıklar salmaktaydı.

Daha, Fakülte'de asistanlık günlerimde, kendisiyle derinliğine sohbetinde bulunduğum rahmetli Hocam Sabri Ülgener'in İdris Küçükömer'e bakışı çok müspetti. Ülgener'in gözünde "İdris, İdris Peygamber gibi bir adamdı."² Hatta İdris Bey'in solculuğunu haklı bulurdu. Zira o daha talebe iken, İÜ. Merkez Binası'nın ek kanatlarının yapımında, günde bir lira ücretle, amele olarak çalışmıştı. Zaman, Küçükömer'in kalb-i selimine müteveccih Ülgener'in bu tevcihini doğruladı. Bu çalışmamızda, Ek I'de görüleceği gibi, İdris Küçükömer'in kalb-i selime açılan mistik dünyasını, sınırlı bilgilerin aydınlığında günışığına çekmeye gayret ettim. Diğer taraftan, bilinen dünyasına, solculuğuna gelince, gene bu çalışmamızda, onun akl-ı selim küresinde sosyalist bir aydın olarak yaptığı yolculuğuna, düşünce ve aksiyonda sergilediği duruşuna etraflıca yer verilmiştir.

İdris Hocam'ın vefatına takaddüm eden günlerde, kendisini hasta yatağında ziyaret etmek istedim. Bu düşüncemi, Hoca'nın bağhlarından Selâhaddin Yıldırım'a açtım, kendisinden beni hastahaneye

2 A.G. Sayar, *Ülgener Yazıları*, (İstanbul, 2006), sf. 111. Ayrıca a.yaz. Sabri F. Ülgener: *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*, (İstanbul, 2007), sf. 166, dn. 12.

götürmesini rica ettim. Hocamız demiş ki, “Ahmed, ziyaretime gelmesin, beni bu hâlde görmesin.” Bu nazik reddiyeden anlaşıyordu ki, hastalığı onu epeyce hırpalamıştı. İdris Küçükömer, ruhunun lekesizliği cemâline vuran nadir güzel insanlardan biriydi. Hastalığı, yüz çizgilerini tahrip etmiş olmalı ki, hatıra kayıtlarına nakış olunan resminin aynen muhafazasını benden istiyordu. İdris Hocam’la olan münasebetimizin özeti şudur: Aramızda, hoca – talebe bağlantısında, kişiye özel [zâta mahsus] bir gönül bağı oluşmuştu. O, benim gönül pazarımda idi. “Kendisiyle hep uzaktan yakın oldum”³ derken, kastettiğim bu gerçeğe salınan ışıktır.

Bu çalışmamda, gönül bağına irrasyonel alana kilitleyerek, bu defa onun yazdıkları, aklın rehberliğinde tahlile tâbi tuttum. Elbette, yapılması gereken de bu idi. Eksik ve kusurlu da olsa, bu çalışma ortaya çıktı. Düşünce dünyamda, İdris Küçükömer için yapmayı düşündüğüm, fakat eyleme geçmek için bekleme döneminde iken, zuhurattan gelen bir ses, bana soyut gerçekten sıyrılmamı, bu doğrultuda tahayyülümün somutlaşması için İdris Küçükömer dosyasının açılmasını teklif ediyordu. Türk kültürüne hizmet yolunda canhıraş faaliyetlerini izlediğim Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Başkanı, aziz dostum Şeref Yılmaz Bey, Cumhuriyetimiz’in 100. yıl kutlamaları kapsamında, Türk kültürüne hizmet etmiş, dünün malûm, fakat bugün toprağın merhametine terkedilmiş, yarının meçhul şahsiyetlerini düşünce dünyamıza yeniden kazandırılması yönünde ciddi bir projeye işlerlik kazandırmak istiyordu. Onun listesinde, bana teklif ettiği İdris Küçükömer’in de ismi vardı. Bu kitap çalışması, bu teklifin ürünüdür. Bu duygularla Şeref Yılmaz’a kalbi şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu çalışmayı okuyup, tashih, tâdil ve eleştirilerde bulunan dostlarıma da teşekkür ederim. Bu vesile ile sahnenin boşalmakta olduğunu da derinden hissettiğimi söylemeliyim. Artık ölüm yoluyla İdris Küçükömer’le bir muarefesi olanların anılarının sesleri kesilmekte. Bu vesile ile yazdıklarıyla Asaf Savaş Akat’a, hem yazdıklarıyla, hem de sohbetlerinden müstefid olduğum Osman Safet Arolat’a müteşekkirim. Onlar, sanki birer Küçükömer kara kutusuydular. Sayın Ertuğrul Günay’a da İdris Küçükömer için kaleme aldığı ‘takriz’le bu naçiz çalışmamızı taçlandığı için şükranlarımı

3 A.G. Sayar, ‘İdris Küçükömer Hocamıza Dair Düşünceler ve Hatıralar’, TB.,sayı 45, (1989), sf. 76.

sunarım. Bilgisayar çıktılarını okuyup eleştiri ve katkıda bulunan Prof. Dr. Asaf Savaş Akat, Prof. Dr. Kenan Mortan, Prof. Dr. Abdülkadir Mercül, Prof. Dr. Ahmed Yörük, Prof. Dr. Burak Atamtürk, Prof. Dr. Reşide Akile Gürsoy Şatıroğlu, Doç. Dr. Özgün Burak Kaymakçı, Dr. Mehmed Dinçaslan, Dr. İzzet Ulvi Yönter , Dr. Muzaffer Demirbaş ve Ali Işıl'a da getirdikleri eleştiriler ve yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederim. Ayrıca, ulaşamadığım bazı kaynakların tedarikinde ve İdris Küçükömer bibliografyasının hazırlanmasında yardımlarını gördüğüm Dr. Mehmed Dinçaslan'a ve bu çalışmamın kitaplaşması için teşvik ve yardımlarını esirgemeyen gönül dostlarıma şükranlarımı sunarım. Eşim Neslipîr Çelebi Sayar'a da borcum olan teşekkürümü burada ifade etmek isterim.

Derbent, Kartepe
22. XII. 2021

Giriş

İdris Küçükömer, vefat edeli dolu 35 yıl geride kaldı. Maddi vücudunun aramızdan çekilmesiyle, Türkiye'nin târihi - toplumsal kemikleşmiş sorunları karşısında çıkış yolları arayan müstesna bir dimağ da susmuş oldu. Maddi hayatı, 62 yıl sürdü. Bu yılların 1960 – 1985 aralığı, dogmatizme düşmeden, peşinde olduğu hedef için yolları sürekli sorgulayan, tartışan, nihayet hedefe varmak için kurguladığı 'norm'ları cesaretle savunan, tutarlı eleştiriler karşısında kendisini tashih eden, samimi ve hasbi Türkiye sevdalısı bir iktisat hocasının çile dolu yılları oldu. Fikirlerine asıl damgasını vuran insanî duruşu, doğrulanmış ya da eleştirel oklara hedef olmuş fikirlerinin daima önünde gitmiştir. Put kırıcı (iconoclast) tavrı, gücünü sahibi olduğu kalp safiyetinden almaktaydı. Akleden bir kalbi vardı. Akl-ı selimi ile birlikte yol alan kalb-i selimi, iman ve aksiyon sahibi, fitraten farklı bir insan oluşturmıştu.

Çizgi üstü bir çalışkanlığı vardı. İktisat teorisinde, çağdaş neşriyatı takip eder, Fakülte'de derslerini verir, öğrencileri için ders kitabı telif eder, doktora seminerlerini yürütür, konferans ve seminerlere katılır, ayrıca gazete ve dergilerde de yazıları çıkardı. Kitabîlikden kopmadan, hayatın bir mecburiyeti olan siyasete bulaştı. Önce TİP'e, çok sonra da SODEP'e üye oldu. Hem akademik hayatta, hem de siyasetteki etkinliği ile Türkiye'de münevver olamamış aydınını sarstığı iddia edilebilir.¹

1 S. Divitçioğlu, *Geçivermiş Gelecek*, (İstanbul, 1991), sf. 94. A.yaz. 'İdris Küçükömer ya da Paşa ve Bilim', İ. Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler*, VI, (İstanbul, 1994), sf. 111.

Ömrünün her aşaması, maddi ve ruhi sıkıntılar içinde geçti. Hayatının en zor ve çetin dönemeçlerinden ilkinin çocukluk günlerinde yaşadı. Maddi sıkıntılarla mücadele, bir hayat üslubuna dönüştü, entelektüel dünyasının şekillenmesinde mühim bir etken oldu. Babasının vefatıyla birlikte, ailesinin içine çekildiği iktisadi sıkıntı, belki onun ilk iktisat ve sosyoloji hocası oldu. Fakir - zengin / alt – üst ayrımlarından hareketle, daha o yıllardan itibaren, kafasını ‘mutlu azınlık’ / ‘ilkel yaşayışta büyük halk kitleleri’ gibi ikili zıtlıklar onu çatışma odaklarına götürdü. Buna rağmen, fakirliğin fasit dairesinin kırılması yönünde sağlıklı yolculuklar yaptı. Dönemin aydınları gibi, o da, Prens Sabahaddin’den beri sorgulanan ‘Türkiye Nasıl Kurtulur?’a cevap bulmanın peşine düşecektir.

1961 Anayasası, düşünce ufkunu aydınlattı, evden sokağa çıkmasına imkân verdi. Sosyal ve iktisadi hayattaki adaletsizlikler ve eşitsizlikler, siyasi arenada şahidi olduğu tutarsızlıklarla birleşince, kafasının çeşitli fikir limanlarına yönelik fırtınalarla boğuşacağı çileli yolculuğu da başlamış oldu. Fikir limanlarına yaptığı konar – göçer yolculuklar, ona bilimselliğin teleolojik [gaf] olamayacağını öğretmişti. Yol kazaları yaşamasına rağmen, önüne çıkan yol ayrımlarını reddetmemiştir.

İdris Küçükömer’e dair bu entelektüel portre denemesinde, ilk aşamada, bio-biyografik yöntemle, kısıtlı bilgilerin aydınlığında, akan hayat nehrinden kesitler vermeye çalıştık. İkinci aşamada, fikri dünyasını, zaman içerisinde meydana gelen değişimleri, evrim çizgisini, nisbi mutlaklığı olan bir çerçevede, tahlil ve diğer eleştirileri de dikkate alarak tenkit ettik. Ancak, ortaya tatminkâr bir portre denemesi çıkaramadığımı da itiraf etmeliyim. Şu kadar ki, bu çalışmamın içeriden gelen ve dışarıdan da göremediğim kaynakların sebebiyet verdiği boşlukların farkındayım. Bu eksikliklerin yarattığı olumsuz tablo, okurların gözünden kaçmayacaktır. Hele ideolojik temelli İdris Küçükömer’in entelektüel portresini çözebilmenin sıkıntısını yaşadığımı da itiraf etmeliyim. İddialı olacak ama, çalışırken ve yazarken bir ipekböceği sabrını ihtiyar ettim. Eski şairlerden biri [İla edri] bir örümcekle bir ipekböceğini konuştururken, ağır aksak, kendi çalışmasını tenkit eden örümceğe ipekböceğinin verdiği cevabı şöyle dillendirmişti:

İşimi uzun yapar enfes yaparım

Çalışıp gizlice canfes yaparım

Bu dizelerde geçen ‘enfes yaparım’, bizim bu çalışmamızda sergilediğimiz gayretlerimiz için geçerli değildir. Buna mukabil, ‘canfes’, iki renkli görünen ipekli kumaştır. İdris Küçükömer’e dair bu naçiz çalışmamızın canfes mecazına denk düştüğünü söyleyebilirim. Çalışmamızın ruhu gereği, rasyonelle irrasyoneli; fizikle metafiziği; akılla gönülü aksettiren yansımaları kurgulamış olduğum da, gözlerden kaçmayacaktır.

Hayat Hikâyesinin Köşe Taşları

İdris Küçükömer'in hayat hikâyesinin köşe taşlarını dile getirirken, eldeki belge ve bilgilerin doyurucu olmadığını, elde kırık dökük, birinden ötekine boşluklarla dolu bilgilerle sağlıklı bir İdris Küçükömer biyografisinin yazılmasının imkânsız olduğunu kaydetmemiz gerekiyor. Dolayısıyla, bu çalışmamızda kaynaklardan devşirilenler, onun kronoloji destekli hayat hikâyesini vermekten çok uzaktır. İdris Küçükömer'in yakın öğrenci çevresinden Selâhaddin Yıldırım da bu bağlamda haklı bir serzenişte bulunmuştur:

...[İdris Küçükömer] üzerine ciddi, kişisel ve entelektüel bir biyografi yazmadı kimse. Olanlar, böyle biraz anıya dayalı şeyler. Biz ölünce ne olacak?...Ciddi bir biyografinin entelektüel ağırlıklı ve gene de mümkünse iyi bir kronoloji destekli bir biyografisinin bir an önce yazılması lazım.”¹

Bilebildiğimiz kadarıyla, ismini taşıdığı dedesi İdris Kaptan, İdris Küçükömer aile ağacının da başlangıcı olmaktadır. Bu hususta, İdris Kaptan'la ilgili bir bilgiyi Giresun'da çıkan günlük bir gazeteden, *Giresun Işık* gazetesinden iktibas ediyoruz:

...Giresun'un yetiştirdiği değerlerden, Osmanlı – Türk tarihine getirdiği değişik yorumlarla tanınan iktisatçı ve düşünür Prof. Dr. İdris Küçükömer'in dedesi İdris Kaptan'ın Rusya'da parası için soyulduğu ve öldürüldüğü ortaya çıktı. Konuya açıklık kazandıran gazetemiz yazı ailesinden Ayhan Yüksel şunları söyledi: 'İdris

1 S. Yıldırım, 'Sıra Dışı Bir Entelektüel: İdris Küçükömer', O.S. Arolat (haz.), *Sivil Toplum Uçbeyi*, (Ankara, 2011), sf. 265.

Küçükömer'in ailesi denizci bir aile. Ailede, birçok kaptan ünvanlı kişiler var. Bunlardan biri de dedesi İdris Kaptan'dır. İdris Kaptan, 1906 yılının sonlarına doğru, eşkıyalar tarafından öldürülerek 5000 manat kadar parası da alınmıştır. Bunu [İdris Kaptan'ın] oğlu Eşref [Bey'in] Sadaret'e [Babîâli] yaptığı müracaattan öğreniyoruz. Dedesinin ölümünden sonra, ailenin maddi durumu sarsılmış, Rus işgal yıllarında da Tirebolu'dan Giresun'a yerleşmişlerdi."²

Bu alıntıdan anlaşıldığına göre, İdris Kaptan'ın vefatı sonrasında, I. Dünya Harbi sürerken, tahminen, 1916 – 1917 yıllarında, Çarlık Rusyası'nın Karadeniz'e yönelik işgal harekâtı Trabzon'a ulaşmıştı. Bunun üzerine, İdris Kaptan'ın oğulları, Eşref ve Mehmed Beyler de aileyi Giresun'un kazalarından Tirebolu'ya taşıdılar.

İdris Küçükömer, Cumhuriyet'in ilânının hemen ertesinde, 1 Haziran 1925'de Tirebolu, Cintaşı Mahallesi'nde Küçükömeroğlu Mehmed Bey'le Azize Hanım'ın oğlu olarak dünyaya geldi.³ Doğan bebeğe, dedesi İdris Kaptan'ın ismi verildi ve Tirebolu Cintaşı Mahallesi, Hane 299, Cilt 2 / 2, Sayfa 70'de nüfusa kaydedildi.⁴

Dokuz yaşında, henüz ilkokul öğrencisi iken babası Mehmed Bey vefat etti. Bu vefat hadisesi ile aile, iktisadi bir yokluğun içine çekildi. İdris Küçükömer'in canberaberi, hemşehrisi, İÜİF 'den arkadaşı, TİP 'de siyasette yoldaşı rahmetli Fethi Naci Kalpakçıoğlu'nu zikrecek olursak:

...İdris de, ben de Giresun'un yoksul ailelerinin çocuklarıydık. O, benden de talihsizdi, çok küçükken babasını kaybetmişti."⁵

Annesinin koruyucu kanatları altında, dayısının desteğiyle ilkokul tahsilini Giresun'da tamamladı. Ancak, ailenin ne zaman, Tirebolu'dan ayrılıp Giresun'a yerleştiğini gösteren bilgilerden mahrumuz. Şartların zorlamasıyla, orta tahsilini sürdürebilmek için Giresun'dan

2 'Prof. Dr. İdris Küçükömer'in Dedesi Öldürülmüş', *Giresun Işık*, (18.IV 2019), Bu gazete kesigini bu çalışmamız için istifademe sunan Dr. Mehmed Dinçaslan'a teşekkür ederim.

3 Bk. İdris Küçükömer, Dosya, İFA.

4 Bk. İdris Küçükömer, Dosya, İFA.

5 F.N. Kalpakçıoğlu, *Dönüp Baktığımda*, (İstanbul, 1999), sf. 143. Ayrıca, a.yaz. 'Eleştiri Günlüğü', CK., sayı 570, (2001), sf. 3; a.yaz. *Anılar Kitabı*, (İstanbul, 2009), sf. 134.

ayrıldı ve Trabzon'a gitti. Orada, Trabzon Lisesi'ne kaydını yaptırdı ve yatılı olarak okudu. Bu meyanda II. Dünya Harbi sürmekteydi. Harb'in yarattığı çile ve iktisadi sıkıntıyı, sadece kendi ailesi değil, çevresinde kalabalık bir köylü grubu da yaşamaktaydı. İdris Küçükömer'in kaleminden harp yıllarında Giresun:

...[Yıl 1942,] şehirli, özellikle memur kitlesi ile köylüler (çoğunlukta olan yoksul köylüler) arasında büyük bir uçurum açıkça görülüyordu. Köylüler, değil şeker, gaz, mısır dahi bulamaz olmuşlardı. Oysa memurlara, bunlardan kumaşa kadar aynı yardım yapıyordu. Aynı yıl, Giresun Park'ında parasız bölümdeydik. Vali, parka açık lokantanın önünde hasır bir koltukta oturuyordu. Bir anda, bağırarak kalabalık bir köylü gurubu parka girdi ve valiye saldırdılar. 'Açız' diyorlardı. Çünkü fırınlar, onlara ekmek satmıyordu. Köylülere ekmek karnesi verilmiyordu.”⁶

Ortada, bir bürokrat (devlet) / halk dengesizliği vardı. Yıllar sonra, şahidi olduğu bu haksızlık karşısında, kendi kendine soruyordu:

...Bizler, daha ilkokullarda başlayan 'padişahların ülkemizi sattıkları' sloganlarıyla neden yetiştirildik?”⁷

Gençlik yılları da maddi sıkıntılarla boğuşarak geçti.⁸ Giresun'dan ilkokul arkadaşı Nahit Bilgin'i zikrediyorum:

...Onunla geçmişimiz, ilkokul sıralarından başlar. Mahallemiz de aynı idi. Evlerimiz birbirine yakındı. Ortaokulu da birlikte Giresun'da okuduk. Mezun olunca, birlikte Trabzon Lisesi'ne gittik. Lise yıllarında hep birlikte idik. Son sınıfta o, fen şubesine ayrıldı.”⁹

Trabzon Lisesi'nden mezuniyetini müteakiben, yüksek tahsilini yapabilmesi için çalışması, para biriktirmesi gerekiyordu. 1943 – 1944 yılları arasında, Giresun Orman İşletmesi muhasebe servisinde

6 İ. Küçükömer, *Sivil Toplum Yazıları: Bütün Eserleri*, III, (İstanbul, 1994), sf. 173.

7 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 100.

8 Krş. S. Dâniş, Ağabeyim İdris', İ. Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler: Bütün Eserleri*, VI, (İstanbul, 1994), sf. 97

9 N. Bilgin, 'Yoksa Hastalığımı mı Duydun?', İ. Küçükömer, *yage.* VI, (1994), sf. 81.

stajyer olarak çalıştı.¹⁰ Daha sonra, 1.V 1945'de askere gitti. Askerlik görevini yedek subay olarak, 1. III. 1947'de Gelibolu Muhabere Taburu'nda tamamladı. Yüksek tahsili için İstanbul'a geçti. 1947 – 1948 akademik yılında, İÜİF.'de iktisat tahsiline başladı.

Askerlik görevine başlamadan önce inşaatlarda çalışmıştı. İÜİF.'ndeki talebeliği sırasında, Bayezid'de İÜ. Merkez Binası'na ek kanatların yapımında amele olarak çalıştı.¹¹ Fethi Naci Kalpakçıoğlu'nun anılarından aktaracak olursak:

...İdris,...askerliği bitirip de İktisat Fakültesi'ne geldiği zaman, ben ikinci sınıfta idim. İdris, askerliğini yaptığı için gecikti. Orada ahbap olduk. Fakülte'de okuduğumuz yıllarda...inşaatla çalıştı, amelelik yaptı. Midesi ülser oldu. O çocuğun bütün hayatı bahtsız.”¹²

Aynı bağlama ışık salması bakımından, M. Server Bilgi'nin anılarının tanıklığına başvurabiliriz:

...Kendisi yaz tatillerinde çalışır, biriktirdiği parayla üniversiteye devam ederdi. İlk önceleri, bir gazetede ayda otuz lira maaşla bayilere gazete dağıttı. Sonraları, elli lira maaşla, bir inşaatla katip oldu.... Son yıllarını inşaatlarda işçi olarak çalışarak üniversiteyi bitirdi.”¹³

Fakülte'den 1951 yılında mezun oldu. Yüksek tahsilini tamamladığında 25 yaşındaydı. O yaşa gelinceye değin, yaşadığı yılların bir icmalini Asaf Savaş Akat'tan alalım:

“...Küçükömer'in nesli, 'Ebedi Şef' [Mustafa Kemâl Atatürk] ile ilkokula başladı. Güneş – dil Teorisi'ni öğrendi. Recep Peker'in

¹⁰ Krş. İK. Dosya, İFA.

¹¹ Bu bilgiyi rahmetli Sabri Ülgener Hocamız'dan öğrendim. “Merkez Bina'ya ek kanatların inşasında İdris Küçükömer, 1.-TL. yevmiye ile amele olarak çalışmıştı” [A.G. Sayar, *Sabri F. Ülgener: Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*, (İstanbul, 2007), sf. 166, dn. 14. Ayrıca, F.N. Kalpakçıoğlu, *Dünya Bir Gölge-likdir*, (İstanbul, 2002), sf. 133].

¹² M.Ş. Onaran-Ö. Kılıçarslan (ed.), *Fethi Naci*, (Akara, 2011), 379-380. “Giresunlu İdris Küçükömer de, [Fethi] Naci'nin iyi ahbabları-ama az farklı bir çevreden-arasındaydı” [M. Belge, 'Fethi Naci', M.Ş. Onaran-Ö. Kılıçarslan (ed.), *age.*, sf. 284.

¹³ M.S. Bilgi, 'Bir İntihar Öyküsü', İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 78-79.

İnkılâb Dersleri ile demokrasinin kötü bir şey olduğunu ve zaten iflas ettiğini okudu; paramiliter öğrenci kuruluşlarında eğitildi; ‘Millî Şef’ [İsmet İnönü] ile liseyi bitirdi. Yakup Kadri [Karaosmanoğlu]nin *Ankara*’sının ikinci bölümündeki Ülkü, o ışsız kentlerdeki fakir çocukların hayal dünyalarını doldurdu.”¹⁴

1952 yılında, mezun olduğu İÜİF.’nin ‘Umumi İktisat Teorisi’ kürsüsünde Ord. Prof. Hüseyin Şükrü Baban ile Prof. Refîî Şükrü Suvla’nın asistanı oldu. Hocaları olan Baban ve Suvla’nın dikkatini daha talebelik günlerinde çekmişti.¹⁵ Rahmetli Sabahaddin Zaim’in yazdıklarını zikrederim:

“...Şükrü Baban, kürsüsüne İdris Küçükömer Bey’i almıştı. İdris Bey, o vakitler kruvazeye elbise giyen, muhafazakâr bir öğretim üyesi idi. Aristokrat bir görünüşü vardı.”¹⁶

Akademik hayata intisabıyla, artık bir nebze olsun yaşadığı sıkıntılı maddi günleri aşıyor, düzenli bir gelire kavuşuyordu. 24.I.1955’de, *Modern Kapital Teorilerinde Münakaşalı Bazı Problemler* başlıklı tezle doktorasını tamamladı. 30.I.1958’de *Sosyal Kıymet, İktisadi Refah, Sosyal Tercih Bazı Planlama Sebepleri* başlıklı tezle de doçent oldu. Bu meyanda, aynı yıl, Olcay Uluçay Hanım’la evlendi. Akademik çalışmalarında bulunmak üzere, 1958 yılı Temmuz ayında, eşi ile birlikte İngiltere’ye gitti. İlk kez yurt dışına çıkıyordu. Londra’da, LSE.’nin kütüphanesinde çalıştı. Bu ünlü bilim yuvasında, saygın bir iktisat metodolojisti ve düşünce tarihçisi Profesör Lionel Robbins’in seminerlerine katıldı.

İlk günlerde dil sorunun hâlli için City of London College isimli bir dil okuluna gitti.¹⁷ Londra günleri, ciddi maddi sıkıntılar içinde geçmekteydi. Üniversite’nin kendisine sağladığı tahsisat buradaki geçimini karşılamıyordu. O tarihlerde, Türk ekonomisinin durumu hiç de parlak değildi. Döviz dar boğazının aşılabilmesi Küçükömerler’e de yansdı. Londra günlerinde yaşadığı sıkıntıyı yansıtmaması

14 Zik. S. Kaplan, ‘İdris Küçükömer Düzenin Dışladığı Bir Aydın: Mohikanların Sonuncusu’, *Nokta*, sayı 28, (17 VII. 1988), sf. 67

15 Krş. A.G. Sayar, *yage.*, (2007), sf. 1166, dn. 14:

16 S. Zaim, *Bir Ömrün Hikâyesi*, (İstanbul, 2008), sf.479; 481.

17 Olcay Eşelioğlu ile 5.X. 2021 günkü telefon konuşmamızdan.

bakımından dönemin fakülte dekanı, hocası rahmetli Profesör Orhan Tuna'ya gönderdiği mektuptan okuyoruz:

“...Buraya geleli on ay kadar oldu. Belki dışarıda olduğum için bana imrenenler olmuştur. Yazık ki, şu on ayın imrenilecek tarafı olmadı. Allah şahittir, defalarca lânet ettim böyle Avrupa'ya gelmeye.”

Şikâyetinde haklıydı. Zira kendisine gurbet elde bağlanan aylık 29 İngiliz lirasıdır. Üstelik evlidir. İdris Küçükömer, Orhan Tuna'ya serzenişini sürdürüyor:

“...Belirsizlik, parasızlık, hayal kırıklıkları içinde geçen bu Avrupa'ya geliş, insanı kahretmez de ne yapar, Hocam!”¹⁸

27 Mayıs 1960 askeri darbesine akan günlerde Londra'da idi. Olayları, Türkiye'de olup bitenleri yakından izlemekteydi. 28 Nisan 1960 günü İÜ.'de, 29 Nisan günü de Ankara'da patlak veren öğrenci protestolarını yakın takibe almıştı. Bu olaylara karşı duyarsız kalmadı. 4 Mayıs 1960 günü, LSE. öğrenci birliğinin önyak olduğu, 28 kişilik bir grupla sessiz yürüyüşe katıldı. Londra'da Belgrave Square'deki Türk Sefareti önünde, 25 dakika süren yürüyüşte, öğrencilerin ellerinde, 'Hürriyetsiz Tahsil', 'Menderes İstifa Et' levhaları vardı.¹⁹ Bu olaya ışık tutması bakımından Firdevs Temizgüney'in araştırmasından alıntılacak olursak:

...Toplantı ve gösterilere, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden, görevli olarak İngiltere'de bulunan Doçent İdris Küçükömer ve eşi [Olca Küçükömer] de katıldı....Türk Öğrenci Müfettişliği tarafından [Milli Eğitim Bakanı] Atıf Benderlioğlu'na

18 İ. Küçükömer'den O. Tuna'ya 28. V. 1959 tarihli mektuptan: Dosya, İFA. İdris Küçükömer'in çektiği sıkıntının ifadesini Mehmed Âkif [Ersoy] Bey'in şu mısraında bulduk:

“Belâ mı kaldı ki, şu dünya evinde görmediğim”

[M.Â. Ersoy, *Safahat*, (Ankara, 1990), sf. 438].

19 F. Temizgüney, '1960 Darbesi'ne Giden Süreçte Önemli Bir Kesit: İstanbul Öğrenci Olayları' *CTAD.*, sayı 27, (2018), sf. 201-202. İdris Küçükömer'in ilk eşi Olca Eşelioğlu'nun bu protesto yürüyüşüyle ilgili tanıklığı şöyledir: “Az sayıda, İngiliz, İranlı öğrenci ve Türkler'den sadece İdris'le ben vardık. Türk öğrenciler, söz verdiler, ama gelmediler. Polis denetiminde yürüyüş yapıldı ve döviz taşıdık” [Olca Eşelioğlu ile 5.X. 2021 günkü telefon konuşmamızdan]

gönderilen yazıda, İdris Küçükömer'in vekalet emrine alınması... tavsiye edilmekteydi."²⁰

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin hemen ertesinde Türkiye'ye döndü. Askeri müdahalenin yarattığı hava, İÜİF.'nin hocaları arasında bir soğukluk ve sessiz bir bölünme oluşturmuştu. Şu kadar ki, 27 Mayıs öncesinin genç akademisyenleri, hocaları Sabri Ülgener'in etrafında kenetlenmişlerken, bir çözülme ve dağılma yaşandı.²¹ Bu genç akademisyenler, Ülgener'in Fenerbahçe'deki saadethanesine teşrif ederler, yapılan iktisat sohbetlerine katılırlardı. İdris Küçükömer de, bu sohbet toplantılarının müdavimlerinden biriydi.²² 27 Mayıs 1960 sonrasında, genç akademisyenlerin yolları hocaları Sabri Ülgener'le sessizce ayrıldı. Sessizliği, 1961 yılında, 'Yön Bildirisi'ne atılan imzalar bozdu. İÜİF.'nden bazı akademisyenler ve İdris Küçükömer, bu bildiriye imzalayanlar arasındaydı.²³

Fakülte çatısı altındaki bu bölünme, İdris Küçükömer'in esasen değişime uğrayan kendi yolunu ve hedefini tayinde önünü açmıştı. Bu günlerin ertesinde, sosyalizmi iktisadi bir sistem olmaktan öte, bir dünya görüşü olarak benimsemesine, neticeten kendisini akademi-anın fildişi kulesini terke zorlayacaktı. Hatta ilk eşinin tanıklığına bakılacak olursa, İdris İngiltere'ye gittiğinde sosyalistti.²⁴

Yurda dönüşüyle birlikte, İÜİF.'de, lisans öğrencilerine iktisada giriş derslerini verirken, doktora seminerlerini de yönetmekteydi. Diğer taraftan, siyasetle de içiçeydi. Ancak, kurumsal bir bağı yoktu. Kurumsal siyaseti, TİP çatısı altında yapacaktı. Bu partiye, 1963 yılında üye oldu ve partinin bilim kurulu üyeliğinde bulundu. 1962 yılından itibaren, sağlık sorunlarıyla boğuşmaya başladı. İFA.'deki dosyasındaki belgelerin tanıklığında, devamlı tedavi görmekte, ilaç kullanmakta ve yaz tatillerinde de kaplıcalara gitmektedir. Bel

²⁰ F. Temizgüney, *age.*, sf. 202, dn. 76.

²¹ Sencer Divitçioğlu'nu zikrediyorum: "Sabri [Ülgener] Bey, 'Sencer gibi oğlum olsun' derdi....Ama İşçi Partisi'ne girdikten sonra Sabri Bey, hep bana negatif davrandı. Yine de nispeten iyi hocadır" [İ. Ekinci-H. Güldal (söy.), *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, (İstanbul, 2012), sf. 109].

²² Krş. A.G.Sayar, *yage.*, (2007), sf. 148.

²³ Krş. A.G. Sayar, *age.*, (2007), sf. 164.,

²⁴ Olcay Eşelioğlu ile 5.X. 2021 günkü telefon konuşmamızdan.

ağrıları ve ayaklarındaki tutukluk, bilhassa 1975 sonrasında artan bir seyir izleyecektir.

Bu meyanda, 1759 sayılı kanunun 40. Maddesi uyarınca, “Londra ve Paris’te bilimsel araştırma ve incelemelerde bulunmak üzere”, 17 Şubat 1974’ten itibaren altı ay müddetle yurt dışına gönderildi. İlk durak, gene Londra ve LSE. oldu.²⁵

1974 yılında, İÜ. Senatosu’nca onaylanmayan profesörlüğe yükseltme başvurusu için Danıştay’da dava açtı. Danıştay, İÜ. Senatosu’nun kararını onayladı.²⁶ Ancak, 1976 yılında, Danıştay’ın aldığı bir başka kararı, bu defa İÜ. Senatosu onayladı ve 9. VIII. 1976 tarihinde profesörlüğe yükseltilmiş oldu. İdris Küçükömer’in profesörlüğü neden İÜ. Senatosu’nca onaylanmadı? Bu sorunun cevabını, kendisiyle yapılan bir söyleşide Asaf Savaş Akat’ın anlattıklarında bulduk:

...Bence bunun sebebi ikidir. Birincisi, devleti ele geçirmek için bir adamın durumu, ikincisi de, TİP olayı. Çünkü Hoca, TİP’liydi. Hoca’nın profesörlüğünü onaylamayanlar da CHP ’lilerdi. Onların arasında, AP.’li hemen hiç yok gibiydi. Onaylamayanların büyük bir bölümü sonradan kendilerini sosyal demokrat görenlerdir. Sencer Divitçioğlu’nun da profesörlüğünü Süleyman Demirel’in başbakanı olduğu bir hükümet çıkartmıştır.”²⁷

25 A.S. Akat, ‘Bu Kadar Sivil Topluma Bu Kadar Bağımsız Aydın’, *Nokta*, sayı 28, (17 VII. 1988), sf. 67 Bu vesileyle, içime dert olan bir anımı anlatmak isterim. Mayıs, 1974’te bir gün, hem fakülteden, hem de İngiltere’den arkadaşım Fahreddin Yağcı’yı görmeye Londra’nın Holborn semtindeki LSE.’ye gittim. Binaya girişte bir yerde, İdris Bey’le Fahreddin, ayaküstü sohbet ediyorlardı. Onların konuşmalarını bölmek mülahazasıyla, yanlarına gidip, Hocam’la selâmlaşamadım. Ortada hiçbir sebep yoktu. Basiretim bağlanmıştı. Yurda dönüşümde, bu vak’ayı İdris Hocam’a anlatınca, dedi ki: “Neden gelmedin?” Yıllar sonra, geriye dönüp bu olayı zihnimde yeniden yaşayınca, o yıllarda İngiltere’ye giden beş Türk öğrenci arasında sadece Fahreddin’in solculuğu müsellemdi. Hoca da solcu idi. İnsiyaki olarak, temel sebebin bu olduğunu düşünüyorum.

26 Krş. Dosya, İFA.

27 A.S. Akat, *yage.*, (1988), sf. 67

1970'lerin başında ilk eşinden ayrıldı. 1976 yılının sonunda, ikinci evliliğini Meral Yılmaz ile gerçekleştirdi.²⁸ Bu evliliğinden Mehmed Şakir ve Ahmed Kadir isimlerinde iki erkek evlat sahibi oldu.²⁹ 7 V.1983'de, 1402 sayılı yasa hükmünce, İÜİF'deki akademik görevine son verildi.³⁰ 27 V 1983'de emeklilik maaşı bağlandı.³¹ Aynı yıl, SODEP (daha sonra SHP) üyesi oldu.

Sağlığı, 1984 yılı sonu itibariyle bozulmaya başladı. Hastalığı prostat kanseri idi. Hastalığı sürerken, yanlış bir tedavi sonucu sıkıntılı bir sürecin içine çekildi. 1987 senesinin ilk aylarında, eşi Meral Hanım'la birlikte Londra'ya gitti. Buradaki tedavisi iki ay sürdü. Başarılı bir ameliyat geçirdi, ama sıkıntıları bitmedi.³² Nihayet, ecelin aman vermemesiyle, yakalandığı amansız hastalıktan kurtulamayarak 5 Temmuz 1987 günü İstanbul'da Hakk'ın rahmetine kavuştu. 6 Temmuz 1987 günü, Fatih Cami'nde kılınan cenaze namazını müteakiben, aziz na'şı Büyükkada'daki Türk Mezarlığı'ndaki aile sofasına defnedildi.

İdris Küçükömer, arı, duru, saf, Anadolu yüksek ahlâkına sahip kutsal gönüllü bir insandı. Güzel bir simaya sahipti.³³ Ayrıca, zevk-i selim sahibi idi. Mütevazı ve iddiasız bir kolleksiyonerdi. Gençlik yıllarında başlayan antik objeleri toplama tutkusu, onu yıllar sonra, Kapalıçarşı'da Cevâhir Bedesteni'nin müdavimlerinden biri yapmıştı.³⁴

28 1976 yılının sonlarına doğru bir gün Fakülte'de Sabri Ülgener Hocam'ı görmeye gitmişim. Odasında, İÜİF. İktisadi Gelişme Enstitüsü'nde görevli Meral [Yılmaz] Hanım vardı. Sabri Hoca bana "sen biraz sonra gelebilir misin?" dedi. Hoca'yı tekrar gördüğümde dedi ki: "Meral'e İdris Bey, evlilik teklifinde bulunmuş. Bana İdris Bey'i ve evlilik teklifine ne diyeceğimi sordu. Muvafakatımı bildirip İdris için tezkiyede bulundum.

29 Fethi Naci Kalpakçioğlu'nun kaydettiğine göre, "son yıllarda, iki oğlunun varlığı, galiba İdris'in de en büyük mutluluğu oldu" [yage., (1999), sf. 145].

30 Bu hususta Taha Akyol'un şu söyleşisine bk. 'İdris Üniversiteden Neden Atıldı?', *Nokta*, sayı 28, (17 VII. 1988), sf. 69.

31 23.V 1983 tarihli yazı bk. İK., Dosya II, İFA.

32 M. Küçükömer, yage., A.G. Sayar (haz.), yage., (2011), sf. 13.

33 Kız kardeşi Saadet Dâniş Hanım'ın tevcihiyle: "Genç kızlar onu Robert Taylor'a benzetirlerdi" [S. Dâniş, yage., İ. Küçükömer, yage., VI, (1994), sf. 97].

34 İdris Küçükömer'in antika tutkusu üzerine bk. H. Kazgan, 'İdris Küçükömer ve Çok Boyutlu Aydın Olma Çabaları', İ. Küçükömer, age., VI, (1994), sf. 147-148.

Akademisyen – Siyasetçi

İdris Küçükömer'in asistanlığa kabulü öncesinde İÜİF.'nin akademik kadrosunu, hissedilebilir ağırlıkta, İstanbul'un elit münevverlerinin çocukları oluşturmaktaydı. Ömer Celâl Sarc, Adana Valisi ve İTF hükümetlerinin Dâhiliye Nâzırı Mehmed Celâl Bey'in; Haydar Furgaç da, Sadriazam Ahmed İzzet Paşa'nın oğlu idi. Hüseyin Şükrü Baban Zihni Paşa'nın, İsmail Sabri Ülgener, İstanbul Müftüsü Mehmed Fehmi Efendi'nin Orhan Tuna da kadı İsmail Sıdkı Efendi'nin oğlu idi. Feridun Ergin de Maliye Nazırı Abdurrahman Vefik Bey'in torunu idi. İdris Küçükömer'in asistan arkadaşlarından Fatma Gülten Kazgan, Üsküdar'ın en eski ailerinden Şeyh Mehmed Nasuhi Efendi'nin ahfadındandı. Sencer Divitçioğlu, Sultan II. Abdülhamid dönemi Maarif ve Mâliye Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa'nın torunu, Dr. Necmeddin Divitçioğlu'nun oğlu; Mükerrerem Hiç de, Meşihat Makamı müsteşarlarından Ahmed Mükerrerem Molla'nın torunu, gazeteci Vâhid Hiç'in oğlu idi. Liste elbette uzatılabilir. Ancak bu listede İdris Küçükömer'in yeri yoktur. İstanbul kökenli bu akademisyen çemberini ilk kıranlar, Erzurum Tortum'dan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Edirneli Ömer Lutfi Barkan, Siirtli Memduh Yaşa ile Denizlili Halûk Cillov olmuştu. Giresunlu İdris Küçükömer de, bu bağlamda onların bir takipçisi oldu. Netice itibariyle, İÜİF 'nin akademik kadrosunda, 1960'lara değin, İstanbul kökenli hocaların hissedilen ağırlığı devam etmiştir.

Geldiği sosyolojik taban, aldığı kültür ile merkez dışında bir vasatta yetişmesi, İstanbullu elitlerin şekillendirdiği İÜİF.'ne dâhil olması ile ortaya bir farklılık çıkıyordu. Bu farklılık, zengin / fakir; merkez / çevre ayrımlarında olduğu gibi, bizatihi Fakülte'nin akademik kadrosunda bürokrat (devletlü) / halk ayrışmasının da dar bir alandan yansımasıydı.¹ İdris Küçükömer, Fakülte'de İstanbul kökenli hocaların bu ağırlığını, bu farklılıkları ne kadar törpüledi, bunu bilmiyoruz, ama bu farklılıklar da onu, büyük resme bakmasına iten amillerden biri oldu. Bütün bu ikili zıtlıklar, Küçükömer'in entelektüel mayalanmasında, iktisat felsefesinin tutarlı bir 'norm'a sürüklenmesinde etkili oldu. Hususiyle, Marxist düşünceyle temasını ve iktisadi hürriyetçiliğe eleştirel yaklaşımını gerçekleştirdi. 1960 yılı ertesinde, kalem aldığı yazılarında, ana kitlenin, halkın iktisadi sorunlarına çare ararken, ruhunun yaşamakta olduğu ıstırapı da şu can alıcı sözlerle dile getirmekten çekinmiyordu:

Yoksul evlerde, milyonlarca çocuğun sinirli, hırçın, problemlili yetiştiği bir ülkedeyiz. Ben, geleceğe o evlerden de bakmaya çalışıyorum. Siz, bakıyor musunuz?"²

1970 öncesinde, ağırlıklı olarak, ana kitlenin – halkın iktisadi güçsüzlüğüne çare ararken, bürokrat / halk ayrımına aşırı bağlı kalması, onu bir 'norm' kurmaya itti. Bu meselenin, hem duygu, hem de akıl tarafıydı. Kaldı ki, 'norm'un normalizasyonu için de aksiyona geçmesi gerekiyordu. İdris Küçükömer'in önce aktif, daha sonra kurumsal politikaya bulaşmasının bir mecburiyete dönüşmesi, bu yüzdendir. Doktora ve doçentlik çalışmalarını sürdürürken,

1 Sencer Divitçioğlu, kendisiyle gerçekleşen nehir söyleşisine eşi Sevgi Divitçioğlu da katkıda bulunmuştur. Bu katkılardan birinde Sevgi Hanım, İdris Küçükömer'le eşi arasındaki iktisadi ve sosyal sınıf farklılıklarına, hatta fitratlarındaki uyumsuzluğa da göndermede bulunmuştur. Onun sözleriyle: "İdris'le Sencer'in adları hep birlikte geçer...Kader birlikleri var ama karakter birlikleri yok. Çok sevişirlerdi ama çok farklı iki insan. Biz, Kandilli'de yalıda oturuyoruz, İdris tepede oturuyor, aynı vapurla gidip geliyorlar. Bunlar vapurdan beraber iniyorlar, kahvede iki üç adam fırlayıp İdris'in elindeki çantayı alıyorlar....Sencer ise kendi çantasını kendi taşırdı....Sencer'i de severlerdi ama İdris etrafında kul olan insanlarla yaşırdı" [İ. İkinci-H. Gölbaş (söy.), *yage.*, sf. 104].

2 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 139.

hayatındaki bu hareketlilik, ‘norm’ kuran, özgün, özerk ve özel bir fikir adamının doğuşuna sebep olacaktır.³

Bu evrilme sürecinin öncesinde, akademik dünya içinde, doktora ve doçentlik çalışmalarını sürdürürken, esaslı bir şekilde iktisat teorisyle meşgul olmaktadır. Bu cümleden olarak, Londra günlerinde, 1958 – 1960 yılları arasında, LSE.’deki çalışmalarının bir nişanesi olarak, Neoklasik iktisat düşüncesinin büyük ustalarından Alfred Marshall’ın şah-eseri *Principles of Economics*’i tetkik etti. Bu eserin iç örgüsünü tahlil eden bir yazısı, o günlerin izini taşır. 1958 senesi sonunda yayınlanan bu yazısında, “arkasından dört neslin takip ettiği Neoklasik büyük iktisatçı” Marshall’ın bu kitabını “gayet muntazam strüktüre sahip büyük eser” olarak değerlendirmişti.⁴ Daha sonraki yıllarda, kendisinin iktisadi eşitliğe yönelişinin ardında, ihtimaldir ki, The Fabian Society’in mühim bir mensubu olarak, geceleri Londra’nın doğusunda, West Ham ve civarındaki işçi mahallelerinde gözlemlerde bulunan Alfred Marshall’dan yaptığı şu alıntının da payı olsa gerektir:

“...Fakirliğin sebepleriyle iştilgal, beşerin büyük bir kısmının daha düşük seviyede olmasının sebepleriyle iştilgaldir.”⁵

Alfred Marshall’dan yaptığı bu alıntıya getirdiği yorumun, İdris Küçükömer’in entelektüel evriminde, son aşamaya damgasını vuran sivil toplum arayışlarının başlangıç noktası olduğunu zannediyoruz. Marshall diyor ki:

...Şu hâlde mesela, aşağı sınıfların ve bilhassa çalışan sınıfların kültürlü bir hayat kazanmalarını temindir.”⁶

LSE.’nin kütüphanesinde çalışırken, 20. yüzyılın mühim filozoflarından Karl R. Popper de bu ilim yuvasında bilim felsefesi derslerini

3 Krş. K. Kayalı, *Kültür Dünyasından Portreler*, (İstanbul, 2002), sf. 119.

4 İ. Küçükömer, ‘Alfred Marshall’ *İM.*, sayı 12, (1958), sf. 566; 568. Bir put kırıcı iktisatçı olarak T.B. Veblen’in de Marshall’ın *Principles*’ını “büyük eser” olarak kaydettiğine işaret edelim (T.B. Veblen, *The Place of Science in Modern Civilization*, (New York, 1919), sf. 568].

5 İ. Küçükömer, *age.*, (1958), sf. 568.

6 İ. Küçükömer, *age.*, (1958), sf. 568.

veriyordu. Ancak, Popper'in derslerine neden katılmadı, bunu bilmiyoruz.⁷ O günlerde, Popper, aynı zamanda, 1934'te yayınlanan şah-eseri *Logic der Forschung*'un İngilizceye aktarılmasıyla meşguldü. Tercüme eser, *The Logic of Scientific Discovery* başlığıyla 1959 yılında yayınlandı. İdris Küçükömer'in Sir Karl Popper'in bu çığır açıcı eserine Türk iktisat yazınında göndermede bulunan ilk iktisatçı olduğunu biliyoruz.⁸

LSE. günlerinde Lord Robbis'in iktisadi düşünce tarihi seminerlerine ilişkin bir aktarımını kendisinden alalım:

...1959 – 60 ders yılı, Londra'da Profesör Lionel Robbis'in iktisat semineri; has-el-kader ben de oradayım. Chicago ekolü belirmiş; İngiliz politika sahnesinde o günlerde, enflasyon tartışılıyor... Bu seminerlerden birinde, bir ara, para kavramına ait iki ilişkiye göre para arzının boyutları konu oldu... Bu arada Thomas Took'un sözü geçti. O günkü seminerden sonra kütüphaneye indim. Took'un kitabını aldım. Gördüm ki, para analizi değinilen iki ilişkiyle [tamamlama ve ikame ilişkisiyle] başlıyor."⁹

LSE.'de katıldığı seminerlerden birinde, belki de Lionel Robbins'in bir seminerinin bitiminden sonra şöyle ilginç bir olay cereyan eder. İdris Küçükömer'i dinliyoruz:

...Burada, bir anıya değineceğim. Rahmetli Prof. [Ziyaeddin Fahri] Fındıkoğlu ile LSE.'de seminerden sonra, bir İngiliz hocanın garipsediğimiz bir sorusuna muhatap olmuştuk. Şimdi ben, aynı soruyu soruyorum: 'Türkiye'de rüşvetin laissez-faire'i var mı?'¹⁰

27 Mayıs askeri müdahalesinin haberini Londra'da iken aldı. Müdahalenin ardından kabul edilen 1961 Anayasası, getirdiği sosyal özgürlük havasıyla, onu, hem denge esaslı Neoklasik iktisat politikalarının, hem de iktisadi karmaşadan çıkışın yollarını gösteren

7 Bu bilgiyi İdris Küçükömer'in ilk eşi Olcay Eşelioğlu'ndan, 5.X 2021 günkü telefon konuşmamızdan öğrenmiş bulunuyorum. Kendisine teşekkür ederim.

8 İdris Küçükömer'in *İktisat İlkeleri Üzerine* kitabında Karl Popper'in eserlerini tetkik ettiği anlaşılıyor [krş. (İstanbul, 1964), sf. 8, dn. 6. Ayrıca a.yaz. yage., III, (1994), sf. 19; 20].

9 İ. Küçükömer. yage., III, (1994), sf. 150.

10 İ. Küçükömer, yage., IV, (1994), sf. 243.

Keynesgil reçetelerle hesaplaşmaya götürdü. Zira liberal ve himayeci politikalarla Türkiye ekonomisi düzlüğe çıkamazdı.

İdris Küçükömer'in iktisadi denge anlayışının içeriği ne idi? Ayrıca, ekonominin karmaşa hâlinin göstergeleri nelerdi? Şunu ifade ediyordu:

...İktisadi olay, içinde iktisat (içsel) ve iktisadi karmaşa olmayan (dışsal) değişkenler arasındaki ilişki, dengeye yöneliş ve denge hâllerine göre kurulabileceğinden, böyle bir yol seçmemiz normaldir...Yalnız bunu yapabilmek ve verilen bilginin kullanılabilme imkânlarını gösterebilmek, önce ilkel seviyede de olsa, bu metodoloji bilgisini şart koşturmaktadır.”¹¹

İdris Küçükömer'e göre;

...Denge kavramı...Neoklasikler'de modellerin hayatı kavramıdır.”¹²

Ancak, bu denge kavramının [norm], somut gerçekle [reel] bağdaşmadığını görecektir ve hele siyaset alanında, “mutlak denge ütopyadır” diyecektir.¹³ Buna rağmen, toplumsal denge hususunda, şöyle söylemekten de kendini alamayacaktır;

...Refaha, saadete giden yol, dengeye giden yoldur. Toplumda dengeye yöneliş, çeşitli fert ve gruplar arasında ahenkli yaşayışı yöneliştir.”¹⁴

Karmaşaya yuvarlanma, fert ve gruplar arasındaki uyumun bozulması, kısaca bir çıkar – iktidar çatışmasına işaretler. İdris Küçükömer, karmaşaya yuvarlanmayı geçici olarak kabul ediyor. Kaos'a düşülürse ne olur? Onun sözleriyle:

...Çatıya [sisteme] ait değişim ihtiyacı önemli sosyal ve politik dengesizliğin veya büyük huzursuzluğun belirtisidir.”¹⁵

11 İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf. V. 'Denge'ye ilişkin yaptığı vurgular için bk. *age.*(1964), sf. 30; 37; 39.

12 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 24.

13 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 163.

14 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 163.

15 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 55.

İdris Küçükömer, Neoklasik analizin, kapalı bir ekonominin denge şartlarını belirten statik bir analiz olduğunu belirtiyor.¹⁶ Aslında, bu çerçevenin denge temelli konumunun, açık bir ekonomiye geçişle, daha sorunlu bir durumun ortaya çıkacağını düşünüyordu. Nitekim 1966 yılında yayınlanan profesörlük takdim tezinin kitaplaşmasında, bu noktayı dile getirmişti. *Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine* başlıklı kitap çalışması, bir anlamda, hem ortodoksinin bunalımının aşılmasında, hem de kendisinin sosyalist çözümlemeye geçişinin bir manifestosu olmaktadır. Diğer taraftan, bu eserinde, Keynesgil iktisada ilişkin olarak yaptığı değerlendirmeden alıntılacak olursak;

...Keynesgil temel öğretisi şu idi: Tüm kullanıma piyasa güçlerinin kendiliğinden işleyişi değil, ancak politik müdahalelerle varılabilecektir.”¹⁷

Bu politik müdahale, iktisadi hürriyetçilik içerisinde, ekonominin karmaşaya yuvarlanması karşısında dengeye getirmeyi amaçlayan devletçi müdahalelerdendir. Bu müdahalenin yurt içi kaynağı, dolanımda bulunan para hacminin genişletilmesi, beklenen tam istidam hedefini vermekten uzak kalması, İdris Küçükömer'i çözüm aramaya itecektir. Onun teşhisine bakılacak olursa:

...Büyük otarşik ekonomiler arasındaki bir yarışmada, serbest mübadele ile sanayileşme, gelişmemişler için tamamen riskli olacaktır.”

Devamla;

...Azgelişmiş küçük ülkelere kendi kararları ile târihî tuzaktan kurtulma şansı açık gözüküyor.”¹⁸

Bu meyanda, gene 1966 yılında, M. Oka – I. Perceval'ın telif ettikleri *Japon Kalkınması ve Türkiye* kitabına bir 'Önsöz' yazdı. Yazısına,

16 İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf. 152.

17 İ. Küçükömer, *Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine*, (İstanbul, 1966), sf. 154.

18 İ. Küçükömer, *age.*, (1966), sf. 155; 160.

“Japon kalkınma modeli Türkiye için bir örnek olamaz” diktumu ile başladı ve sözlerini şöyle sürdürdü:

...Japonya’da, kapitalist ve emperyalist gelişmenin şartları oluşurken, Türkiye’de (ya da Osmanlılar’da) tersine bir oluşum ile karşı karşıya bulunuyoruz.”

Japon ve Osmanlı ekonomilerini karşılaştırdı. Vardığı sonuç da şu oldu:

“...Bu yazıda, Japon sanayileşmesi ile Türkiye’nin târihi – ekonomik şartlarının hemen hiç bir benzerliği bulunmadığını anlatmak istedim.”¹⁹

Görülen odur ki, *Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine* kitabının neşrinden sonra, *ahistorik, amoral, apolitik, asosyal ve değerden arınmış* iktisattan koptu. Artık bundan böyle kapılar, *tarihî, politik, sosyal ve değerlerle yüklü* politik iktisada doğru ardına dek açılacaktır. Bu bir kopuştu, ama geriye dönüp baktığında, ne gariptir ki, iktisadi hürriyetçilikten iktisadi eşitliğe geçiş sürecinde Neoklasik mikro analizi savunduğu da bir hakikattir. Diyor ki:

“...Bunun aksini iddia etmek, iktisattaki firma teorisine kahkaha ile gülmek olur.”²⁰

Kaldı ki, tam rekabet piyasasının cârî olduğu modeli ‘ideal’ bir piyasa olarak değerlendirmektedir. Bu modele bağlı kalışının sebebini de şu sözlerle açıklıyor:

...Liberal hayat görüşünün gelişindeki iktisat felsefesini belirli kılmak.”²¹

19 İ. Küçükömer, ‘Önsöz: Japon Kalkınması ve Türkiye’, M. Oka-I. Perceval, *Japon Kalkınması ve Türkiye*, (İstanbul, 1966), sf. 5; 20.

20 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 203. Abidin Nesimi [Fatinoğlu] Bey’in bu bağlamdaki görüşünü aktaracak olursak: “Küçükömer Hocamız, ekonomik olaylarla sebep-şart bağlantısını...Neoklasikler’in görüşüne yaklaşmaktadır” [İdris Küçükömer’i Anıyoruz’ İ. Küçükömer, *yage.* VI, (1994), sf. 169].

21 İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf. VI.

Bu durumda, İdris Küçükömer'in iktisatta metod anlayışına bakmak zarureti doğuyor. Küçükömer'e göre:

...Sosyal ilimler içinde en amprik olanı iktisat ilmidir.”²²

Karl Popper'in bilimselliğin ölçütü olarak savunduğu deneylenebilirlik -- yanlışlanabilirliği kabulleniyor ve diyor ki;

...Geçerliliği kabul edilen bir teorinin 'nihaî bilgi' olduğunu iddiaya gitmemektedir. Gidildiğinde dramatik bir yola sapılmış olur.”²³

İdris Küçükömer'in İÜİF 'de ilk sınıf öğrencileri için kaleme aldığı iktisada giriş kitabı, aslında onun fikri dünyasında bir geçiş döneminin ürünüdür. İçinde çelişkiler yumağı vardır. Önce, iktisadi dengeyi anlatırken Neoklasik yaklaşıma sadık kalır. Ancak, denge kavramını payandalayan unsurların neler olduğu boş bırakılmıştır. Ekonomi, dengeden karmaşaya yuvarlanacak olursa, bizatihi dengede meydana gelen adaletsizlikler – fiyat istikrarının bozulması; işsizliğin artışı -- varsa, bu durumda devletin konumu ne olacaktır? Küçükömer'in sözleriyle:

...Devletin fonksiyonu, modern görüşe uygun olarak, halkın her türlü (materyal, kültürel) isteklerini karşılama ve düzeni sağlamak olarak alınınca...devlet organlarıyla alınan politik kararlar, halkın isteklerine uygun olmak zorundadır.”²⁴

Kurgulanmış denge teorisindeki yetersizlikler, onu rahatsız etmektedir.

Şöyle ki:

...İktisat teorisindeki nihaî 'bilinmeyenler', denge hâlinde diğer değişkenlerce (data) tayin edilmiş değişkenlerdir.”²⁵

22 İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf. 4.

23 İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf. 9.

24 İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf. 50.

25 İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf. 51.

Yaşadığı bu huzursuzluk, iktisat teorisindeki bazı kavramların – mesela yaralılık gibi – metafizik olduğunu Joan Robinson'un *Economic Philosophy* kitabına göndermede bulunarak ifade etmişti.²⁶ Bu ders kitabında, çözüme açılan yolu da şöyle işaretliyor:

...Sosyalistler, kişilerin, sosyal grupların gerçek dünyada hür olamamasını şu iki sebebe bağlarlar: a) Serbest rekabetin sadece soyut düşüncede var olması, b) servet ve gelir farklılıklarının büyük oluşu. Bunlar, sonuç olarak, 'mülkiyet' kurumuna bağlandığından, sosyalistler hem etkinliği artırmak ve hem de adaleti sağlamak düşüncesiyle üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılmasını isterler."²⁷

İdris Küçükömer, denge kavramının içeriğini teslim alan metafizik unsurların teoriden ayıklanması için kavramsal *a priori / a posteriori* tartışmasını, 20. yüzyılın iki usta metodolojisti, Lionel Robbins – Terence Wilmot Hutchison çatışmasının aydınlığında incelememiştir. Kaldı ki, değil metafizik unsurların teoriden tasfiyesi kadar, bizatihi testten geçmiş teorilerin de, Karl Popper'den mülhem, yanlışlanamaz sanmakla, İdris Küçükömer'in diliyle söyleyelim; "dramatik bir yola sapılmış" olurdu. Hâlbuki o, bu geçiş döneminde, sosyalizme doğru kulaç atarken, iktisat metodolojisinin ikramlarını göz ardı ediyor, metafizik bir ummanın içinde yol alıyordu.

Bu geçiş bağlamında, İdris Küçükömer, akıl - his dengesini kaybettiğini söylemeliyiz. Bu yazdıklarından sıyrılıyor, dış âlemden merkez – çevre ekonomilerinin adaletsiz ilişkilerini anti-empyralist, ülke içinde de, tutarlı bir iktisadi sistem arayışında, kendisini anti-kapitalist olarak görüyordu. Türkiye'nin sömürge olmaktan kurtuluşunun gerçekleşebilmesi için 'empyralizme karşı olmayı' da şu sözlerle savunuyordu:

...Ancak o zaman, toplum iradesinden, milli iradede söz edebilirsiniz, yoksa bir sınıf ile yabancıların iradesini milli diye yutturamazsınız."²⁸

26 Krş. İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf. 55; 65.

27 İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf. 56-57

28 İ. Küçükömer, 'Milli İrade Hikâyesi', *Akşam*, (2. IX. 1965).

Çözüm, sosyalizmde idi, ama çözülmesi gereken düğümlerin, Türk tarihinde, küller altında olduğunu da görüyordu. İşte bu sebepten dolayı, iktisatçı kimliğinin yedeğinde, Osmanlı iktisat tarihi, Avrupa tarihi, siyaset teorisi ve tarihine açıldı. Artık, Türkiye'nin somut toplumsal meselelerinin çözümünde, kök aramanın zarureti, bunun bir mecburiyet olduğuna kanaat getirdi. Yakın akademik dostlarından rahmetli Profesör Sevim Görgün, İdris Küçükömer'in bu entelektüel kırılma noktasındaki duruşunu şu sözlerle anlatmıştı:

...İktisat öğretisinin temel taşları, makro iktisat, mikro iktisat ona sebep olan öğeleri araştırmaktı. Ona göre, temel öge kurumlardı, onun deyimi ile düzendi....Gölgeler, kavramsal zaman içinde değil, bir tarihi zaman süreci içinde oluşuyordu.”²⁹

Tarihe açılmasının ve kök aramasının zarureti İdris Küçükömer'den dinleyelim:

Türkiye'nin içinde bulunduğu çıkmazı belirten gerçeklere baktıkça, kendilerine...iktisatçı denen kimselerin büyük kısmının ancak karıncanın buutuna sahip olduklarını görüyoruz....İktisat teorisi, politik ve sosyolojik kurumları analizde veri (belli) alınca, yani bu kurumları analiz etmeyince, çok sınırlı, dar ve soyut model niteliğinde kalır. Dolayısıyla, iktisatçı konunun politik ve sosyolojik karşılıklı bağlamını dikkate almalıdır.”³⁰

Bu alıntı, İdris Küçükömer'in nokta zamanlı – *ahistorik* - iktisat çalışmalarına vedasıdır. Buna mukabil, 'yapı temelli' ve sosyalist düşünce merkezli, fakat akan zamanlı – *historik ve zemin ve toplum* odaklı araştırmalara yönelişinin işaretidir.

Evvela, İdris Küçükömer'in, 1960'ların Türkiye'sini nasıl gördüğüne bakalım:

29 S. Görgün, 'Gerçeği Arayan Bir Bilim Adamı', İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 139-140. Murat Belge de, Küçükömer'in "biyografik çizgisinin olduğu kadar, koşulların da payı vardı" ['İdris Küçükömer'in Ardından: Özgün Düşünce Yine Kaybetti' YG., sayı 74, (1987), sf. 56] tespitinde bulunuyor, ancak bu koşulların neler olduğunu kaydetmiyor.

30 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 131.

...Türkiye'nin sosyal ve ekonomik bünyesi, uzun seneler iki unsuru ihtiva ediyordu. a) Mutlu azınlık, b) İlkel yaşayışta büyük halk kitleleri....Mevcut piyasa ve sosyal sistem ile gelişme, ekseriyetin değil, azınlığın mutluluğuna hizmet etmektedir.”³¹

Bu olumsuz tablonun iletlediği mesaj şu idi: Büyük çoğunluğu temsil eden 'halk'ın lehine, eşitlikçi bir iktisadi sistemle değışebileceğine inandığı için sosyalizme sıcak bakıyordu.

Akademik kimliği, 1960'ların ortalarına doğru, siyasetle denkleşen, onunla eklemleşen farklı bir kimliğe büründü. Sosyalizme açılan yolda, yıl 1961 – 1962, Türkiye'de gücü elinde tutan zinde kuvvetlere bel bağladı. Halkın politik sesi olan partileri de, sağda ve solda olmak üzere iki kampa ayırmıştı. Şöyle sesleniyordu:

“...Sağcı partiler: Muhafazacılar, ırkçılar; solcu partiler: gerçek liberaller, sosyalistler.”

Devamla:

“...Solcu partiler, gerçek liberal sosyalistlerdir.”³²

Ayrıca, Türk politika tarihine bir dipnot düşüyor ve gerçek devrimcilerin karşlarına gericileri almasını öğütüyordu. Diyordu ki;

“...Bu açık ayrılış, gelecek olaylar için olumlu bir başlangıçtı.”³³

Artık zor [(reel) Türkiye'nin somut gerçeğı / karmaşa], kurgulanan oyunları [(norm) karmaşadan çıkış / dengeye yöneliş] bozmuştu. Bu geçiş sürecinde, şaşırtıcı olan, İdris Küçükömer'in de, kendi davranışlarında gözlemlenen bir tutarsızlığın içine çekilmiş olmasıydı. Daima akla işlerlik kazandırırken, bu defa, uğtaştığı siyasetle yoğrulurken, işin his ve heyecan tarafını öne çekiyor, akli ise öteliyordudu. Bu bir manada, irrasyonelliğın temeli olan ölçü gevşekliğinin rasyonelliğı teslim aldığı, ya da kapıldığı Türkiye sevdasının, bir duygu selinin içinde kalan İdris Küçükömer'in aklını rehin almasıydı.

31 İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 48; 50. Ayrıca sf. 71; 108.

32 İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 28.

33 İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 28.

Zinde kuvvetlerin de sivil bir güce, davasında ihlaslı, ateşin zekâlı çalışkan bir akademisyene ihtiyacı vardı. Kimse boş duymuyordu. Askeri bir müdahalenin geliyorum diyen tamtam sesleri inceden inceye duyulmaya başlamıştı

Cuntacılığa Açılan Yol

27 Mayıs 1960 askerî darbesi, İdris Küçükömer'in zihni yol haritasındaki bir dizi karmaşanın ışığa kavuşmasında ve taşların, oynak da olsa, bir yere oturmasına sebep oldu. 1960'ın ilk yıllarında, bilhassa TİP üyeliğine açılan yolda, kafası adeta bir arı kovanı hükmündeydi. Ordu'nun müdahalesiyle, DP iktidarı son bulmuştu ama, sonrası ne olacaktı? Yıllardır, üzerinde düşündüğü liberalizmle, Türk ekonomisinin çıkmaz sokaktan çıkması söz konusu olamazdı. Bir ayağı, akademik hayattan kopmamak şartıyla, sokağa çıkmalıydı. Sorunların çözümü, ciddi olarak, bir iktisadi sistem meselesiydi. İngiltere günlerinde sosyalist olduğu söylenebilir. Ancak, bu yönelişte bir iktisat felsefesinin izlerini aramak zordur. Buna mukabil, şahidi olduğu İngiliz hükümetlerinin sosyal devlet uygulamalarının yarattığı olumlu tesir ile kendi yaşantı gerçeğinde çektiği maddi sıkıntıların payı büyüktür.¹

1961 Anayasası hazırlanırken, refah devleti anayasaları esas alınmıştı. Âmir hükümlerinden, sosyal adalet kavramı ve planlamaya verdiği ağırlıkla 1961 Anayasası, İdris Küçükömer'in düşünce dünyasında, şöyle bir yankı bulmuştu. 1962 yılında yazdıklarından aktaracak olursak:

¹ İdris Küçükömer'in "sosyalizme yönelişinin kişisel yaşantısıyla güçlü bağları bulunmaktadır" [K. Kayalı, 'İdris Küçükömer'in Entelektüel Portresi', *Tezkire*, sayı 26, (2002), sf. 86]. Olcay Eşelioğlu'nun aktardığı bilgiye göre "İdris, İngiltere'ye gittiğinde sosyalistti" [5.X. 2021 günkü telefon konuşmamızdan].

...Plan döneminde, sosyalist sektörün nisbi öneminin, ağırlığının artması gerekir: yani sosyalist bir ekonominin temellerini atmak üzere bir geçiş safhası gözükmektedir.”²

Bunun sebebine gelince;

...27 Mayısçılar, sosyal sistemi değiştirme bilincine neden varamadılar ve radikal değişime neden gidemediler?”³

Bir hazırlık sürecinin tamamlanmasını müteakiben, 1961 yılında sokağa çıktı. Aralık 1961’de Yön Bildirisi’ni imzaladı. Bu tarihten tam bir yıl sonra, Aralık 1962’de, Yön hareketi içerisinde oluşan SKD.’nin kurucu üyeleri arasında yer aldı.⁴ Derneğin toplantılarına katıldı. Profesör Asaf Savaş Akat’ın tanıklığına başvuracak olursak:

...Sosyalist Kültür Derneği’nin toplantılarında, Ç[etin] Altan ve İdris Hoca’dan bu düzenin derhal değişeceğini dinleyip, sonra da onları omuzlarımızda Cağaloğlu’nda dolaştırdık.”⁵

SKD.’nin amacı şu sözlerle açıklanmıştı:

...Emeği toplumun değeri sayan ‘Sosyalist Kültür Derneği’, her türlü sermayeciliği ortadan kaldıracak olan gerçek bir demokrasinin kurulması için gerekli koşulları araştırır ve bunların yapılmasına çalışır.”⁶

İdris Küçükömer de, derneğin tüzüğünü imzalayanlar arasındaydı. Fakat ortada bir çelişki vardı. Bu bildiride geçtiği üzere, sermayeciliği ortadan kaldırmak üzere “gerçek bir demokrasi kurulması”nı kabul ederken, 1961 yılında, hatta Londra günlerinde, askerle neden dirsek temasına geçmişti?⁷

2 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 24.

3 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 72.

4 Krş. H. Özdemir, *yage.*, sf. 306; A.G. Sayar, *yage.*, (2007), sf. 164-165; H. Yurtsever, *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu*, (1960-1980, (İstanbul, 2008),

5 A.S. Akat, ‘İdris Küçükömer’in Mirası’, O.S. Arolat, *Sivil Toplum Uçbeyi İdris Küçükömer*, (Ankara, 2011), sf. 15.

6 ‘Sosyalist Kültür Derneği Kuruluyor’, *Yön*, sayı 53, (1962), sf. 9.

7 Krş. S. Göksu, *Yılların Tanığı Anılarım*, (İstanbul, 2016), sf. 218-220.

İdris Küçükömer'in, o tarihlerde, önce Mayıs 1960'da, Londra'da DP aleyhtarlığını, öğrenci yürüyüşüne katılmak, sonra 27 Mayıs 1960 günü, Türk sefaretinde yetkililere askeri müdahaleyi olumlu bulduğunu gösteren bir konuşma yapmakla, yol haritasını aksiyona açık bir bir mecraya oturttuğuna ve sokağa çıktığına işaret etmiştik. Hele 27 Mayıs askeri müdahalesi, zihninde ordu – güç kavramını iyice netleştirmiş oldu. Artık, güce inanıyordu ve diyordu ki;

...Güç, yenisine gebe, her eski toplumun ebesidir. Gücün kendisi bir ekonomik iktidardır.”⁸

Türkiye'ye dönüşüyle birlikte askerle olan dirsek temasını daha da sıklaştırdı. O tarihlerde kaleme aldığı yazılarında, zinde kuvvetler (ordu – gençlik) ile gericiler (mevcut sistem taraftarları) arasını açmaktan da geri kalmadı. Diğer taraftan, 1961 yılında çıkan bir yazısında, şu mühim noktayı, demokrasinin konumunu sorgulamaktan kaçınmadı: Askerle cunta ilişkisinin, kaçınılmaz bir yol ayırımına gelindiğinde, demokrasiye yaklaşımı nasıl olacaktı? İdris Küçükömer'i dinliyoruz:

...Şüphesiz, çatışmaların hâlinde, onları karara bağlamanın bir metodu olarak, demokrasiye inanıp, inanmamak önemli bir noktadır. Çatışmaların bağdaşmazlığına inançta, bir 'Livathan' aramaya yahut 'üstün – insan'ın arzularını esas almak romantikleri kabule götürebilir.”⁹

İdris Küçükömer'in kararlı olduğu görülüyor. Hobbes'un Leviathan'a, ya da üstün – insan olarak gücü elinde tutan askerin üst-aklına, romantik bir eda ile bağlanmıştı. Olayların bundan sonra aktığı mecra, Yön yazılarından ve aksiyona dönüşen yaşantısından bölük pörçük bilgi aktaranların tanıklıklarından, Küçükömer'in yolunu izleyebileceğiz.

Artık gideceği yol belli idi. Ekim, 1962'de Yön dergisinde çıkan bir yazısında, sosyalizme açılan yolu zinde kuvvetlerin adımlayacağını söylüyordu. Onun sözleriyle:

8 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 46.

9 İ. Küçükömer, 'Basının Fonksiyon ve Ekonomisi, Yeni Basın İlân Kurumu', *yage.*, I, (1994), sf. 176, dn. 6.

“...Türkiye’de gerçek karşıt kuvvet, bünyesel değişim (sosyal ve ekonomik ciddi reformlar) isteyen zinde kuvvetlerdir. Bu kuvvetler içinde asıl kuvvet, ordu ve onun yanında gençliktir.”¹⁰

Sosyalist bir devrimin ancak askeri bir darbe ile gerçekleşeceğine inanıyordu. Bu hâliyle, onun, tepeden inmeceli, anti-demokratik bir siyaseti onayladığına hükmedebiliyoruz. Albay Talat Aydemir’in liderliğinde bir cunta girişiminde yer aldı. Asaf Savaş Akat’ın yazdıklarına bakılacak olursa;

...Aydemir, asker kanadın, İdris ise sivil kanadın lideri idi.”¹¹

Osman Saffet Arolat’ın kaydettiğine göre;

...İdris Hoca, Albay Talat Aydemir’in 1962’deki darbe girişiminde bulunan askeri cuntanın ekonomi danışmanıydı.”¹²

Bu bağlama, Murat Belge’nin söylediklerini de aktaracak olursak:

...Sosyalizm, Atatürkçü subayların yolundan yürüyerek kurulacaktı.... İdris Küçükömer,...böyle düşünen başkaları ile aynı perspektifi paylaştı.”¹³

Bir başka açıdan bakıldığında, bu darbe girişiminin dönemin başbakanı İsmet İnönü’yü hedeflediği görülüyor. Bunun CHP karşıtı İdris Küçükömer için ayrı bir anlamı olmalıydı. Darbe girişiminin akim kalmasıyla birlikte, dönemin başbakanı İsmet İnönü’nün tepkisi de sert olmuştu. Asaf Savaş Akat’ı dinliyoruz:

...Paşa’nın [İsmet İnönü’nün] üniversite rektörlerini toplayıp kendisi [İdris Küçükömer] için ‘bu adamı derhal üniversiteden atın’ diye bağırıldığını gururla anlatırdı.”¹⁴

¹⁰ İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 27

¹¹ A.S. Akat, *yage.*, (2011), sf. 15.

¹² O.S. Arolat, *Bir Gençlik Liderinin Anıları, 1959-1974*, (İstanbul, 2018), sf. 167

¹³ M. Belge, *yage.*, (2011), sf. 291.

¹⁴ A.S. Akat, ‘İdris Küçükömer’in Mirası’, İ. Küçükömer, *yage.* VI, (1994), sf. 22.

Askerle temasının arka planını yeterince bilmiyoruz. Bu hususta en ufak bir bilginin yol açıcı kıymeti olduğundan, Asaf Savaş Akat'ın ceviz sandığından 1962 yılını aydınlatan anılarını aktarıyoruz:

...[İÜİF.'de] ilk iktisat dersine İ. Küçükömer geldi. Hoca'nın en anlı şanlı dönemi, 1962 Kasım başı. Talat Aydemir'le cunta hazırlıyor. [1963] Şubat, darbe girişimi yapacaklar, zaten. Öğrenciler, Merkez Bina'da 2 nolu amfiyi doldurmuş....Kruvaze ceketi ile İngiliz beyefendilerine benzeyen biri kürsüye çıktı, elini kaldırıp nutuk çekmeye başladı....Kısa bir süre sonra, sokak protestolarına katılmaya başladım. Darbe için yürüdüğümüzü hissediyorduk. İdris Hoca, yürüyüşleri düzenliyordu, biz de yürüyorduk.”¹⁵

Asaf Savaş Akat'ın anılar yumağının çözülmesi ile İdris Küçükömer'in 1962 – 1963 yıllarına ilişkin bazı karanlık köşelerine ışık salınmaktadır. Akat devamla:

...Sanırım, Kasım 1962 olmalı. [İdris] Hoca'nın yönetiminde, ilk ilköğrenci yürüyüşümü yaptım....Ayrıntılarını ve mekanizmalarını bilmiyorduk ama, bu yürüyüşlerle, bir darbenin geleceğini anlıyorduk. Ortada, efsanevi bir Talat Aydemir ismi dolaşıyordu.... Şişhane'de polis, yürüyüşü dağıtmak istedi....İlk sırada yürüyen Küçükömer, öne atıldı ve dağılan yürüyüşümüzü toparlayıp, polis engelini aşmayı sağladı....Hoca ile ilk müşterek eylemimiz böyle oldu.¹⁶

Diğer taraftan, Yön yazılarından birinde, “Türkiye'nin muhtaç olduğu bünye değişikliği[nden]” bahis açıyor, bu değişikliği, “radikal bir liberal tutum[un] dahi” başaramayacağını yazıyordu.¹⁷

15 Ö.F. Çolak (söy.), ‘Asaf Savaş Akat’, *İT.*, sayı 92, (2018), sf. 28. Akat, İÜİF 'den mezuniyeti sonrası Küçükömer'in kürsüsüne asistan olmak ister. Düşüncesini Hocası'na açar. Akat'ı dinliyoruz: “O sıralarda İdris Hoca, Talat Aydemir'le birlikte Türkiye'yi kurtardığı için kürsüyle falan uğraşacak hâli yoktu. İşini, Sencer [Divitçioğlu]'e devretti” [age., sf. 29].

16 A.S. Akat, *yage.*, (2011), sf. 24-25. Asaf Savaş Akat, bir başka yerde, şunları söylemişti: “27 Mayıs'tan hemen sonraki öğrencilik yıllarında, Talat Aydemir'i iktidara getirmek üzere örgütlenmiş öğrenci hareketlerine birer piyon olarak katıldık” [T. Akyol (söy.), ‘Haftanın Sohbeti: Prof. Asaf Savaş Akat’, *Tercüman*, (24.II. 1985)].

17 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 13.

Buna rağmen, ümidini yitirmiş değildi. Statükocuların [muhafazakârların] karşısında radikallerin [devrimcilerin] varlığını “sosyolojik bir hakikat” olarak kabul ediyordu. Bu hâliyle, TBMM.’de yer alan milletvekillerinin [CHP ve AP] muhafazakârları temsil ettiğini söylüyordu. Bu durumda radikaller kimlerdi? İdris Küçükömer, tamamlanmamış ikinci Aydemir cunta girişiminin yedeğinde, “Türkiye’nin asıl zinde kuvvetleri”nden bahisle, bu grup hakkındaki görüşlerini şu sözle netleştiriyordu:

...Gerçek ihtilâlin kapılarını zorlamaktadır, kanaatindeyim.”¹⁸

Bu satırlar, Mayıs 1963’de Türkiye’yi yeniden karıştıracak olan Talat Aydemir cuntasının yarım kalan kalkışmasına yol vermektedir. Zira onun sözleriyle saflar, ilericiler / gericiler olarak bıçakla kesilmişçesine ikiye ayırmakta tereddüt etmiyordu:

...Bu açık ayrılış, gelecek olaylar için gayet olumlu bir başlangıçtır
Ve gelecek olaylar, kişi manevralarını aşacak bünyesel olaylardır.”¹⁹

Gene bu yazılarından birinde, faşizme karşı duruşunu da belirlemişti.

...Şayet Türkiye, faşizmle yönetilecek olursa,....Netice, eklektik, tam dejenere despot bir sistem olacaktır.”²⁰

İdris Küçükömer, Talat Aydemir’in kalkışmasına birkaç ay kala, Türkiye için çıkış yolu, zinde kuvvetlerin tesis edeceği sosyalizmde idi. Diyordu ki;

...Şimdi götürü olarak, zinde kuvvetler denen ve onun da merkezinde sayıları gittikçe çoğalan, sosyalistler bulunan yeni bir grup ortaya çıkmıştır....Bu zinde kuvvetler..bu hâlin devamının bu memleketin milli varlığı için nasıl bir tehlike olduğunu anlamaktadır.”²¹

18 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 20.

19 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 28.

20 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 44.

21 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 48 - 49.

Artık askeri bir darbenin, sivil kanadındaki yeri sabitti. İlkinde olduğu gibi, ikinci kalkışma ile Talat Aydemir'in cunta girişimi, ilki gibi, tam bir fiyasko ile neticelendi.

Küçükömer'in Aydemir cuntasıyla ilişkileri aydınlatacak belge ve bilgilerden mahrumuz. Bu çöl kuraklığı içerisinde, belki bir istisna Sadık Göksu'nun anılarının tanıklığıdır. Onun yazdıkları, İdris Küçükömer'in cuntayla kurduğu ilişkiler ağının bilinmesinde önemli bilgiler içermektedir. Sözü Sadık Göksu'ya bırakalım:

...27 Mayıs'tan bir süre sonra, Türkiye'de Kur[may] Albay Talat Aydemir'in başkanlığında, Kur[may] subaylar; Selçuk Atakan, Dündar Seyhan ve Necati Ünsalan'ın katılımıyla, 'Dörtlül Cunta'. Bu cuntanın yönetiminde, ilginç bir biçimde Genel Kur[may] Başkanı Cevdet Sunay'ın başkanlığında hiyerarşik 'Silahlı Kuvvetler Birliği' kuruldu.

...1962 yılında ihtilalcileri, Karacı ve Havacı olarak, birbirine düşürdü. 22 Şubat [1962] olayı patlak verdi. Cunta ve daha pekçok subay emekliye sevk edildi. Talat Aydemir ve arkadaşları, emekli olarak da boş durmadılar. İdris Küçükömer, sonradan öğrendiğime göre, Kur[may] Albay Selçuk Atakan kanalıyla ihtilalcilerle ilişki kurmuştu. Rahmetli Selçuk Bey'in eşi, rahmetli Râsiha Hanım, Olcay [Küçükömer]'in annesinin eski arkadaşı imiş. Bu ilişki bu kanaldan kurulmuş. Küçükömer, lider Talat Aydemir'le yakın bir ilişki içine girdi. O zaman doçent olan... İdris Küçükömer, bu ilişkiyi kurmasıyla birlikte, büyük ölçüde değişmişti. Herhâlde gençlik gücüne de sahip olması bakımından, kendisini hazırlanan ihtilâlin çok önemli bir lideri olarak görüyordu. Benim gözümde, onun bu ihtilâl lideri havasının önemli bir belirtisi de, o sıradaki yürüyüşü idi. Yere öyle bir şiddetle basıyordu ki, sanki üçüncü katın beton zemini sarsılıyordu. Ama 21 Mayıs 1963'de Aydemir ve... Binbaşı Fethi Gürcan'ın idamı ile sonuçlanan isyan üzerine, özellikle çok kısa bir süre gözaltına alınıp, kendisine gerekli uyarılar yapıldıktan sonra, İdris Bey de, o ihtilalci havası da, o zaman yürüyüşü de kalmadı."²²

22 S. Göksu, *yage.*, sf. 217-218. Sadık Göksu'nun "Küçükömer'in yiğitliği" üzerine söyledikleri, kendisi savunmasız konumda birini, sert bir yaklaşımla resmetmesi Göksu'yu bağlar. Kişiye özgü bu tasvir sahibine aittir. Diğer taraftan, Göksu'nun anılar yumağı açıldıkça, Küçükömer'in cunta sevdası ile karmaşık işlere bulaştığına dair bilgiler de ortaya çıkmaktadır [krş. *age.*, sf. 218-220; 324 325]. Bilebildiğimiz, İdris Küçükömer'in kayınvalidesinin cuntanın ikinci adamı Selçuk Atakan'ın eşi Râsiha Hanım'la sıkı bir dostluk halkası içinde oluşlarını göz ardı edemiyoruz. Kayınvalidesinin gözünde İdris Küçükömer,

Sadık Göksu anlatmaya devam ediyor:

...İdris Bey, o sıralar [1961 – 1962], çok saldırgandı. Onun bu kabadayı 'Âlı kıran, baş kesen' hâli, 21 Mayıs 1963'teki Talat Aydemir'in ikinci isyanına kadar sürdü. Bu isyan ile Aydemir olayı bitince, Küçükömer'in o zaman yiğitliği de sona erdi."²³

Bu meyanda İdris Küçükömer'in Asaf Savaş Akat'a anlattıklarını da zikredecek olursak:

...Darbeden sonra, o [Talat Aydemir] beni öldürecekti, ya da ben onu. Başka çare yoktu. Bunu ikimiz de anlamıştık."²⁴

Eğer, cunta başarılı olsaydı, muhtemelen İdris Küçükömer de önemli bir göreve getirilecekti. Murat Belge'nin yaptığı şu değerlendirme mühimdir:

...Öfkesinin büyüklüğü oranında, uzun boylu düşünmeden, ölçüp biçmeden, bu koşullara son verecek bir eylemim içinde bulunmaya hazırdı. Böyle olunca, kendini Talat Aydemir'in isyanında bulunuvermişti!"²⁵

Cunta deneyiminden İdris Küçükömer, çok ciddi dersler çıkardı. Önce, cunta girişiminde bulunanların, vatani kurtaracağım teranesiyle, gerçekte ne kadar tehlikeli olduklarını gördü. Sonra, radikal ihtilâlcı sosyalizmle olan bağlarını, düşünce ve aksiyonda bitirmiş oldu. Dahası, kişisel olarak, hislerini aklın önüne koymanın bedelini ağır bir şekilde ödedi. İşin görünen tarafı, silah sandık çatışmasından sosyalizmi, demokrasiyle eklemeleştirmenin zaruretini kabullendi. Gene, Murat Belge'nin kaydettiğine göre;

asker için biçilmiş bir kaftan olsa gerektir! Bu bağlantı, Küçükömer'in cunta ile temasında iyi bir referans olacaktır. Ancak İdris Küçükömer'in ilk eşi Olcay Hanım, bu bağlantıyı kesinlikle reddetti ve babasının asker değil, elektrik idaresinde memur olduğunu, ayrıca, hanımların da böyle bir işle bağlantılarının olmadığını söyledi.

²³ S. Göksu, *yage.*, sf. 329.

²⁴ A.S. Akat, 'İdris Küçükömer'in Mirası', *İD.*, sayı 274, (1987), sf. 9.

²⁵ M. Belge, 'İdris Küçükömer', A.G. Sayar (ed.), *yage.*, (2011), sf. 153.

...Aydemir olayı, kendi serüvenine girip, kaderine ilerlemeye başlamadan önce, Küçükömer yolunu ayırmıştı. Bu kısa süreli politik ilişkiden edindiği dersler üzerine düşünmektedir.”²⁶

İşte, bu dinlenme – düşünme süreci, dolu bir buçuk yıl sürdü ve Yön yazılarına 10.IV 1963’den 2.X. 1964’e değin ara verdi. Yön yazılarına yeniden başladığında, işlediği konularda kayda değer bir odak değişikliği gözlemlendi. Türkiye’de, egemenlik temelli olarak, halkın siyasal katılımı üzerine yoğunlaştı. Bu odak değişikliği, esasta, İdris Küçükömer’in cuntadan kopuşuna ve demokrasiye koşuşuna bir işaret olsa gerektir. Şu soruyu soruyordu: Türkiye’de politik düzlemde, halk egemen değil de, bu bir zümre hâkimiyeti (oligarşi) miydi? Şu sonuca ulaşmıştı:

...Çıkarlarla sınırlandırılmış, şartlandırılmış halk egemenliği gerçek egemenlik olmayacaktır.”²⁷

Bunun için ne yapılmalıdır?

...Büyük iç ve dış ekonomik tarihi çıkarlar ile ulusal karar alma ve onları uygulama mekanizmasının ilişkisini kesmek. Buna göre,... geri kalmış bir ülkede bunu sağlama metodu sosyalizm olabilir.”²⁸

Egemenlik kavramının aydınlığında, ekonomik kaynakları kontrol eden, merkez – çevre ilişkisinde emperyalistlerce tesis edilen köprülerin yıkılmasını istiyordu. Çözüm önerisi de şu idi: İç ve dış ekonomik çıkarlar ile karar alma mekanizmasının bağlantısı kesilmek mecburiyetindedir. Bu neşteri ancak sosyalizm vurabilirdi.²⁹

İdris Küçükömer’in, sosyalizmin inşasında, halkın karar bağımsızlığına yönelmesi, onun fırtınalı düşünce dünyasındaki mühim istasyon değişimlerinden biridir. Artık, tavandaki bürokrat (sivil – asker) ile tabandaki halk arasında var olan hudut çizgisi de kristalleşmeye başlıyordu. İlk yaptığı vurgu, halkın iktisadi fakirliği yanında,

26 M. Belge, ‘Özgür Düşünce Yine Kaybetti’, YG., sayı 71, (1987), sf. 56. Aynı yazı: A.G. Sayar (ed.), yage., (2011), sf. 22.

27 İ. Küçükömer, yage., I, (1994), sf. 81.

28 İ. Küçükömer, age., I, (1994), sf. 82. Ayrıca, “sosyalizm çözebilir” [age.,155]; “çözüm...sosyalizim[dir]” [age.,sf. 204] diyecektir.

29 Krş. İ. Küçükömer, yage., I, (1994), sf. 78-82.

bizatihi siyasi arenada halkın kendi temsilcilerini seçemediği gerçeği idi. Onun sözleriyle:

...Türkiye’de seçimlerde oy hakkı olan büyük kitleye, kendi mesleklerinin sorusunu bulup sormak imkânı verilmemiştir.”³⁰

Yön dergisinde çıkan yazılarıyla, “milliyetçi, hürriyetçi sosyalizm[i]” savunanların safında yer almaktaydı.³¹ Cuntanın tortuları kafasını kemirirken, farklı renkleri ton farklarıyla sinesinde barındıran sosyalizmler de ciddi bir tehlike olmakta devam ediyordu. Doğan Avcıoğlu’nun başyazarı olduğu Yön dergisinin TİP’e karşı tutumunu belirginleştirip, demokratik katılımı ötelemesi ve darbe isteğini savunması, bir anlamda Nasırizim demekti. Yöncülerle bağının kopması, bu sebeptendir. Fakat sorun, derinliğine kazınınca, ortaya çıkan tablo Yön grubunun bir aydın despotizmine dönüşmesidir. Bu durum karşısında, İdris Küçükömer oradan ayrıldı ve TİP saflarına katıldı. Behice Boran’ın da kaydettiğine göre:

...Dergiye yazı verenlerin bazıları, her ne sebeptense, yazmaz olmuşlar, birçokları TİP’e girmişlerdir.”³²

Sosyalizmden vazgeçmeyen İdris Küçükömer, CHP.’sini bu oluşumun önüne dikilen bir engel olarak görüyordu. 1964 yılında çıkan bir yazısında, politikacıların söylemlerini “reform edebiyatı” olarak adlandırıyor ve CHP.’sini de kapalı tutucular grubuna dâhil ediyordu.³³ Diğer taraftan, sanayileşme isteniyorsa, “toprak reformunun derhal yapılması” çağrısında bulunuyordu.³⁴ Ayrıca, dış ticaretin de devletleştirilmesini istiyordu. Şu kadar ki,

...Devletleştirme, dış borçları azaltacağı gibi, uluslararası sömürülmenin büyük kapısını kapatacaktır.”³⁵

30 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 13.

31 H. Özdemir, *yage.*, sf. 59.

32 B. Boran, *yage.*, (1970), sf. 69.

33 Krş. İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 83.

34 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 107

35 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 121.

1964 yılında, ülke ekonomisindeki çarpıklıkları sergileyen zehir zemberek bir yazısı yayınlandı. Bu yazısında, politikacıların söylemleriyle eylemlerinin yarattığı çelişkiyi acı bir dil ile eleştirdi. İdris Küçükömer'i dinliyoruz:

...Bir yandan uluslararası tröstlere...imtiyazlar veriniz (petrolde olduğu gibi); temel endüstriler yoluyla sistem empoze ettiriniz (Ereğli Demir Çelik Kurumu'nda olduğu gibi); ...lüks yoğaltım malları montajını teşvik ediniz; yüksek kâr hadlerine imkân ve bunların yurt dışına transferine kolaylık sağlayınız; ondan sonra deyiniz ki, ben bu ülkeyi sömürtmeyeceğim, bu ülkeyi kalkındıracağım ve deyiniz ki, ben yıllar yılı yolunmuş Anadolu'nun çoğu çıplak, fakir halkını artık...kalkındırıp mutlu kılacağım. Siz, bunu dersiniz... ama, iç buhranların dalgalarında şaşkın şaşkın sallanır[sınız]. Nereye kadar?"³⁶

İdris Küçükömer'in 'nereye kadar?'ı özümlemesi, o yıllarda salt sosyalizmden yana olduğu için çözüm sosyalizmde idi. Ayrıca, şu soruya da cevap arıyordu? 'Hangi sosyalizm? Ancak, gene bu yıllarda kaleme aldığı ateş topu yazılarında, sivil topluma ilişkin konuların, cenin hâlinde olsalar bile, satır aralarında dile getirdiği görülüyordu. Bir örnekle yetinecek olursak: İnsanları bağlayacak olan hukuk, ancak insanların istişare ederek, tartışarak uzlaştıkları bir hukuk olmalıdır. Küçükömer'in yazdıklarıyla:

..Bugün bizde yürüyen hukuk sisteminin temelinde, Fransız ihtilâlinin tescil ettiği, mülkiyeti koruyan hukuk vardır....Yani yürüyen hukuk, burjuva hukuku olmuştur....İnsanlara ekonomik ve dolayısıyla politik özgürlüğünü vererek, gerçek vatandaş olmalarına yardım edecek devrim yoludur....Devletin yönetimini sağlayan kanunlar, hür halkın, devamlı tartışması ile oluşan halk kararları olabilir, hem hukuk, hem de devlet halkın devleti olacaktır."³⁷

Gerçek vatandaşa ekonomik ve politik özgürlük verilecekse, bunu eşitlikçi bir anlayışla sosyalizm nasıl başaracaktır? İşte, İdris Küçükömer'i düşüncesini hür kılmayacak ipotek budur.

36 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 126-127

37 İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 135; 138.

5

Fakülte'nin En Sevilen Hocası

İhtimaldir ki, İdris Küçükömer'in entelektüel hayatının en zor yılları, akademik uğraşı (iç) ile, siyasi hareketliliği (dış) birlikte sürdürdüğü yıllar olmuştur. Epey zamandır sokaktaydı. Cuntaya bulaşmış, oradan zor zahmet yakasını kurtardıktan sonra, demokratik sosyalizm mücadelesini TİP çatısı altında sürdürmekteydi. Bu meyanda, *Yön* dergisiyle bağlarını koparttığı için, gazete yazıları, nadiren de olsa *Akşam* gazetesinde, makaleleri de *Ant* dergisinde çıkmaktaydı. Siyasi hayata bütün gövdesiyle bulaşmış olsa bile, pergelin çivili ayağı akademik dünyada idi. İÜİF 'de, hem lisans derslerini veriyor, doktora seminerlerini yönetiyor, hem de ders kitabı yazarken, profesörlük takdim tezi üzerine de can hıraş bir şekilde çalışıyordu.¹

1960 yılların başı itibariyle, bir doçent, daha yaşı kırka varmadan, İÜİF.'nin en şöhretli ve en sevilen hocası olmuştu. Bilhassa, iktisada giriş derslerinde, Fakülte'nin 2 nolu anfisinin – şimdiki Ömer Celâl Sarc anfisi - her tarafı, hatta hoca kürsüsünün etrafı, öğrencileriyle dolar, taşardı. Ancak, İdris Hoca'nın natıkası pek akışkan değildi. Dolayısıyla, dersi derste öğrenmek muhal di.² Öğrencilerinden Profesör Taner Berksoy'un tanıklığı mühimdir:

1 Dosya (10.II. 1968 tarihli belge), İFA.

2 Aradan geçen bunca yılın ardından, bir İdris Küçükömer değerlendirmesi olan bu kitap çalışması, hiç şüphe yok ki, bir aşamanın semeresidir. Ancak

“...İktisat’ta bize birinci sınıfta İdris Hoca geldi. Ama ne yalan söyleyeyim, pek etkilememişti bizi. Zordu talebesi olmak. Öğrenciler zorlanırdı. Ben, ne dediğini tam anlayanı görmedim.”³

Adnan Ekşigil’in de bu bağlama denk düşen anılarını zikredecek olursak:

...Bilindiği gibi Sencer [Divitçioğlu]’ın adı hep İdris Küçükömer’le birlikte anılır. Her ikisi de 70’li yıllarda İktisat Fakültesi’nin ‘efsane’ hocalarıydı. Ben, İdris Hoca’yı özel sohbetlerden tanırdım ama, hiç onun öğrencisi olmadım, derslerine de girmişliğim yoktur; ancak bir sömestir boyunca Merkez Bina’daki geniş odasında onun düzenlediği seminerlere katılmışım. O bakımdan hocalığının da az biraz tadını aldım. Şu bir gerçek ki, öğrencileri üzerinde en az Sencer kadar – muhtemelen daha fazla – etki yaratmış biriydi. Kuşkusuz, bunun bir nedeni, Sencer’e oranla, güncel siyaset analizleriyle daha fazla uğraşmasıydı. Ama esas neden, ‘tarzı’ndaydı. Sokakta etrafına yayılan karizmasının gücü, herhalde derslerinde de daha az değildi. Ağzından çıkan her sözde bir ‘derinlik’ hissedilirdi. Zihnini kurcalayan yığınla karmaşık konuyla durmaksızın mücadele eder bir hâli vardı, ama bu mücadelesini başkalarıyla paylaşmakta ve meramını anlatmakta ne kadar başarılıydı, tartışılır. Kitapların ve dosyaların üst üste yığılı olduğu dev masası ve odasındaki çarpıcı dağınıklık, kafasındaki karmaşışanın bir yansıması gibiydi.”⁴

Yazdıkları da, edebi bir Türkçeden uzaktı. Ayrıca, kendisinin telif ettiği ders kitabı, *İktisat İlkeleri Üzerine*, soyut düşünceyle ilk kez karşılaşan öğrencileri için hiç de kolay okunabilecek bir kitab değildi.⁵

işin başlangıcında, İdris Hoca’ya talebe oluşumun daha ikinci ayında, Aralık 1964’de bir gün, iktisat dersleriyle ilgili yaşadığım sıkıntılı bir durumu, orta maktepten beri sınıf arkadaşım Hasan Rasim Eriş’e açtım. Ona, İdris Hoca’nın dersde anlattıklarını anlayamadığımı ifade ettim. Hasan bana “sabırlı ol!” dedi. Bu çalışmamın, İdris Hoca’yı anlama yolunda dişe dokunur bir sabrın eseri olduğunu belirtmeliyim.

3 ‘Prof. Dr. Taner Berksoy’un Sencer Divitçioğlu ile ilgili anlattıkları’, İ. Ekinci-H. Güldal (söy.), *yage.*, sf. 217

4 A. Ekşigil, *Sencer Divitçioğlu: Yaşamı ve Düşüncesine Dair Notlar*, (İstanbul, 2021), sf. 36-37

5 Bu kitap önce iki cilt olarak yayınlandı. 1972 yılında tek cilt hâline getirildi. Bu kitabını hocası Ord. Prof. Hüseyin Şükrü Baban’a şu sözlerle ithaf etmişti: Bana sunulan bilgilerden şüphe etmeyi öğreten, soru sorduran, her zamanki

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, neden İdris Hoca, derslerini talebelerinin coşkusuyla eklemleştirerek vermekteydi? Kürsüden dersi veren bir hoca olarak, kendi konumunu da dürüstçe gözler önüne seriyordu. İdris Küçükömer'i dinliyoruz:

...Şu hâlde, kürsüden öğrencilere ders anlatmak ve onlar için ders kitapları yayınlamak ilmi faaliyetin kendisi değildir.”⁶

Hoca'nın derslerinde ne anlattığını da gene ondan dinlemeye devam edelim:

...Üniversite'den uzaklaştırılmadan önce, yıllarca giriş derslerinde anlatageldim ki, bizim ne türden toplum ve insan ilişkileri içinde olduğumuzu anlamak için Batı dünyası ile kesit karşılaştırması yapmak, kesitlerdeki tarihi anlamak için bir yoldur. Asıl inceleme, nereden başlayabilirdi? Farklılığı görmekle, sonra farkların üzerine onların nereden kaynaklandıklarına eğilmekle başladık.”⁷

Devlet, toplum ve insan ilişkilerini iktisada giriş dersinde anlatan İdris Küçükömer'i izleyen öğrencilerinin de amfiyi bir miting meydanına dönüştürmeleri şaşırtıcı olmasa gerektir. Derslerinde, öğrencilerinin gösterdiği teveccühün dersle, bilimle bir alakası yoktu. İdris Hoca, derslerine alkışlarla giriyor, alkışlarla uğurlanıyordu. Ama gösterilen bu içtenliğin kaynağında ne vardı? Öğrencilerinden Profesör Burhan Şenatalar'ın tanıklığını zikredecek olursak:

...Bu coşkunun kaynağı, sözlerle ifadesi zor bir sevgi ve saygı, inanç ve güven [idi.]”

Şenatalar devamla:

...İktisat Fakültesi'nde, 1960'lı yıllarda okuyan bizim kuşağımız için İdris Bey'den daha karizmatik bir hoca düşünmek o gün olduğu gibi bugün de olanaksızdır.”⁸

Hocam Profesör Şükrü Baban'a büyük saygımla” [İ. Küçükömer, *İktisat İlkelere Üzerine Yeniden Bakış*, (İstanbul, 1972), sf. 1].

6 İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf. 10, dn. 7

7 İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 78.

8 B. Şenatalar, '1960'ların En Sevilen Hocası', İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 221.

Yakın mesai arkadaşı, canberaberi Sencer Divitçioğlu'nun şu tespitleri de bu bağlama denk düşecektir:

“...Onu ilk kez dinleyen İktisat Fakültesi öğrencilerinin şaşkınlıklarını biliyorum. Ondan okumuş olan bütün ‘iyi’ öğrenciler, aynı şeyi söyleyeceklerdir. Miskin bilimin mıymıy dersleri arkasından, İdris’in sunduğu felsefe, metodoloji, tarih ve iktisat alışımı, ebem kuşağı misali, genç dimağları renklendirir, onları afallatırdı.”⁹

Tartışmasız, İdris Hoca'nın öğrencilerinin üzerinde büyüleyici bir etkisi vardı. Bu etki iktisat hocalığından değil, genç ve masum ruhları teshir kuvvetinde olan sosyalistliğinden geliyordu. Nitekim İdris Hoca'nın sadık ve vefakâr bağlılarından Osman Saffet Arolat'ın şu vurgusu da mühimdir:

“...O, bizim önderimizdi.”¹⁰

Arolat'ı zikretmeye devam edelim:

“...Ona Hitabım, İdris Hoca'ydı. Saygı dolu bir hayranlığım vardı. Bence, günümüz ve yarınlar, onu düşünür olarak anacak...*Düzenin Yabancılaşması* adlı eseri, bence bir baş yapıttır.”¹¹

Osman Saffet Arolat, yaptığı bu vurgularla, İdris Küçükömer'in hem Fakülte içine, hem de dışında, siyasetle sokakta yarattığı bir etkiye göndermede bulunmaktadır. Arolat'ı dinlemeye devam ediyoruz:

...Çınaraltı kahvesinde, arkadaşlarımızla başlattığımız bir tartışmayı, hemen Üniversite'de İdris Hoca'nın odasına taşıyabilirdik. İşte o günlerde, sık sık sohbet eden, forumlara, tartışmalara katılan, Üniversite bahçesinde halay çeken, onlara ülkenin dününü, bugününü ve yarınını anlatan güzel bir adamdı. İdris Küçükömer, iktisatçı olmasına karşın, iktisadi siyaset temeline oturtup, onun tarih içinde değer bulmasına çalışırdı. Osmanlı iktisat tarihine,

9 S. Divitçioğlu, 'İdris Küçükömer ya da Paşa ve Bilim', A.G. Sayar (ed.), *yage.*, (2011), sf. 48.

10 O.S. Arolat, *yage.*, (2011), sf. 56.

11 O.S. Arolat, *yage.* (2018), sf, 284. Arolat'ın yaptığı bu vurgu ile İdris Küçükömer'in Ant dergisiyle olan bağlantısını ayrıntılarıyla öğreniyoruz [krş. O.S. Arolat, *yage.*, (2015), sf. 29-30].

yakın döneme getirdiği yorumlarla, dönemin Türkiye toplumunun katmanlarının yeniden tanımlanması uğruna yaptığı çalışmalara ve yeni ufuklara yol açtı.”¹²

İdris Küçükömer'in Karl Marx'ın *Kapital*'ini okumaya başlaması, Marxizm'i öğrenmeye başlaması da “1965 sonrasıdır” diyen Asaf Savaş Akat, yazdıklarıyla yolumuzu aydınlatıyor:

...İlk çıkış noktası, Üçüncü Dünyacı, dışa kapanmacı, kendi kendine yeterlidir....1966'da profesörlük tezi için yazdığı kitap, tam o tezlerin tipik sunuşudur.”¹³

Bu kitap çalışmasını, diğer bilimsel yazılarıyla birlikte İÜİF. Dekanlığı'na sundu. Söz konusu kitap çalışmasında, ne yapmak istediğini şu sözlerle açıklamıştı:

...Soyut, spekülasyon nitelikli salt iktisattan, politik iktisada bir dönüş denemesi yapılmak istenmiştir.”¹⁴

Bilimsel yayınlarını incelemek üzere teşekkül edilen komisyon, onun “ilmi cohérence sahibi” olduğunu tespit ettikten sonra, “ilmi çalışma müddeti içerisinde, devamlı olarak kendisini Fakültesi'ne ve akademik mesleğine bağlamış” bir öğretim üyesi olduğunun altını çiziyor ve profesörlüğe yükseltilmesine karar veriyor.¹⁵ Daha sonra, ‘Komisyon Raporu’, İÜİF. Profesörler Kurulu'nda onaylanıyor ve İdris Küçükömer'in profesörlüğe yükseltilmesi oy çokluğu ile kabul ediliyor. Kurul'da söz alan rahmetli Profesör Yüksel Ülken, İdris Küçükömer hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle açıklıyor:

...Küçükömer'i çok eskiden, 20 seneden beri tanırım. Yetişme tarzını bilirim. Meslek aşkı ve araştırma sevgisi olmasa idi, içinde bulunduğu şartlarla, bu seviyeye gelmesi imkânsızdı.”¹⁶

12 R. Bayar (söy.), ‘Osman Arolat'tan Sivil Toplum ve Uçbeyi: Demokrasimizde Değişen Bir Şey Yok’, CK., no. 818. VII. 2016), sf. 6.

13 A.S. Akat, ‘Tartışma’, İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları, (İstanbul, 2000), sf. 94.

14 İ. Küçükömer, yage., (1966), sf. 5.

15 25.IV. 1967 tarihli komisyon raporu için bk. İK., ‘Dosya’ , I, İFA. Komisyon, Sabri Ülgener'in başkanlığında şu üyelerden müteşekkildi: Feridun Ergin, Süleyman Barda, B. Necmeddin Feyzioğlu ve Kemâl Tosun.

16 Dosya’ , I, İFA.

Aynı oturumda söz alan hocası Sabri Ülgener'i de zikredecek olursak:

...Talebemiz olarak, gözlerimiz önünde kendini yetiştirmeye çalışmış bir kollegimizdir."¹⁷

Profesörlüğü, İÜİF. Kurul'undan geçmesine rağmen, İÜ. Senatosu'nda onaylanmadı. Buna sebep, Fakülte'nin akademik kadrosunun, 1960'larla birlikte, devrimci / muhafazakâr; sol / sağ ayrımında İdris Küçükömer'in sergilediği duruşuydu.¹⁸ O tarihlerde, iktisat kürsüsünde İdris Küçükömer'in asistanlığını yapan Mahir Kaynak'ın anılarından okuyoruz:

...Bir bilim adamı olarak girdiğim kurum [İÜİF.], iç ve dış, her siyaset odağının at koşturduğu bir arena gibiydi."¹⁹

Bu meyanda esmekte olan ideolojik rüzgârlar, Fakülte'yi de sardı. Daha talebeler bölünmeden önce, hocalar bölünmüş, saflarını belirlemişlerdi. 'Türk Solu'na bağlı öğretim üyeleri arasında en tanınmış olanı ise İdris Küçükömer'di. Buna rağmen, Fakülte'de bozulan dengelerin bir tahlili için rahmetli Sevim Görgün'ün tanıklığına başvuruyoruz:

...1960 sonunda, öğrenci hareketleri nitelik değiştirip anlaşılmaz boyutlara varınca her şey değişti. Bu olaylar hakkında söyleyeceğim tek şey, üniversite içinden değil de, dışarıdan planlandığı ve yönetildiği[dir]....Bundan sonrası, bir sürü tatsız anı, İktisat Fakültesi'nde karşıt görüşlü kişilerin giderek hırçınlaşması ve hoşgörünün yerini karşılıklı ithamların alması, İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu'nun profesörler kurulunca kabul edilen profesörlüklerinin, yetkisi olmadığı hâlde Üniversite Senatosu'nca red edilmesi sonucu tümünden bozulan Fakülte içi ilişkiler."²⁰

17 Sabri Ülgener'in Kurul'da 18.IV 1967 günkü konuşması için bk. İK., Dosya', I, İFA.

18 Profesörlüğünün İÜ. Senatosu tarafından çevrilmesi üzerine, İdris Küçükömer de Üniversite'yi mahkemeye vermişti [krş. (?), 'Küçükömer Üniversite'yi Mahkûm Ettirdi', *Ant*, sayı 125, (20.V. 1969), sf. 4].

19 M. Kaynak, 'Mahir Kaynak'ın Ajanlık Anıları', YY., (17.III. 1996).

20 'Prof. Dr. Sevim Görgün ile Akademik ve Özel Yaşamı Üzerine Söyleşi', *İÜS-BFD. Prof. Dr. Sevim Görgün'e Armağan*, sayı 11-13, (1995), sf. 14. Ayrıca bk. A.G. Sayar, *yage.*, (2007), sf. 162-177; (?), 'İdris Küçükömer', *Ant*, sayı 68, (1968), sf. 3 ve sayı 125, (1969), sf. 4.

Hamlıktan Olgunluğa: Geçiş Sürecinde Düşünce ve Aksiyonda Sosyalizm

Türk siyasi tarihinde, 1961 Anayasası'nın kabulü yeni bir entelektüel hayat tarzına ve partileşmeye kapı açtı.¹ İlk kez, kanunların himayesinde esmeye başlayan sosyalist rüzgârların, Osmanlı Devleti'nin son yıllarından bu tarihe, 1960'a değin, kendine özgü bir tarihi vardı. Ancak bu tarih, hep gizlilikler içinde yaşandı ve yazıldı. Aslında bu tarih, illegal bir partinin, TKP 'nin tarihidir. Ne var ki, TKP 'nin, 27 Mayıs 1960 sonrasında, filizlenecek ve çeşitli renk ve ton farklılıklarına bürünecek sosyalist düşünceye aktarabileceği fikrî bir mirası yoktu.² Burada gözlemlenen temel zafiyet, 'sol' düşünce için, aklın rehberliğinde üretilmiş özgün bir düşünce geleneğinin TKP bünyesinde neş'et etmemesiydi. Tam aksine, aklın ürünü, özgün ve özerk bireyin kurguladığı teorileşmenin küçümsenmesiydi. Bir üst otoriteye -- SSCB.'ye -- bağlanması,

-
- 1 Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, TİP'in kuruluşu üzerine şu beyanatı vermişti. "Bir sosyalist partinin, Anayasa sınırları içinde, Türkiye'de kurulmasını anayasa hükümlerine aykırı bulmuyoruz....Bizim dışımızda bir sosyalist partinin, mevcut diğer partilerin kurulması gibi olacak, bizimle beraber, aynı kanun hükümlerine uyarak yaşayacaktır" [zik. A. Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, (İstanbul, 1973), sf. 72-73].
 - 2 Şerif Hüsnü [Deymer] Bey, "1927-1929 arasında *Kapital*'in ikinci cildini Türkçeye çevirdi....*Kapital* çevirisi ise yayınlanamadı" [G. Atılğan, 'Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin İlk Çizgileri: Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm', G. Atılğan (haz.), *Mühürler: Türkiye Sosyalist Hareketinden Esintiler*, (İstanbul, 2019), sf. 17].

dogmatizme düşülmesini zorunlu kılıyordu. Netice itibariyle, ortaya çıkamayan sosyalist düşünce, münevverler arasında kabul bulmadığından, aksiyonda da halk desteğinden mahrum kalmıştı. Selâhaddin Hilav, şu tespitinde haklıdır:

“...Türkiye sosyalist akımı, 1920 – 60 arasında, işçi sınıfına, emekçilere ve halk kitlelerine gerektiği gibi kök salmayan bir akım olarak kalmıştır.”³

Mehmed Ali Aybar’ın yaklaşımına göre;

“...Sol nedir? Komünizm nedir? Sosyalizm nedir? Bu konuda suç olan nedir? Ne suç değildir? Bilen yoktu.”⁴

Gerçekten de TİP kuruluncaya değin, Türkiye’de aydın ve halk desteğine sahip sosyalist bir hareketlilikten bahsedemiyoruz.

1961 Anayasası’nın esaslı bir vurgusu olan ‘sosyal adalet’ kavramından hareketle, sosyalist fikirler, önce kalkınma ve Batılılaşma vurgusu ile sokağa çıkacaktı. Ünlü romancı Kemâl Tahir [Demir] Bey, 27 Mayıs 1960’ın ertesinde, mısır patlağı gibi ortaya dökülen sol hareketliliğe dair şu görüşünü ileri sürmüştü:

‘Türk Solu’nu 27 Mayıs olayı, 27 Mayıstan sonraki dönem, tabii fenersiz yakaladı....İyi oldu. Çünkü neyimizin olmadığını bize anlattı.”⁵

Sosyal adalet kavramı ile ekonomi, siyaset, bilim ve sanat dünyasında açılımlar yapılacaktı. Sadun Aren’in 1963 yılında yazdıklarına bakılacak olursa;

“...Memleketimizde sosyalizmin gelişmesi için izlenecek yol, ihtilâlcı değildir ve olamaz. Sosyalizm, kamuoyu ile demokratik bir şekilde

3 S. Hilav, *Felsefe Yazıları*, (İstanbul, 2014), sf. 168.

4 M.A. Aybar, *TİP Tarihi*, (İstanbul, 2014), sf. 53. Aybar, 28 Nisan 1960 talebe hareketlerinde katılan ve sorgulanan öğrencilerle birliktedir. Onlarla sohbet eden Aybar şu notu düşmüştür: “Ekonomik zorlukların tartışıldığını hiç işitmedim” [*age.*, I, (İstanbul, [1988]), sf. 17].

5 Ç. Yetkin, ‘Kemâl Tahir’le Soldaki Bölünme Üzerine Konuşma’, *TD.*, sayı 2, (1973), sf. 19.

iş başına getirecektir. Çünkü sosyalizmin en hâkim niteliği, insana ve dolayısıyla hürriyetçi oluşundandır.”⁶

Aynı bağlama denk düşen görüşleri itibariyle Doğan Avcıoğlu da şöyle sesleniyordu:

...Bu noktada, sanırsınız ki, tereddüte yer yoktur. TİP., Anayasa’ya titizlikle bağlı kalarak, parlamenter sistem içinde faaliyet gösterme durumundadır.”⁷

Bu tarihten hemen sonra, TİP I. Büyük Kongresi’ne sunulan programında, sosyalizmin demokratik mevcut iktisat politikalarına [liberal ve / veya devletçi] alternatif olduğu kaydedilmiştir. Bu programdan aktaracak olursak:

...Kapitalist Türkiye’nin özel sektör eliyle, yani Türkiye’nin kapitalist bir düzen içinde kalkınması mümkün değildir. O hâlde, sosyalizmle kalkınmak mümkündür. Türkiye için kurtuluş, kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna girmektir.”⁸

Aslında yapılan bu vurgularla, demokratik sosyalizme açılan yol benimsenmiş olsa bile, TİP çatısı altında, sosyalizmin çeşitli renklerine de kapı, ardına dek açılmış oluyordu. Kuruluşu itibariyle, işçi kökenli sendikacıların kurduğu TİP.’nin, başlangıçta, Marxism’le alakası yoktu. Zaman içerisinde, bürokrat kökenli aydınlar, parti içinde, hem işçi – aydın çatışmasına, hem de geniş cephe stratejisiyle partinin Marxisme kaymasına sebep oldular.⁹ Bu oluşumlar, İdris Küçükömer’in de bilmeyerek, ütopyaya dönüşecek ikili bir zıtlığı uyum içinde düşünmesine imkân verdi. Çünkü bu ifadelerde, hem hürriyet – demokrasi savunuluyor, diğer taraftan da kapitalist olmayan, eşitlikçi bir iktisadi sistem ihsas ediliyordu.

Sorunlar yumağı çözülecek yerde, sorular düğüm üstüne düğüm atmaya devam ediyordu. Bu cümleden olarak, sosyalist aydınların

6 S. Aren, ‘Dernek ve Sosyalizmin Meseleleri’, *Yön*, sayı 60, (6.II. 1963), sf. 3.

7 D. Avcıoğlu, ‘TİP’e Dair’, *Yön*, sayı 168, (17 VI. 1966), sf. 3.

8 Türkiye İşçi Partisi Programı, (İstanbul, 1964), sf. 64. Ayrıca krş. F.N. Kalpakçıoğlu S. Hilav, ‘Az gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol’, SA., sayı 4, (1963), sf. 8-9.

9 Krş. M.A. Aybar, yage., I, (1988), sf. 111 -114.

bir mesuliyeti de, savundukları özgürlükleri keşfetmek durumunda kalmalarıydı. Görülen oydu ki, sosyalistler, özgürlüklerin önündeki engellerin yıkılmasıyla ulaşacakları eşitlikçi bir sistemin, uygulamada, hesap dışı hangi sorunlarla boğuşacaklarını hayal bile etmiyorlardı. Hiçbir sosyalist aydın, sosyalist – komünist siyaset için bir etik oluşturmaya da yanaşmadı. En basitinden, cihet-i askeriye'nin, laik – devletçi diyanetin konumunun ne olacağı da hiç düşünülmemişti. Sosyalist aydınlar, bir birikim devralmadıkları için bırakacakları mirasları da yoktu. İdris Küçükömer, bunun bir istisnası olacak mıydı?

Olayların akışına, İdris Küçükömer'in penceresinden bakacak olursak, evvela kendisini kuşatan güvensizlik psikozunu aştığı bir hakikattir. Hedef, sosyalizm ise, çatışma demokratik sosyalizm [sanki] ile silahlı devrim [ihtilâl] arasında olacaktı. Somut gerçekte, 1965'lerle birlikte, sosyalist akım büyüdükçe, farklı bölünmeleri de sinesinde saklı tuttuğu, 1968 Kasım ayında gerçekleşen TİP III. Büyük Kongresi'nde açığa çıkacaktı. O tarihe gelinceye değin, İdris Küçükömer'in de sosyalist kimliği evrildi. Hamlıktan pişme sürecini sürdürürken, değişimin itici gücü ne idi?

Hamlık sürecinin ilk günlerinde, cunta ile iş birliğine gitmesinde, 1962 -1963'e açılan yolda, herhâlde, 'kapitalist olmayan kalkınma yolu' tezini payandalayan 'milli burjuvazi'; 'yurtsever subaylar' gibi kavramların bir 27 Mayıs mirası olarak dolanımında olmalarının etkisi olmalıydı. Teorik temelden yoksun, parlatılmış bu kavramların tesiri altında, askerlerin emrine girdi. Çünkü düzene başkaldırmanın en sert ifadesi olan devrimin içinde yer almalıydı. Toplumla kaynaşmayı reddeden bu anlayışla yola çıkarken, faşizan bir çerçevenin içinde olduğunu göremiyordu. Attila İlhan'ın şu tespiti önemlidir:

...Şu var ki, ne kadar koyu bir radikallik tasarlarsa taslasınlar, varacakları konak faşizmdir."¹⁰

Bu meyanda, sosyalizm hakkındaki düşünceleri de berraklaşıyordu. 1965 yılında şunları yazmıştı;

10 A. İlhan, *Sırtlan Payı*, (Ankara, 1981), sf. 441.

“...Kapitalist yoldan kalkınma isteğiyle Türkiye’de kapitalist blokun tarihi tuzağı içine düşmektedir....Bu,...bir ülkenin yozlaşmasıdır, egemenliğini kaybetmesidir.”

O hâlde çözüm nerededir? İdris Küçükömer, devamla:

...[Çözüm] sistemin değişmesidir. Hangi sistem? Sosyalizm.

Neden sosyalizm? Cevabı, açıkltı:

...Gelişmemiş Türkiye’de, bunun sosyalizmden başka aracı kaldı mı?”¹¹

Ne kadar sosyalizm?

...Sizlerin ve Türk halkının istediği kadar.”¹²

Devamla:

...Zira sosyalizm, halkın karar bağımsızlığı hareketidir.”¹³

1967 yılı sonlarında, kendisinin de katıldığı bir tartışma ortamında, açıktan açığa, sosyalistliğini ilân etti. Bu toplantıda, toplumsal kilitlenmenin halk yararına açılabilmesi için sözlerine bir temenni ile başlamıştı:

...Cephe kurulur, Bu özde mücadele ile eylemde, ileriye doğru genişler. Ona katılanlar olur...bu öze karşı olanları karşıya alırsın Ben şahsen, mücadele içindeysem, onu karşıma alırım. İş birliği yapmam.”¹⁴

Bu çıkışı ile bir soruya muhatap olur. Dinleyicilerden biri, ona şu can alıcı soruyu sorar:

¹¹ İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 138.

¹² İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 204.

¹³ İ. Küçükömer, ‘Karma Ekonomi Hikâyesi’, *Akşam*, (13.X. 1965).

¹⁴ İ. Küçükömer, ‘Tartışma Oturumu’, *Türkiye’nin Milli Savunma Stratejisi ve Dış Politika Sorunları*, (Ankara, 1968), sf. 126.

...O zaman, Türkiye’de silahlı bir çatışma zorunluluğu doğmayacak mıdır?”

İdris Küçükömer’in cevabı:

...Bir nümayiş olur veya silahlı çatışma olur. Bu ülkedeki bağımsızlık hareketinin yoğunluğuna bağlı.....Mücadele, nihai çözüme doğrudur.”¹⁵

Aynı toplantıda söz alan Kayhan Bayraktaroğlu’nun “azgelişmiş ülkelerin iktisadi ve sosyal politikaları ne olmalıdır?” sorusuna da şu cevabı vermişti:

...Sosyalist bir politika, strateji bunun gerçekleşmesi için gereken sınıflar hangi guruplarla bir araya gelebilir.”¹⁶

1960 ertesinde, askeri ve sivil bürokrasi adına oluşturulan mâli kurumlar karşısında isyan edecek duruma gelmişti. Bilhassa, hızla gelişen OYAK, sivil bürokratlar için de bir model oluşturmıştu. İşin ilginç tarafı, bu kurumların piyasa ekonomisine girebilmeleriydi. Oluşan ekonomik değerlerden, bu kurumlar vasıtasıyla el koyabilecek merkezî otoritenin de pay almasıydı.

İdris Küçükömer’in 1965’e değin esaslı bir Marx okumasından, Marxist yazarların eserleri ve sosyalist mücadelelerin tarihine dair tetkiklerinden bahsedemiyoruz. Bu tarihten sonra okumaları ile bu düşünceyi derinliğine kazıdığını, kendisi ile yapılan bir söyleşiden öğreniyoruz. Küçükömer’in sözleriyle:

...Marx’ın Krugelman’a yazdığı 12 Nisan 1871 tarihli mektubunu tekrar tekrar okumak lazım....Bu arada, ‘Cermen İdeoljisi’ne, ‘18. Brumer’e, ‘Fransa’da Sivil Harb’e, ‘Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni’ne ve çeşitli mektuplara dikkat etmek gerekiyor.”¹⁷

¹⁵ İ. Küçükömer, *age.*, (1968), sf. 129.

¹⁶ İ. Küçükömer, *age.*, (1968), sf. 126; 131.

¹⁷ Ç. Yetkin, *Solda Bölünmeler 1960 1970*, (Ankara, 1970), sf. 75; 78.

TİP. Üyesi

İdris Küçükömer'in askeri cuntaya bulaşmasından aldığı derslerden biri de, sosyalizmden kopmadan, kurgulanması gereken 'norm'u kendisinin de yapabilmesi ve kurgulanmış normların da eleştiriye tâbi tutulmasıydı. Gazete ve dergilerde çıkan yazılarıyla, sosyalist eğilimli yazarlar yanında, akademisyen ve aydınlarla yolunun kesiştiğini gördü. Kendisiyle birlikte sayıca kümeleşmelerde ve yâran meclislerinde yerini almaya başladı. Benzer bir dilin konuşulması, kategorik ikili zıt kavramlar üzerinden konuşmalar, kendi söylemlerine temel olmuştu. Kapitalist / sosyalist ayırımında, sosyalizm taraftarları, gücünü ilerici / gerici; laik / anti-laik; devrimci / muhafazakâr bölünmeleriyle payandalanmış olsa bile, bu ikili zıtlıklar, düşünceyi dar bir alana sıkıştırıyor, analiz yapabilmek de kolaylaşıyordu. Oysa düşüncenin bu ikili bölünmelerle rehin alınması, bir manada, aklın rehberliğinin metafizik varoluşçuluğa teslimi demektir. Şu kadar ki, o tarihlerde, İdris Küçükömer'in yazımıyla meşgul olduğu eseri *Düzenin Yabancılaşması*'nın omurgası da, bu ikili bölünmelerden, bürokrat / halk ayırımına temel olacaktı. Özellikle, Yön grubuna muhalefeti de, devrimciliğin yolunun askerle halk kitlelerini karşı karşıya getirmekten geçmediğini söylemekten ibaretti.

Bu meyanda, aydınların, 1961 yılında kurulmuş siyasi bir partiye, TİP'e olan teveccühlerini de dikkatle izlemekteydi. Asaf Savaş Akat'ın tespitleriyle:

...Yön dergisinin etrafında, Nasır modelini uygulamaya hazırlık içindeyken, Küçükömer, tereddütsüz bir tavırla, TİP 'i seçecektir."¹

Parti'nin resmi yayın organı olmamasına rağmen, İdris Küçükömer de, yazılarıyla TİP 'i destekleyen yazarlar arasındaydı. Parti üyeliği teklifi, TİP Genel Başkanı Mehmed Ali Aybar'dan geldi. Fethi Naci Kalpakçioğlu'nun kaydettiğine göre:

Mehmed Ali Aybar, İdris'in Türkiye İşçi Partisi'ne girmesi için, benim öneride bulunmamı istemişti."²

İdris Küçükömer, Mehmed Ali Aybar Aybar yönetimindeki TİP 'nin sosyalist akımların fikri karmaşasında daha aydınlık bir görüntüye sahip olduğu düşüncesindeydi. 1963 yılında, TİP 'e üyelik kaydını yaptırdı. Parti stratejisinin belirlenmesi çalışmalarında yer aldı.³ Ayrıca, bilim kurulu üyeliğinde bulundu. Üyeliğinin ilk yıllarında, 1965'de, bir gazete yazısında TİP 'i şu sözlerle değerlendiriyordu:

...Ezilenlerin...sınıflaşması, onların toplum iradesine katılmasıyla belirlenecektir. Bu sağlandığında, demokrasi hareketi sağlamaşacaktır....TİP bu tarihi oluşumu sağlayacak bir parti olarak ortaya çıkmaktadır. Başarısı...ekonomik sistemimizin [kapitalizmin] temelini değiştirmeyi gerçekleştirmeye bağlıdır."⁴

10 Ekim 1965 seçimlerine akan günlerde, sosyalist akımların dışını gösterdiği, aydınların gazete ve dergilerde kalem oynattıkları, işçi sınıfının da partileştiği bir ortamda, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, yapılacak seçimleri pek duyulmadık bir sloganla açtı: 'Ortanın Solundayım!' Bu diktumla, CHP.'nin 'sol' ile yürütmeye geçtiği dirsek teması, İdris Küçükömer'i fevkalade rahatsız etti. Bu düşüncelerle, *Akşam* gazetesinde 'Türkiye Nereye Gidiyor?' başlıklı bir yazı dizisi kaleme aldı.⁵ Bu yazılarında, ilericilik / muhafazakârlık ayırımının aydınlığında, CHP.'nin 'sol' değil, muhafazakâr 'sağ' bir

1 A.S. Akat, *yage.*, O.S. Arolat (ed.), *yage.*, (2016), sf. 17

2 F. N. Kalpakçioğlu, *yage.*, (1999), sf. 143; a.yaz. *yage.*, (2001), sf. 3.

3 K. Somer, 'İdris Küçükömer'in Anısına', İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 202.

4 İ. Küçükömer, 'Milli İrade, CHP., DP ve TİP ' *Akşam*, (7.X. 1965).

5 İ. Küçükömer, 'Türkiye Nereye Gidiyor?' *Akşam*, (22 - 25.X. 1965).

parti olduğunu yazmıştı. *Akşam*'da çıkan bu yazı dizisi, daha sonra, Küçükömer'in 1969'da yayınlayacağı kitabı *Düzenin Yabancılaşması*'nin da adeta omurgası olacaktır. Diğer taraftan, TİP bünyesindeki akademisyenlerin başlattıkları konferanslar dizisinde 'Bağımsızlık Sorunları' başlıklı bir tebliğ verdi. Bu tebliği, TİP İstanbul İl Örgütü tarafından broşür olarak yayınlandı.⁶ Bu tarihlerde, üzerine gittiği meselelerden biri de Türk siyasal hayatını şekillendiren iç örgülerinin tahlili idi. 'Sınıf Açısından 1966'da Türk Ekonomisi' başlıklı yazısında, neşteri vuruyor ve iki büyük parti [AP Ve CHP.] arasında radikal bir fark olmadığına "dikkatleri çekiyordu."⁷ Bu yazısını takiben kaleme aldığı 'TİP 'nin Programı Değişmelidir' başlıklı yazısında ise, "1964 yılında, I. Büyük Kurultay'a alelacele yetiştirilen TİP Programı'nı" yetersiz buluyordu. Yazısını, yaptığı şu tespitle bağlamıştı:

...Sosyalistler için yeni strateji yöntemleri gerekebilir ve aceleye getirilmiş, çelişkilerle dolu, sosyalist sözcüğü de bulundurmayan TİP programı bu bakımdan yetersizdir....Eyleme açık olmadığı için bu program bürokratiktir."⁸

Fethi Naci Kalpakçıoğlu'nun anılarından aktaracak olursak:

...Behice [Boran] Hanım, kendiliğinden Türkiye İşçi Partisi'nin program taslağı diye bir şey getirdi. Hazırlamış. Büro'nun çalışmasına gerek yok."⁹

Behice Boran da, kendisini şu sözlerle savunacaktır:

...İlk bakışta, garip gibi görünür, ama TİP Programı, bilimsel sosyalizmi esas aldığı içindir ki, iktidara geldiğinde bütünüyle, tam bir sosyalist düzen önermektedir.... Türkiye gibi sanayileşmemiş, geri teknikli bir tarım ülkesi, bütünüyle tam bir sosyalist düzene geçemez."¹⁰

6 Bk. İ. Küçükömer, *Bağımsızlık Sorunu*, (İstanbul, 1966).

7 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 145.

8 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 159.

9 M.Ş. Onaran-Ö. Kılıçarslan (ed.), *yage.*, sf. 340.

10 B. Boran, *Türkiye'de Sosyalizmin Sorunları*, (İstanbul, 1970), sf. 69.

İdris Küçükömer, 1965 yılında, TMFT. tarafından tertip edilen 'Türkiye'de Petrol Sorunu' başlıklı açık oturuma katıldı. Diğer katılımcılar, Muammer Aksoy, Ahmed Hamdi Başar, Ziya Hepbir, Ahmed Güryüz Ketenci, Doğan Özgüden ve İlhan Selçuk idi.¹¹

Havada çarpışan fikirler arasında, özgür bir birey olarak, kendi duruşu da netleşiyordu. Mesela, CHP 'yle, ya da MDD. eğilimleriyle bağlantılı dergilerde yazı yazmamıştır. Kalemi sert ve tavizsizdi. Buna karşılık, 1967 yılı başında yayın hayatına giren *Ant* dergisi, TİP 'yle ve TİP'ne yakın duran aydınların yazılarına sütunlarında yer vermekteydi. İdris Küçükömer'in yazıları da bundan böyle bu dergide yayınlanacaktır. Bu meyanda, Nisan 1968'de, 'Nato Bildirisi'ni imzalayan bilim adamları arasında yer aldı.¹²

TİP 'in 26 – 29 Ekim 1968'de gerçekleşen MYK. ve GYK. Üyeliği seçimlerine katıldı. Seçim sonuçlarına göre, MYK.'nın tavsiye listesinde yer aldı ve 351 oyla da GYK.'na seçildi.¹³ Görülen oydu ki, İdris Küçükömer, bildiği doğruları söylemekten çekinmeyen üslubuyla, mensubu bulunduğu partinin programını eleştirirken gözünü buaktan sakınmayan bir aydıdı.

MYK. ve GYK. Üyelik seçimlerini takiben, 9 – 12 Kasım 1968 günlerinde, Ankara'da, Selim Sırrı Tarcan Spor Salonu'nda toplanan TİP III. Büyük Kongresi'nde de bu tavrını sürdürmüştür. 9 Kasım 1968 Cumartesi günkü oturumda, İdris Küçükömer'e "özel olarak yarım saat konuşma müddeti veriliyor."¹⁴ Bu Kongre'ye, delege olarak katılan Ahmed Hamdi Dinler'den İdris Küçükömer'in burada yaptığı konuşmaya ilişkin değerlendirmesini aktaralım:

...Konuşmasında, sebep – sonuç ilişkilerinin yerini olasılık ilişkilerinin aldığını söyleyen İdris Küçükömer, dünya ekonomisini tahlil ederek, Türkiye'ye geldiğinde, ne yazık ki, verilen müddet

11 Bu açık oturum bir kitapçık olarak Türkiye'de *Petrol Sorunu*, (İstanbul, 1965) basılmıştır. Küçükömer'in konuşması bu kitapçıkta sf. 49-51 arasındadır.

12 Krş. (?), '308 Bilim Adamının Nato Bildirisi', *Ant*, sayı 67, (19.IV.1968), sf. 7

13 Krş. N. Sargın, *TİP'li Yıllar (1961-1971)*, (Ankara, 2001), 1295; 1297

14 A.H. Dinler, *TİP. Tarihinden Kesitler (1961-1971)*, (İstanbul, 1990), sf. 129-130; 142.

yetmiyor ve konuşma yarıda kalıyor. Ancak, bu zaman içinde, çok önemli bir teklif sunuyor Kongre'ye.”¹⁵

Dinler, sözlerini sürdürüyor:

“...Ama ne yazık ki, 1968 Kongresi'nde düşüncelerini açıklamak için verilen yarım saatlik müddet yetmemiş, bu kadar sürede, sadece yöntem konusuna değinebilmişti. Daha sonra, 'delegelerin konuşmamı uzatacaklarından o kadar emindim ki' diyerek bu konudan söz etmiş, böyle tarihsel ânın düşüncelerini tam manasıyla açıklamak fırsatı bulmadan, bu fırsat O'na orada verilmeden kaçırıldığı için pek çok üzülmişti. Oysa Kongre'de delegeler, iki taraftan birine çoktan karar vermiş, Kongre'de bu fırsatı Hoca'ya vermemekle, esas fırsatı kaçıranlar onlar olmuştu.”¹⁶

İdris Küçükömer, heyecanla konuşmasını sürdürürken;

“...Aramızda subay dinleyiciler varsa, sözlerime dikkat etmelerini bilhassa istiyorum.”

Böyle deyince, Divan Başkanı Çetin Altan, İdris Küçükömer'in bu sözüne itiraz etti. Küçükömer, ısrarlı bir şekilde kendi sözlerini savundu ve;

...Ben, öyle gördüm efendim, ben öyle kabul ediyorum!”

diyerek cevap verdi. Bu Kongre'yi yerinden izleyen Fethi Naci Kalpakçioğlu'nun tanıklığını aktaracak olursak:

...Ankara'daki Kongre'de, Başkanlık Kürsüsü'nde oturan Çetin Altan'ın konuşmasına müdahalesi, İdris'in konuşmasını bitirmeden kürsüden inmek zorunda kalması İdris'i nasıl kırmıştı.”¹⁷

Bu Kongre'de olup bitenleri yerinde ve zamanında takip eden Osman Saffet Arolat'ın anıları da önemlidir. Arolat'ı dinliyoruz:

¹⁵ A.H. Dinler, *age.*, sf. 142.

¹⁶ A.H. Dinler, 'Büyük Sezgilerin Adamı', İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 106-107

¹⁷ F.N. Kalpakçioğlu, *yage.*, (1999), sf. 143

“...İşçi Partisi’nin 68 Kurultay’ında Aybarcılar ve Borancılar var. Biz de *Ant’ta* Üçüncü Yolcular diye bit grupla çıktık ve sözcümüz İdris Hoca. Kongre’de konuşacak. Bana; ‘Evladım! Şu Heisenberg üzerine yazdığım makalenin fotokopisini bütün delegelere dağıt’ dedi.... Hoca, çıktı, orada Heisenberg fiziğini anlattı, yine elini kaldırarak.”¹⁸

Kongre’de, İdris Küçükömer, konuşmasını sürdürürken, oturum başkanı Çetin Altan tarafından üç – dört kez konuşması kesintiye uğruyor. Olayı yerinde gözlemleyen Osman Saffet Arolat’ın anılarından aktaracak olursak;

...İdris Hoca, o tartışmalı Kongre’deki konuşmasında, 1969 yılında, askeri cunta tehlikesinin varlığından söz etmeye başladığında, Kongre Başkanı Çetin Altan, sık sık sözünü kesti. İdris Hoca, her sözü kesildiğinde, sağ elini havada tutup, işaret parmağıyla yukarıyı göstererek, öyle heykel gibi duruyordu.”¹⁹

İdris Küçükömer’in bu Kongre’de yaptığı konuşma, yıllar yılı katı bir determinizmi sivil bir din hâline getirmiş tarihperest [historicist] kafalara inen bir tokat gibiydi.²⁰ Delegelerden onun bu konuşmasını kimler anladı? Arolat’ın gözlemlerine göre:

Tabii, Kongre ekibi, bunu pek anlayacak durumda değildi.”²¹

Bu konuşmayı yerinde ve zamanında bir kişi anlamıştı. Bu zât, Mehmed Ali Aybar’dı. Aybar’ın Heisenberg’in indeterminizm [gayri

18 F. Şuyun (söy.), ‘Bir Uçbeyinin Sıra Dışı Hikâyesi’ *Kitap* 25. Yıl (2016), sf. 9.

19 159 Yıllar sonra, Osman Arolat, kendisiyle gerçekleşen bir sohbetimizde demişti ki: “Hoca, konuşurken, Kongre Başkanı Çetin Altan, salonda Milli İstihbarat görevlilerinin bulunduğu söyledi ve sözünü kesti. Bu söz kesme işlemi, üç ya da dört defa oldu. Her defasında Hoca, sözü kesildiğinde, sağ eli yukarıya kaldırdı, söz verilene kadar bu hâlini muhafaza etti. Söz verilince, konuşmasına kaldığı yerden devam etti” [O.S. Arolat’la gerçekleşen 8.VIII. 2020 günkü telefon konuşmamızdan].

20 Okuyucu, Küçükömer’in konuşmasının tam metnini bu çalışmamızda Ek. II’ de bulacaktır. Bu konuşma metnini Osman Saffet Arolat vasıtasıyla Yücel Yaman’dan tedarik ettim. Kendilerine teşekkür ederim.

21 O.S. Arolat, *yage.*, (2018), sf. 238. Esasen, yıllar sonra, Mehmed Ali Aybar da bu tartışmaya şu katkıyı getirecektir: “Gerçekleri tartışmazsak, sosyalizm bilimsel bir teori olmaktan çıkar, din hâline gelir” [M.A. Aybar, *Neden Sosyalizm*, (İstanbul, 1987), sf. 4].

muayyeniyetçi] temelli nazariyesinden haberdar olduğu görülüyordu.²²

İdris Küçükömer'in bu konuşma metnini, onun sadık ve vefakâr hâdimlerinden biri teksir ederek delegelere dağıtmıştı. Osman Saffet Arolat'a kulak verelim:

“...Heisenberg fiziği konusunda yazdığı makaleyi çoğaltıp, konuşması sırasında bunu salonda delegelere dağıtma görevini bana verdi.”²³

Arolat, devamla;

“...Onun konuşması sürerken, bütün delegelere makaleyi dağıtıp bitirdiğimde, büyük bir mutluluk duymuştum.”²⁴

Yaptığı bu konuşmada, İdris Küçükömer, birkaç esaslı noktaya ışık salmış ve;

...Diyalektiği Parti'nin gelişme çizgisine de uygulamamız lâzımdır”

görüşünü ileri sürmüştür. Ona göre, “sosyalist bir belirlenmenin şartlarını yaratmak önemlidir.”²⁵ Ayrıca, Behice Boran'ı da tok bir sesle eleştirmiştir:

²² Bir defasında, bu ünlü fizik bilgini Türkiye'ye gelmiş ve bir konferans da vermişti. İsmet İnönü'yü zikrediyorum: “[AÜ.] Dil [Tarih Coğrafya] Fakültesi'nde Heisenberg'in atom fiziğinin felsefesi üzerine konferansı[nı]...dinledik. Enteresan idi” [İ. İnönü, *Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar*, (Ankara, 1988), sf. 141].

²³ O.S. Arolat, ‘Düzenin Yabancılaşmasının Bendeki Hikayesi’, O.S. Arolat (ed.), *yage.*, (2016). sf. 36.

²⁴ O.S. Arolat, ‘Yerleşik Doğrularımızı Yıkan Hoca Küçükömer’, *Bibliyografya*, I, (İstanbul, 2001), sf. 42. Seneler önce, Arolat'la yaptığımız bir sohbette, kendisi teksir edip dağıttığı bu makalenin peşinde olmasına rağmen ulaşamadığını söylemişti [O.S. Arolat'la 18.V. 2010 günü Teşvikiye'deki sohbetimizden]. Daha sonra, kendisiyle yapılan bir söyleşide, aynı konuda Arolat şu beyanda bulunmuştu: “Geçenlerde, Ahmed Güner Sayar söyledi: ‘[Küçükömer'in] Heisenberg fiziği üzerine yazdığı, dağıttığım yazının kopyası yok’” [F. Şüyün (söy.), *yage.*, sf. 9].

²⁵ M.A. Aybar, *yage.*, III, (1988), sf. 286.

“...Behice Hanım'ı bu bakımda eleştirmek zorundayım. Yapılan bir metot hatası var....Sebeup – sonuç ilişkilerindeki kat'iyyet.”

Kongre'deki konuşmasıyla, Behice Boran – Sadun Aren ekibinden uzak, Mehmed Ali Aybar'a yakın bir duruş sergilemişti. Aybar ise, konuşmasında Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgalini kınamıştı. Ne var ki, Kongre'ye katılan delegelerin büyük çoğunluğu bu işgali onaylıyordu. Parti Genel Başkan'ı Mehmed Ali Aybar, yapayalnız kalmıştı. Işıl Özgentürk'ü zikrediyorum:

“...Bizler, Ankara'da arabalardan iner inmez, Kongre Salonu'na gittik ve kulaktan dolma bilgilerle, Aybar'ı, bir bağımsızlık anıtı olan o tarihi konuşmasını yaparken, sürekli yuhaladık. O günü çok iyi anımsayan pek çok partili ve partisiz insan vardır.”²⁶

Muhtemelen, İdris Küçükömer'in TİP III. Büyük Kongre'sinde yaptığı bu konuşma, MYK.'da yaptığı konuşmanın bir devamı idi.²⁷ Bu konuşma, ayrıca, kendisinin yeni bir yol haritasın çizilmesini ve Parti içinde yapılmasını istediği değişiklikleri de içermekteydi. Mehmed Ali Aybar'ın konuşması da, kendisine, Parti içindeki duruşuna ve hizmetlerine katkı sağlar mahiyette idi. İdris Küçükömer'i dinliyoruz:

...Sayın Aybar, fizikte kat'iyyet yoktur demektedir....Newton'un mutlak dünyası ile bu sebep – sonuç ilişkileri bugün...Einstein'le biliyoruz ki, gökte gördüğümüz yıldızlar, bugün gördüğümüz yerde değildirler....Bununla ne oluyor? Bununla dünyayı yöneten mekanik kuralların belirli zaman ve mekân itibariyle,, öyle kat'i belirliliği kayboluyor, nisbilik geliyor....Sosyal ilimlerde de, bizim kendi alanımızda da öyle kat'i sebep – sonuç ilişkisi yoktur. Koşullar, sonuçlarla yer değiştirmektedir. Zaten diyalektik bunu gösteriyor. Alt-yapının üst-yapıya etkisi, üst-yapının alt-yapıya etkisinde biz,

²⁶ Işıl Özgentürk, devamlı: “İşte o günden sonra, Mehmed Ali Aybar'a büyük bir haksızlık yaptığımı ve yıllar sonra, onu ilk gördüğüm yerde bu olayı anlatıp özür dilemem gerektiğini düşündüm. Olmadı. Şimdi doğum gününden yararlanıp, bu gecikmiş özrü ona iletmek istiyorum.” [I. Özgentürk, ‘Kıskançlıkla Bağımsız Aybar’dan Özür Diliyorum’, *Cumhuriyet*, (11.X. 1998), sf. 18]. ‘Bade harab-il Basra!’

²⁷ A.H. Dinler, *yage.*, (1990), sf. 114.

bir olasılık, bir sonuç çıkarabiliriz. Bu böyle olacaktır diye, peşin damgamızı vuramayız.”²⁸

Aybar, Küçükömer’in bu konuşmasını, “güzel, dengeli [ve] uyarıcı olarak değerlendiriyor. Daha sonra, yaptığı kapanış konuşmasında da, şu önemli vurguyu yapıyor:

...Sayın İdris Küçükömer, belittiler...Gayri muayyeniyet prensibi ortaya atıldı. Heisenberg tarafından...uzun yıllarda[n beri] değişmez bir kural zannedilen determinizm prensibi[ni]...ihtimaliyat kanunları...onun yerini aldı.”²⁹

Nihat Sargın’ın değerlendirmesini de zikrelelim:

...Küçükömer’e, açıkça belirtilmemekle birlikte, [Kongre,] çok önemli bir görev vermiş bulunuyordu. Görüşleri olabildiğince yaklaştırmak ve üst yönetimde yeniden birliğin sağlanmasına yardımcı olmak!”³⁰

Nihat Sargın’ın notlarını aktarmaya devam edecek olursak, bu görevle birlikte, İdris Küçükömer’in TİP programı üzerine konuşmasını gerektiriyordu. Ancak, Küçükömer’in beklenenin dışında bir konuşması oldu. Nihat Sargın’ı dinliyoruz:

...Bilimdeki gelişmelerden, bu gelişmeler sonucu, kesin neden – sonuç ilişkisi yerine, olasılıklardan söz açıldığını aktardı, buna bağlı olarak, *üst yapının alt yapıya etkilerini, olasılıkları göz ardı etmemek gerektiğini* söyledi.”³¹

Görülen odur ki, 1968 TİP Kongresi, bünyesinde saklı tuttuğu, bir-biriyle çelişkili eğilimlerin içeriden dışarıya çıktığı, safların daha da belirginleştiği bir toplantı olmuştur. En belirgin bölünmeyi, Ali Sirmen’le gerçekleşen bir nehir söyleşisinde buluyoruz. O söyleşiden aktaracak olursak:

28 M.A. Aybar, *yage.*, III, (1988), sf. 248-249.

29 M.A. Aybar, *age.*, III, (1988), sf. 246; 265; 266.

30 N. Sargın, *yage.*, sf. 701.

31 N. Sargın, *age.*, sf. 701 (vurgu: özgün).

...68 [Çekoslovakya] olayları, Türkiye İşçi Partisi'ni böldü. Aybarlar, karşı çıktı, Sovyetler, müdahaleyi destekledi. Sadun Aren Hoca, Behice Hanım destekledi.”³²

İdris Küçükömer, Kongre’de sergilediği cesur çıkışlarıyla, kendisine yöneltilen bir soruya verdiği şu cevap da çok manidardır:

...Türkiye ne zaman sosyalizme gidecektir? sorusunu kesinlikle çözmek mümkün değildir.”³³

Verdiği bu cevapla, determinizmle olan mutlak bağlarını da kesip attığını söyleyebiliriz. 1975 yılında tertip edilen bir forumda da şunları söylemiştir:

...Salt ekonomik, kaderci (determinist) doğrusal bir açıklama yanlısı değiliz.”³⁴

1968 Kongre’sinde yapılan seçim sonucu, TİP ’in asil üyeliğine seçildi.³⁵ Ancak, Aybar – Küçükömer hattının savunduğu ‘güteryüzlü sosyalizm’, Boran – Aren’in taş devri sosyalizmi karşısında bir varlık gösteremedi.³⁶ Bu Kongre sonrasında, Abidin Nesimi [Fatinoğlu] Bey de, 1969’da yayınladığı bir risalede şunları yazmıştı:

32 U. Aslanbay (söy.), Bir Eski Cumhuriyet İçin: Ali Sirmen Anlatıyor, (Ankara, 2017).sf. 67

33 M.A. Aybar, *yage.*, III, (1988), sf. 248

34 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 154. A.yaz. *yage.*, IV, (1994), sf. 83. Bu yaklaşım içinde kalarak, İdris Küçükömer’in nokta-zamanlı *causalité*’yi, akan-zamanda gerçekleşen *acausalité*’ye tercih ettiği söylenebilir. Bir başka yerde şöyle sesleniyordu: “Ben, belirlenmeyi (determinizm), sınır koymak anlamına alıyorum” [a.yaz *yage.* III, (1994), sf. 29]. Bu alıntı da, onun katı determinist anlayıştan koptuğunun bir başka ifadesi olsa gerektir. Buradan hareketle, kültür ve değerlerin, bir adım öteye geçerek, insanı, genetik kodlarının belirlediği bir yapının etkinliğine götürdüğü söylenebilir [krş. S. Öztürk, ‘İdris Küçükömer’de Toplumsal Yapı ve İletişim’, B. Özçelik, *Türkiye’de İletişim Sosyolojisinin Kaynakları*, (Ankara, 2011), sf. 75]. Görülen odur ki, İdris Küçükömer’in ömrünün vefa etmemesi, ucu açık, tamamlanmamış bir dizi düşüncesinin dolanımına girmesine sebep olmuştur.

35 M.A. Aybar, *yage.*, III, (1988), sf. 288.

36 Aren’in kaydettiğine göre; bu Kongre’de “Parti’nin birliği artık bozulmuştur” [S. Aren, *TİP. Olayı (1961-1971)*, (İstanbul, 1993), sf. 131].

...TİP., Lassalcı ve Babelci sosyalizmleri arasında bocalamaktadır. Sanımca, TİP.'de görülen Aybarcı, Arenci, Küçükömerci, Devrimci biçimindeki gruplaşmalar, bu anatomi fizyoloji çatışmasından gelmektedir.”³⁷

Attila İlhan'ın değerlendirmelerine göre, bu kongre sonrasında Mehmed Ali Aybar, genel başkanlıktan ayrıldı, İdris Küçükömer de TİP 'le olan münasebetini bitirmiş oldu. Attila İlhan'ı dinliyoruz:

...İşin içine başka nedenler de karıştı, sonunda Aybar, aşağı yukarı kurduğu, geliştirdiği, yıllarca kazasız belâsız yönettiği partisinden ayrılmak zorunda kaldı.”³⁸

Oktaç Akbal da, bu Kongre'nin bir icmalini şöyle yapmıştır:

“...TİP Meclis'e sokma başarısını gösterdiği hâlde, Boran, Aren, Aybar üçlüsünün, özellikle Çekoslovakya'yı Sovyet işgali olayında, önemli bir ayrılık gözlemlendi. Böylece umut uyandıran bir sol eylem, yarıda kaldı, etkinliğini gösteremedi.”³⁹

1968 III. TİP Büyük Kongresi sonrasında bağlamına Bülent Ecevit merkezli ışık salacak genel bir değerlendirmeyi de Profesör Asaf Savaş Akat'tan alalım:

...İki akım, TİP.'e karşı hızla mesafe kazanmaya başladı. Ecevit'in 1966'da Genel Sekreter seçilmesinden sonra, yeni yönetim, daha sonra adı 'Sosyal Demokrasi' olacak popülist bir çizgiyi geliştirerek, TİP 'in kitle tabanında etkinliğini sınırladı. Cuntacı radikalizm ise, Milli Demokratik Devrim (MDD.) stratejisi sayesinde, sosyalist hareketin bir kanadı ile iş birliğine giderek, TİP 'in militan gençlik kadrolarına el koydu. Böylece Türkiye'nin siyasal gelişmesi açısından son derece önemli, başarılı olması hâlinde ülkenin kaderini değiştirebilecek potansiyel bir hareket, ülkenin geleneksel güçleri tarafından boğuldu. Daha sonra Parti'yi [TİP 'i] yok olmaya götüren iç çekişmelerin nedeni, 1960'ların ikinci yarısında Kemâlizm'in iki kanadının atağı karşısındaki başarısızlıktır.”⁴⁰

37 Abidin Nesimi [Fatinoğlu], *Sosyalistlere Açık Mektup*, (İstanbul, 1969), sf. 68. Devamla: Küçükömer, “anayasamızın meşruluğunun kabul ettiği yoldan sosyalist[tir]” [sf. 68].

38 A. İlhan, *Sosyalizm, Asıl Şimdi*, (İstanbul, 1991), sf. 13.

39 O. Akbal, 'Dostum Fethi Naci', M.Ş. Onaran-O. Kılıçaslan (ed.), *yage.*, sf. 260.

40 A.S. Akat, *yage.*, (1994), sf. 28.

1968 III. TİP Büyük Kongresi, doğurduğu sonuçlar itibariyle, Türkiye'nin 'sosyalist mücadeleler tarihinde' önemli kırılmalara ve ayrışmalara sebep olmuştur. Oluşmasına imkân verdiği bu ayrışmalardan İdris Küçükömer için belki de en önemlisi, sosyalist mücadelede, MDD. hareketinin önünün açılmasıydı. MDD. hareketi, Küçükömer'in gözünde, bölücü bir hareketti ve bu hareket sosyalizme zarar vermekteydi. Doğan Avcıoğlu ise farklı düşüncedeydi. Kendisiyle yapılan bir söyleşide bu olgu üzerine şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“...Benim bir iddiam vardır. Bugünkü devrimci aşamada, milli devrimci dediğim grupları [Yön, MDD.] karşıya almayı, bunu sağlamak için tedbirler geliştirmeyi ki, İdris Küçükömer geliştirdi... bilimsel bakımdan yanlış buluyorum ve devrimcilik bakımından da tehlikeli, bölücü ve parçalayıcı buluyorum. Emperyalizmin işine yarar, bu cins teoriler.”⁴¹

Kongre sonrasında da hayat akmaya devam etti. Öğrenci örgütleri, 24 – 30. XII. 1968 tarihleri arasında 'Ortak Pazar'a ve Montaj Sanayine Hayır' adı altında bir hafta düzenlemişlerdi. İdris Küçükömer de bu etkinliğe katkıda bulundu ve “verdiği konferanslarla [söz konusu] sorun[ları] pekiştirmiş[ti].”⁴²

Artık görülen oydu ki, esaslı çıkışlarıyla, fikrî evriminde, esaslı bir eşiği daha atlıyor ve kapılar, Marksist kavramsal çerçeveleri de tahlil edeceği, hatta yanlışlayacağı tarih araştırmalarının ışığında kurgulayacağı analitik önerilere açılıyordu. Fikrî mayalanmasıyla birlikte, yepyeni bir kitap çalışması da yol almaktaydı.

9. IV.1969'da, Mimarlar Odası İstanbul Şubesi'nin düzenlediği 'Eski Kültür Değerlerinin Toplumsal Kalkınma Açısından Önemi' konulu açık oturuma katıldı. Bu toplantıda, İdris Küçükömer'den başka, Doğan Kuban, Kemal Tahir [Demir], Nureddin Şâzi Kösemihal ve M. Önal konuşmacılar arasındaydı.⁴³ Ancak bu açık oturumun tutanakları yayınlanmamıştır.

41 Ç. Yetkin, *yage.*, sf. 86. “Mihri Belli, Doğan Avcıoğlu...İkisi de asker-sivil-aydın zümre ya da 'ara tabakalar' olarak adlandırdıkları zümrenin özünde yer alan 'cunta'ya inanıyorlardı” [A.H. Dinler, *yage.*, (1990), sf. 184,

42 O.S. Arolat, *yage.*, (2018), sf. 73.

43 Kemâl Tahir [Demir], *Notlar: Sanat Edebiyat*, 4, (İstanbul, 1990), sf. 463.

Bu meyanda, *Ant* dergisinde düzenli olarak yazıları çıkmaktaydı. İdris Küçükömer'in derginin yazı kadrosuna dâhil olmasının arka planını Osman Saffet Arolat'tan dinleyelim:

...Küçükömer, *Ant* dergisine yazdığı yazılarda, ağırlıklı olarak, iktisat ve siyaseti, tarihi perspektifi içerisinde de alıp, bizler için o güne kadar değişmez doğrular hâlini almış birçok konuda farklılıkları ortaya koyuyor. 'Doğrularımızın' bazılarının hiç de 'doğru' olmadığını anlatıyordu....*Ant* yazıları,...daha sonra yayınlayacağı...kitabının [*Düzenin Yabancılaşması*] da temellerini oluştuyordu."⁴⁵

Epey zamandır, düşünce dünyasında yer alan teorik bir çerçeveyi, kâğıda dökmenin sancılarını çekiyordu. Açıldığı Türk tarihinden yaptığı çıkarsamalar, ona üretim vasıtalarına sahip olanlarla olmayanlar arasındaki çatışmanın dışında, bir başka çatışma odakçığının mevcudiyetini göstermek istiyordu. Bu halk ile kapıkulu [bürokrat] arasında sürüp gitmekte olan esaslı bir ayrışma idi. Bu saflaşmanın başlangıç noktasını da Sultan III. Selim dönemine değin gerilere çekmişti. İdris Küçükömer'i zikrediyoruz:

...Osmanlılar'da iki cephenin kurulduğunu görüyoruz. Bunlardan biri yeniçeri – lonca esnafı – ulema'dan meydana gelen İslâmcı halk cephesi, diğeri de Batıcı ya da yenilik taraftarı bürokratik cephedir."⁴⁶

Bir başka yerde de şunları yazmıştı:

...Batı kurumlarını alabilmek için, çalışanlara karşı, bu ulema, yeniçeri, esnaf birliği, İslâmcı akımın gittikçe büyüyen çekirdeğini meydana getirmişti."⁴⁷

Bu saflaşma içerisinde kapıkulları, Batı menşeli kurumları taklit etme yoluna gittiler; icraatlarıyla 'civil' bir kurum kurduklarını sandılar, ama ekonomiyi Batı kapitalizmine teslim ettiler. Buna mukabil,

44 "*Ant*, artık telif ücreti ödeyemiyordu...Sevindirici tek olay, İdris Küçükömer'in *Ant*'ta sık sık yazmaya başlamasıydı" [F.N. Kalpakçıoğlu, *Dünya Bir Gölgelektir*, (İstanbul, 2002), sf. 30; 31].

45 O.S. Arolat, *yage.*, (20001), sf. 36.

46 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 156-157

47 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 188.

İslâmcılar, “bazı üretim gücü sahiplerini temsil ediyorlardı.”⁴⁸ Dolayısıyla, sınıf olabiliyorlar, buna mukabil, bir sınıfa dönüşemediklerinden, Batıcılar (laik – bürokratlar) üretimin önüne engeller çıkartıyorlardı. İdris Küçükömer, bürokratların Batılaşmaya yönelik atılımlarını ise şöyle değerlendirmekteydi:

...Bu sınıfsız, hatta büyük ölçülerde halksız bir yoldan, ‘devleti kurtarma’ iddiası taşıyan bir harekettir.”⁴⁹

Artık bu katı ayrışma, Türk siyasi hayatının modernizasyonu ile birlikte, partileşme sürecinin de omurgasını teşkil edecektir. Bir yanda, Osmanlı kapıkulluğu geleneğine bağlı, Batılaşma takipçisi partiler, öte yandan da bürokrasinin karşısına dikilecek köylü, esnaf, ulema ve ayanın oluşturduğu İslâmcı cephenin şekillendireceği siyasal örgütlenmeler.⁵⁰

Bütün bu kırık dökük tespitler, enine boyuna tartışılacağı İdris Küçükömer’in ses getirecek eseri *Düzenin Yabancılaşması*’nın da ayak sesleri olacaktır.

48 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 161, 162.

49 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 198.

50 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 157-158.

Düzenin Yabancılaşması

Yaklaşık on yıl süren fikri birikiminin ilk işaret fişeginin yakılması, bir risalenin yayınlanması ile gerçekleşti. *Akşam* gazetesinde çıkan yazı dizisi, *Osmanlılar'da Kapitalist Düzene Geçilmesi ve Ortanın Solu'nun Gelişimi* başlığı ile FKF., İTÜ. Öğrenci Birliği ve İÜİF. Talebe Cemiyeti tarafından broşür olarak yayınlandı.¹ Osman Saffet Arolat'ın tanıklığı yolumuzu aydınlatıyor:

...İdris Hoca'nın daha sonra büyük tartışmalara yol açacak *Düzenin Yabancılaşması*, *Akşam* gazetesinde yayınlanmıştı. Hoca'nın izleyicileri olan gençler, o güne kadar, zihni modelimize tokat gibi inen bu yazdıklarındaki görüşleri Çınaraltı ve Yenikapı sohbetlerinde tartışmaya başladık. Hoca'nın tilmizi olarak ben, aklıma takılan soruları da gidip ona sorup danışırken, 'bunu biraz daha geliştirip, bir broşür olarak yayınlayalım' önerisinde bulundum. İdris Hoca, bu teklifimi kabul edince...metin üzerinde çalışarak yayına hazırladık."

Arolat devamla:

...Broşürün yayınlanmasından sonra da tartışmalar devam edince, bunun biraz daha genişletilip *Ant* yayınları arasında kitap olarak yayınlanmasının daha doğru olacağını düşünüp Doğan [Özgüden] Ağabey'e İdris Hoca'dan bunu istemesini önerdim. İdris Hoca, zaten *Ant*'in yazarları arasındaydı....Hoca, broşürün yaklaşık üç katı olan

¹ Bk. İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 157-209.

yeni yeni bir metin hazırlayıp *Ant*'a verdi. Kitap, çok güzel bir baskı ve çok iyi hazırlanmış bir kapakla yayımlandı.”²

Kitabın yayımlanmasından bir müddet önce çıkan *Türkiye'nin Düzeni*'nde, bürokrat / halk ayırımına Doğan Avcıoğlu karşı çıkmış ve İdris Küçükömer'in *Akşam*'da çıkan yazılarına göndermede bulunmuştu. Avcıoğlu'nun sözleriyle:

...İşin şaşırtıcı yanı, tutucu güçler yararına işleyen ve onlarca bir propaganda silahı olarak kullanılan bu teorinin bazı sosyalist bilim adamları ve politikacılar tarafından da benimsenmesidir.”³

Aslında, İdris Küçükömer, tepeden inmecici askeri müdahaleyi savunan Yön çizgisinden koptuktan sonra, ağırlıklı olarak, meşguliyeti *Düzenin Yabancılaşması*'nın kitaplaşmasına açılan yolda, topladığı kaynaklarla adeta boğuşmakla geçiyordu. Kafasında kristalleşen çatışma odaklığı, devlet bürokrasisinin değil, halkın sıkıntılarını gidecek ekonomik bir düzleme duyulan ihtiyacı dile getirmek isteği idi. Bu eserin yayınlanması öncesinde, gazete ve dergilerde çıkan yazılarında iktisadi alt-yapının belirleyiciliğine vurgu yapmaktaydı. Ancak, toplumsal hareketlilikte, iktisat dışı faktörlerin de pay sahibi olduğunu görmekteydi.

Düzenin Yabancılaşması'nın yayınlanması ile İdris Küçükömer, on yıllık muktesabatını kuvveden fiile çekmiş oluyordu. Kitabın tartışmalı ismine gelince; Küçükömer'in sözleriyle:

-
- 2 O. S. Arolat, *yage.*, (2017), sf. 27; 28. Arolat'ın sözleriyle: “Ben aradan geçen bunca zamana rağmen, broşür olarak yaptığım ilk baskıdaki hatalarımın ezikliğini taşıyorum....Belki, bu nedenle...o broşürün bir örneği bulunmuyor” [sf. 29]. Aslında bu broşüre bugün ulaşılabilir.
 - 3 D. Avcıoğlu, *Türkiyenin Düzeni*, II, (İstanbul, 1978), sf. 1195. Doğan Avcıoğlu, “sosyalist bilim adamları” demekle kimileri kastediyordu? Hedefteki ismin İdris Küçükömer olduğundan şüphe etmiyoruz. Bu isme Sencer Divitçioğlu da katılabilir. Sosyalist siyasetçiye gelince; bu isim de Mehmed Ali Aybar olsa gerektir [krş. O. Turan, ‘Doğan Avcıoğlu’, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, IX, (İstanbul, 2009), sf. 174]. Avcıoğlu'nun bu vurgusu, Küçükömer'in halk tabanlı İslâmcı oluşuma sıcak baktığı için aralarında ileriki on yıllara taşınan bir Avcıoğlu / Küçükömer çatışmasının fitilini ateşleyecektir.

...Ne tuhaftır ki, kitabın ismini koyan rahmetli Kâmil Kırkoğlu'ydu."⁴

Gökhan Atılğan'ın bu bağlama getirdiği eleştiri kayda değerdir:

..Kitabın adı [*Düzenin Yabancılaşması*], hatalıdır zaten, düzen yabancılaşmaz...Yabancılaşan sınıfın mensubu olarak bireylerdir."⁵

Düzenin Yabancılaşması'nın yayınlanmasını *Ant* dergisi, "beklenen kitap çıktı" başlığıyla okurlarına duyurdu.⁶ Kitabın ilk baskısı kısa zamanda tükendi, ardından da bir dizi eleştirel oklara hedef oldu. *Ant* dergisi, *Düzenin Yabancılaşması*'nın II. baskısının yazarın eleştirilere vereceği cevapları içeren bir önsözle yayınlanacağını ilân etti. Ancak, söz konusu baskı gerçekleşemedi. Sadece, İdris Küçükömer'in Yalçın Küçük'un eleştirilerine verdiği cevap, *Ant* dergisinde yayımlandı.⁷

Düzenin Yabancılaşması'nın anarşik varsayımla örülü temel tezini irdelemeden önce, bu eserin yazarına, akademianın ve siyasetin dışında da esaslı bir şöhret getirdiğini, İdris Küçükömer yayınlarının içinde en fazla yankısı olan ve etkisini sürdüren bir eser olduğunu kaydetmeliyiz. Fakat daha da önemlisi, Küçükömer'in düşünce dünyasında esaslı kırılmaları saklı tutan bir fay hattına dönüşmüş olması gerçeğidir. Dolayısıyla, *Düzenin Yabancılaşması*'nda yer alan analitik önerilerden bazıları, bugün halâ dikkatleri çekiyor, önemini yitirenler yanında ıskalanımlar ve işlenmeye açık varsayımları, bu kitabı bir maden hâline dönüştürüyor. Bu hâliyle, bu kitap, Küçükömer'in yegâne *magnum opus*'udur.⁸

İdris Küçükömer'i *Düzenin Yabancılaşması*'nı yazmaya iten sebep, düşüncede ve aksiyonda parçalanmaya yüz tutan 'Türk Solu'na çeki

4 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 134, dn.***

5 G. Atılğan, 'Panel', O.S. Arolat, *yage.*, (2011), sf. 194.

6 Krş. (?), *Ant*, sayı 118, (1.IV. 1969), sf. 194.

7 *Ant* dergisinde, 29.VII ve 5.VIII. 1969 tarihli sayılarında, İdris Küçükömer'in cevabı '*Düzenin Yabancılaşması Üzerine*' başlığı altında yayımlandı [bk. İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 213-233]. Bunu, Çetin Yetkin'le gerçekleşen söyleşisi izleyecektir [krş. Ç. Yetkin, *yage.*,sf. 74-88].

8 Krş. N. Mert, 'İdris Küçükömer ve *Düzenin Yabancılaşması*',A.G. Sayar (ed.), *yage.*, (2011), sf. 106.

düzen vermek için bir rota tayinidir. Yaptığı esaslı ikili ayırımdan hareketle, bürokratlar [devlet] karşısında ezilen halk [emekçiler] için sömürsüz bir düzen sunabilmek için sosyalistlere ‘ne yapmalı?’⁹ ya da ‘ne de yapılmamalı?’¹⁰ göstermek için bu kitabını kaleme almıştı.¹⁰ *Düzenin Yabancılaşması*’nın sonuçlarını sergilerken de;

...Toplumumuzu, emperyalizmin bölme işlemlerine karşı bir uyarma yapabilir ümidi[yle],

yazdığını söylüyordu. O zaman, bu uyarmayı, hangi ümitle, kimler için yapmıştır? İdris Küçükömer’in sözleriyle:

...Uyarma, bağımsızlık ve sosyalizm için stratejinin genel ilkelerini de ortaya koyabilir....Kimler uyarılabilir? Önce, (sivil, subay) bürokratlar, sonra İslâmcı – Doğucu ve gâvura karşı olabilirliği açık halk yığınları.”¹¹

İdris Küçükömer, gerçek bağımsızlığın oluşabilmesi için “sosyalizmin tamlaştıran adımları dışında” herhangi bir hareketliliği kabul etmiyor ve diyor ki;

...Ekonomik bağımsızlığın sosyalizmi içinde taşıyarak tamamlanmadığı alması da düşünülemez Bağımsızlık hareketleri adım adım sosyalizmi taşıyacak mıdır?”¹²

İktibas ettiğimiz bu alıntılar, *Düzenin Yabancılaşması*’nın yazılmasını açıklayan nedenlerdir. İdris Küçükömer, daha sonra, bu kitabına yönelik eleştirilere verdiği cevapta, esas amacının ‘sol’ için “ne yapılmalı’ya doğru yönelen bir adım atmak” olduğunu belirtecektir.¹³

Bu yıllarda, onun ‘Türk Solu’na yönelik bir yol haritası çizmesinin ardında, ünlü Türk romancısı Kemâl Tahir Bey’in etkisi sezilmektedir.

9 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 213.

10 Kenan Somer’e göre, İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*’nda sosyalistlere, “Batıcı-laik bürokratik cepheden Doğucu-İslâmcı cephe içinde yer alan emekçi halk yığınları ile sosyalist akımı kaynaştırmayı amaçlayan çetin bir strateji değişikliği öneriyordu” [K. Somer, “İdris Küçükömer’de Sivil Toplum Arayışları’ *yage.*, (2000), sf. 21-22].

11 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 121.

12 İ. Küçükömer, *age.*, II, (1994), sf. 139.

13 İ. Küçükömer, *age.*, II, (1994), sf. 213.

Türkiye'nin sağlıklı bir fotoğrafını çekebilmek için tarihin tetkikinde ve teorik kurgulamaların Osmanlı ile başlatmasında, Kurtuluş Savaşı'nın sıradan bir Türk – Yunan Savaşı olarak hafife almasında ve Mustafa Kemâl [Atatürk] Paşa'nın tek adamlığına dudak bükmesinde Kemâl Tahir Bey'in İdris Küçükömer'e olan etkisini göz ardı edemiyoruz.¹⁴

Şaşırtıcı olan, İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması*'nda bazı varsayımlarının yeterli mantıkî dedüksiyon sürecine tâbî tutmadan, 'norm'a dönüştürmesi, bunların da 'normal' olduğunu kabullenmesidir. Bu bağlama ışık tutması bakımından Sencer Divitçioğlu'nun görüşlerini aktaralım:

...İdris'in de bazı varsayımları anarşik olabilir, ama kurduğu teorinin Osmanlı – Türkiye toplumlarını anlama sürecine ciddi bir katkıda bulunduğuna eminim.”¹⁵

İdris Küçükömer'in vefatı ertesinde bir dergide çıkan kitap tahlil yazısında *Düzenin Yabancılaşması*'nı şu sözlerle değerlendiriliyordu:

“...İdris Küçükömer,...o güne kadar bilinen resmi tarihe karşı 'özgün' bir yorum getirmeye çalışıyordu. Ama ne oluyorsa oluyor, kitapta yayınlanan görüşler, bir anda ortalığı karıştırarak, özellikle belli bir kesimin 'uykularının kaçması'na neden oluyordu. 'Sol' kesimden ilk kez böyle bir yorum getirilmiş, resmi tarihin gelişim çizgisi olarak sunduğu yapı, Küçükömer tarafından tam tersine çevrilmişti. Deyim

¹⁴ Sina Akşin'i zikrediyoruz: “Muhtemelen onun [Kemâl Tahir Bey'in] etkisiyle İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması* kitabında alışlagelmiş tanımları, kendince tersine çevirmiş[ti]” [S. Akşin, 'Düşünce Tarihi 1945 Sonrası', S. Akşin (yay.), *Türkiye Tarihi*, V, (İstanbul, 1995), sf. 270-271]. Ancak, düşüncesinin şekillenmesinde, hiçbir vakit dogmatizme meyletmeyen İdris Küçükömer, gene Sina Akşin'in kaydettiğine göre, “Kemâl Tahir'in [Kadıköy] Şaşkınbakkal'daki tekkesine dâhil olmuş biri değildi” [S. Akşin'den A.G. Sayar'a 15.II. 1998 tarihli mektuptan]. Kenan Somer de İdris Küçükömer'in Kemâl Tahir Bey'in “yakın çevresinde yer almadığını ve Tahirîler olarak adlandırılan gruptan olmadığını söyledi” [Z. Kalkandelen, *İdris Küçükömer'in Tezleri. İkinci Cumhuriyetçiliğin Temelleri*, (İstanbul, 2011), sf. 122]. Yücel Yaman ise, Hocası Küçükömer'in Kemâl Tahir Bey için; “doğru şeyler söylüyor. Fakat bir tahlilden yoksun” dediğini hatırlamaktadır [zik. Z. Kalkandelen, *age.*, sf. 122].

¹⁵ S. Divitçioğlu, *yage.*, (1987), sf. 15.

yerindeyse, 'kovana çomak sokulmuş' ve birileri rahatsız olmuştu....
Yılların ilerikleri nasıl gerici olabilirdi?"¹⁶

Düzenin Yabancılaşması'nın omurgasının somut gerçekle irtibatlandırılması ile İdris Küçükömer'in kurguladığı 'norm'a bir hüviyet kazandırdığı muhakkaktır. Şu kadar ki, onun, kurguladığı 'norm' ile entelektüel iklime getirdiği soluklanma ve atılan eleştirel oklar önemlidir. Kitabının temel tezini üç yardımcı tezle payandalamıştır. Bunlar:

- A. Batılaşma; halka karşı, halkın yer almadığı bir şekilde, tepeden inme yapılmıştır.
- B. Başlangıç itibariyle, kesin ya da yaklaşık bir tarih vermemesine rağmen, Osmanlı – Cumhuriyet'in oluşturduğu, Tanzimat'tan 1960'a, 120 yıllık tarih pasajında düzen yabancılaşmıştır.
- C. Cumhuriyet'i kuran Batıcı laik kesimin temsilcisi CHP ile İslâmcı – Doğucu halk bir çatışma hâlinindedir. Bu kitleler arasında var olan mücadelenin doğru okunması sosyalistler için önemlidir.

İdris Küçükömer'e göre, Türkiye'nin düzeni bozuktur. Bu bozukluk, kitabının adının tanıklığında, Batılaşma serüveninin bir neticesidir. Batılaşma sürecinin başlangıcı, Lâle Devri'ne değin gerilere çekilmektedir. Ancak bu süreç, devleti kurtarma projesidir. Kurtuluşun mihmandarlığını da yenilikçi kapıkulları yapmıştır. Cumhuriyet'e gelinceye kadar, Osmanlı ekonomisi merkezin bir uydusu olmuş, Batılı ekonomilerinin çevreye attığı kolonlar ekonomiden siyasete, hatta kültüre sistematik bütünlüğüne kavuşmuştur. Adam Smith – David Ricardo iktisadının görünmez eli, 1830'larda, Jeremy Bentham ve şakirtleri Gibbon Wakefield ve David Urquhart eliyle, Amerika'da ve Türkiye'de görünür hâle gelmişti. Neticeten, siyaset mutlak monarşiyi sallarken, ekonomide de liberal rüzgârlar esmeye başlamıştır. Ayrıca, kültür kolonları içinde, Tanzimat sonrasında, tek sesli klasik Türk müziği, çok sesli müzik karşısında erimeye başlamıştır. Diğer taraftan, toplum katında, Felâton Bey (bürokrat / Batıcı) Râkım Efendi (halk / muhafazakâr)) bölünmesini keskinleştirmiş, insanımızı da topluma yabancılaştırmıştır.

¹⁶ [?], 'Kitap / Düzenin Yabancılaşması',

İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*'na daha ilk satırlarda, bu toplumsal bölünmeyle başlamıştır. 20. yüzyıl başında, asker – sivil bürokratin, 'bu devlet nasıl kurtulur?' endişesiyle, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni örgütlerken, ekonomik çözülmenin yarattığı olumsuz gidiş, halkı eşraf, ayan, ulema ile bu cephenin karşısına İslâmcı – doğu – halk cephesi olarak çıkarmıştır. İdris Küçükömer'e göre;

...T[arık] Z[afer] Tunaya, politik çatışmada, bu iki kampa bölünmeyi (bilgimize göre) ilk defa ortaya koyan kimsedir."¹⁷

İdris Küçükömer, Tarık Zafer Tunaya'dan aldığı bu ikili ayırımı içerisinde belirlediği safları, sağ (halk) / sol (bürokratlar), ayrışmasıyla, sarsıcı bir etiketlemede bulunarak, 'sağ'ı 'sol', 'sol'u da 'sağ' yapıyor. Ve diyor ki; bölünmenin kanatlarından, Batıcı – laik akım, Doğucu – İslâmcı akımın sözde ve devamlı anti-tezi olmasına rağmen, gerçek bir tezin ortaya çıkmasını önleyen bir akımdır. Bu demek oluyor ki; ortaya koyduğu bu yeni ayrışmada, Türkiye'nin solcuları olan devrimci kanadın, tepeden inmece, seçkinci, mutlakiyetçi, otoriter bir teşkilatlanmayı savunanlar, aslında, Türkiye'de kapitalizmin gelişmemesinin ve sivil bir toplum inşasının önündeki en kayda değer engeli oluşturmuştur. Bu hâliyle, laik – Batıcı bürokratlar, halkın karşısındadırlar. Dolayısıyla, onlar 'sol'u değil, 'sağ'ı temsil ederler. Buna mukabil, İslâmcı halk kitleleri, üretim güçlerine sahiptirler, gelişmeye, evrilmeye açıktırlar. Yönetim anlayışları ise, adem-i merkezîyetçi olup, çoğulcudurlar. Solun bu gericiliğine karşın, sağın temsilcileri aslında ilericidirler.¹⁸

¹⁷ İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 71. İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması*'nı kaleme aldığı günlerde, Ahmed Hamdi Başar'ın eserlerinden etkilenip etkilenmediğini bilmiyoruz. Ancak, Başar'ın şu tespiti, Küçükömer'in tespitiyle örtüşmektedir: "Osmanlı İmparatorluğu bir kapıkulu devletiydi. Halk Partisi de bu devletin devamı olmuştur" [A.H. Başar, *Ahmed Hamdi Başar'ın Hatıraları*, II, (İstanbul, 2007), sf. 189].

¹⁸ Bu ayırımın ilk izlerini, Küçükömer'in 1962 yılında *Yön*'de çıkan yazılarında görmek mümkündür. G.H. Sabine'nin *A History of Political Economy* ve T.E. Utey'in *Modern Political Thought* adlı kitaplarında sağ kanatta yer alan liberallerin solcu oldukları ileri sürülmüştür [krş. İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 28; 29]. Küçükömer, bu yazarların tersine çevirdikleri bu kavramsal çerçeveleri, sağ olarak ilericiler (bürokrat / devrimci), sol olarak da gerici (halk) bölünmelerine taşımıştır.

Akan zamanda, Osmanlı asırlarında ve Cumhuriyet’li yılların ilk 45 yılında, söz konusu ikili, kapıkulu / reaya ayırımı dönüşüme uğrayarak bürokrat / halk saflaşmasına geçmiştir. İdris Küçükömer, İTF.’nin da bu bölünmeyi devam ettirdiği görüşündedir. İttihat ve Terakki’yi CHP ’ye bağlayan ‘sağ’ çizgiyi, HİF. TCF., SF DP ve AP de ‘sol’ çizgiyi sürdürmüşlerdir. İttihat ve Terakki ile CHP ’nin izlediği iktisat politikası himayecilikti. Ancak, bu iktisat politikası, dinamik ve atılgan değildir. 1930’da, iktisadi dünya krizinin en çetin günlerinde, iktisadi liberalizmi savunan SF.’nin kurucusu Ali Fethi [Okyar] Bey, partisinin siyasi yelpazedeki yerini şu sözlerle çiziyordu:

...Halk Fırkası’nın hürriyet taraftarı olmadığını düşünerek, tabiatıyla böyle bir fırka [SF.], Halk Fırkası’nın solunda bir mevki alır.”¹⁹

Netice itibariyle, İdris Küçükömer’e göre ‘Kemalist Sol’un sosyalist düşüncenin doğal müttefiki olduğunu kabul eden görüşü reddetmektedir.

İdris Küçükömer, fırtınalar koparan bu ikili tasnifinde haklı mıdır? 1908 sonrasında ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında, bu ayırım, daha çok köylü / şehirli [bedevi / medeni] olarak kabul buldu. Bu cümleden olarak, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban* başlıklı romanında, köylünün kendisine yabancı olduğunu dile getirir. (Küçükömer, bu romanı tekrar okuduğunu söylemektedir). Refik Halid Karay ise Anadolu öykülerinde, köylüye sadece ağlayarak bakmıştı. Kemâl Tahir Bey de dertlidir:

...Hiçbir memleket, aydınları tarafından bu kadar kancıkça terkedilmemiştir.”²⁰

İdris Küçükömer, bu tabloyu, ilk kez, 1942 yılında, Giresun’da görmüştü. TİP çatısı altında da, aydın / işçi ayırımının yıkılmaz duvarını da içi kanayarak izlemişti.

19 O. Okyar-M. Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar’ın Anıları*, (Ankara, 1997), sf. 100. 1970’lerin başında, ünlü Amerikalı iktisatçı Profesör Milton Friedman, haftalık *Newsweek* dergisinde yer alan yazılarında, iktisadi liberalizmi ‘sol’ iktisat politikası olarak nitelendirmişti.

20 Kemâl Tahir [Demir], *yage.*, (ty.), sf. 390.

Aslında, bu ayrışmanın kökünü, çok eski tarihlere kadar gerilere çekmek mümkündür. Türkler, Anadolu'ya, 1071'de Malazgirt Savaşı ertesinde, birlikte girdiği 'alp / eren'ı, zaman içerisinde, alp [kapıkulu] ve eren [Müslüman halk] olarak ayrıştırdı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında, bu bölünme, bir sıkıntıya mahal vermeden, hudut çizgisi, yöneten ve yönetilenler arasında çizilmişti. Osmanlı vakanüvisleri de, devletin kuruluşuyla birlikte, bu ayrışmada 'alp'in kapıkulu olmasını;

“...Devlet hizmetinde bulunan ve devlet bütçesinden geçinen hâkim ve idareci sınıfı Osmanlı olarak tanımladılar.”²¹

Bu bağlama ışık salması bakımından Ziya Gökalp'i zikredecek olursak:

...Osmanlı İmparatorluğu genişledikçe, yüzlerce milleti siyaset dairesine aldıkça, idare edenlerle idare olunanlar, iki ayrı sınıf hâline geliyorlardı. İdare eden bütün kozmopolitler Osmanlı sınıfı, idare olunan Türkler de Türk sınıfını teşkil ediyorlardı.”²²

Ziya Gökalp, devamla:

...Osmanlı olanlar, onlar artık Türk [halk] değildiler....Osmanlı demek, Türk demek değildir....Türkçeden ayrı ve Türkçenin fevkinde olarak yeni bir Osmanlı lisanı da tekevvün ediyordu.”²³

Bu 'Osmanlı'/'Türk' ayrışması, giderek, kapıkulu / halk ayrışmasına dönüşecektir ki, havas / avam ayırımı da, bu maksadı açıklayacaktır. Havasın içerdikleri sivil – asker bürokratlar, avam ise halk olacaktır. Bu ayırım, Sultan II. Abdülhamid döneminin son on yıllarında gözle görülür bir değer hükmü kazanacaktır. Mehmed Âkif [Ersoy]

21 F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (Ankara, 2012), sf. 44.

22 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*. (Ankara, 1990), sf. 33. Nejat Göyünç, Ziya Gökalp'in “bu kanaatinin Cahit Tanyol tarafından da kısmen paylaşıldığı... anlaşılmaktadır” dedikten sonra, Tanyol'dan şu alıntıyı yapmaktadır: “Osmanlılık'tan, daima devleti korumak, halktan uzak durmak ve hatta kaçmak şeklinde tezahür eden bir zihniyeti anlıyorum” [N. Göyünç, *Osmanlı Devleti Hakkında Bazı Düşünceler*, (Ankara, 1973), sf. 15].

23 Ziya Gökalp, *Makaleler*, I, (İstanbul, 1976), sf. 56.

Bey, bu genel bölünmeden şikâyetçidir. *Safahat*'ta geçen dizelerin tanıklığında;

“Havâssı maskara yaptık, avâmı aldatık”

Mehmed Âkif Bey, neşteri vuracaktır:

“Milletin memleketin böyle sefil olmasına

Bir sebep varsa, havâssın geriden bakmasıdır”²⁴

İdris Küçükömer'in değerlendirmelerine bakacak olursak, o, bu bölünmeyi, Lâle Devri'nden başlatmaktadır. Onun sözleriyle:

“...İşte bu Lâle Devri'nde...yenilik hareketinin bütününe karşı çıkan esnaf, yeniçeri, ulama birliğinde kendini savunan, içine kapanık büyük İslâmcı – doğucu – halk cephesinin bir geçmişini bulmaktayız. Kısaca, burada, Osmanlı toplumunda bugüne dek süregelen ikileşmenin açıkça belirmeye başladığı görülebilir.”²⁵

Bu ikili bölünme, bir Osmanlı mirası olarak, Cumhuriyet'e intikal etti. İdris Küçükömer'e göre Cumhuriyetli yıllarda da;

“...Bu oyun, tarihi olarak, kaçınılmaz üst-yapı oyunu olarak devam etmektedir.”²⁶

Şu kadar ki, CHP., aslında, Batılaşma adı altında düzenin yabancılaşmasını temsil etmiştir.

İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*'nda, bir sosyalist olarak, savaş tamtamlarını çalmıyor ve ihtilâl çılgınlıkları atmıyordu. O, sadece, Batıcı – laik yanlısamanın eseri olan bu bozuk düzeni aşmak istiyordu. Ulaştığı netice ise şu idi: Halk yığınları içinde 'birey' kendini

²⁴ M.Â. Ersoy, *Safahat*, (Ankara, 1990), sf. 221; 147 Mehmed Âkif Bey, 'Asım'da, öğretmenlerin halktan koştuklarını söylüyor. Kemâl Tahir Bey'in bir romanından aktaracak olursak: “Kâmil Bey, şu kaba saba Osman Ağa'nın mahpushanede bile konukseverliğini böyle sürdürmesini gittikçe beğeniyordu. Evet, buradakilerin hepsi iyi insanlardı....Kötülük bizde....Bunları böylece yüzüstü bırakan, biz Osmanlı aydınlarında” [yage., (1961), sf. 63].

²⁵ İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 48.

²⁶ İ. Küçükömer, *age.*, II, (1994), sf. 74.

ortaya çıkaramamaktadır. Küçükömer, kendisi tutarlı bir Batılaşma taraftarı olmasına rağmen, Osmanlı'nın bu olumsuz mirasını omuzlamış Cumhuriyet yönetiminin de sivil toplumun kendiliğinden oluşumuna imkân vermediğine göndermede bulunuyordu. Görülen oydu ki, halk, sesini duyuracağı bir hürriyet ortamından yoksundu. Bu tespit, onun tezlerini anlamlandıracığı bir eşiği oluşturacaktı. Netice itibariyle, bu kitap, İdris Küçükömer için sivil toplum düşüncesinin billurlaşmasına açık, fikir temrinlerine geçeceği bir alanı yaratacaktı. Yıllar sonra, 1984'te, kaleme aldığı bir yazıda, *Düzenin Yabancılaşması*'nda Batılı toplumlarda görülen kurumların aslında, kuvvet dağılımını ve iktidar paylaşımının neticesi olduğunu, dolayısıyla devlet ortak kabul etmez anlayışının hâkim olduğu, kurumların olmadığı Doğu toplumlarında, hususiyile Türkiye'de, Batılı kurumların monte edilmesiyle çağdaş sivil bir toplumun kurulamayacağını söylüyordu. Onun sözleriyle:

...*Düzenin Yabancılaşması*'nda anlatmak istediğim bu yanılgıydı.”²⁷

Yayınlanmasını müteakiben, *Düzenin Yabancılaşması*'na eleştirel okların atılmaması imkânsızdı. Eleştirilerin dişe dokunur kısmı sol cennahtan geldi. Bilhassa, o tartışılmaya açık ikili bölünmede kanatların saf değiştirmesi, kendi yerinde çivilendiğini zanneden 'sol' zümrenin huzurunu kaçırdı ve onları tedirgin etti. Ancak, haklı salvolar karşısında da, İdris Küçükömer de kendi eksikliklerini gördü ve susmayı tercih etti. 1969'dan, vefatına değin kitabının ikinci kez basılmasına rıza göstermemiş oluşu, elbette mânidardır. Yücel Yaman'ı zikredecek olursak:

...*Düzenin Yabancılaşması*'nın kısa zamanda biten birinci baskısından sonra, ikinci baskısını yapmak için yoğun baskılarla karşılaştı. Ancak Küçükömer, bu ikinci baskıyı yaşamında yapmadı. Yaptırmadı.”²⁸

Daha iddialı bir ifade ile İdris Küçükömer'in kaleminden dökülen, yayınlanmış ve yayınlanmamış çalışmaları, *Düzenin Yabancılaşması*'nın kapsamlı bir ikinci baskısına zemin teşkil etmektedir.²⁹

27 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 135.

28 Y. Yaman, 'Sunuş', İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 8.

29 Krş. S. Divitçioğlu, *yage.*, (1999), sf. 110.

Kayda değer eleştiriler nelerdi? Evvela, şunu ifade edelim ki, farklı açılardan yapılan eleştiriler yumağının çözülmesi ile bazı mühim tespitlere ulaşıyoruz. Söze, Abidin Nesimi Fatinoğlu ile başlıyoruz:

...O [Küçükömer], Türk – Osmanlı toplumunu, özellikle de İttihat ve Terakki'nin...ayrıntılarını, yine Teşkilât-ı Mahsusa ile Devlet Emniyet Teşkilâtı'nın ayrıntılarını, İşçiler Grubu ile Sosyalistler Grubu arasındaki ayrıntıları...yeterince incelememiş olduğundan, aramızda nicel farklar vardı....Kendisi, bu konularda belgelerin yetersiz olduğu, eski harfleri bilmediği...gereğince, bilgisinin çok sınırlı olduğunu belirtti. Bu nedenlerle, *Düzenin Yabancılaşması* yapıtının birinci baskısını noksan bilgilerle ancak sezgi yoluyla yazdığını, ikinci baskıda, bizim değindiğimiz konulara da yer vereceğini belirtti.³⁰

Düzenin Yabancılaşması'na ilk tepki, Yalçın Küçük'den geldi.³¹ Yalçın Küçük, İdris Küçükömer'in kapitalizmin yarı-sömürgeleştirdiği işçi sınıfının çoğalmasının temelini değiştirmiş, ağalarla ırgatlar arasındaki çelişkiyi maskeleyişine ilişkin tezindeki tarihi analizi hatalı bulduğunu kaydetmiştir.³² *Düzenin Yabancılaşması*'nın yazarı Küçükömer ise, Yalçın Küçük'ün;

...Bir analiz niteliği taşımayan, ne de istediği pek de belli olmayan [bu eleştirel yazısının] değiştirilmesi[ni istiyor].³³

Ece Ayhan'ın yazdıklarına bakılacak olursa, İdris Küçükömer, bu eseri ile Cumhuriyet'te, tarihin ve düşüncenin temelini değiştirmiş, bir yerde alt üst etmiştir.³⁴ Bu bağlamda Asaf Savaş Akat'ın da söyleyecekleri vardır. Onun kaydettiğine göre, *Düzenin Yabancılaşması*;

...Türkiye'de son yüzyıl düşünce tarihinin en özgün çalışmalarından biridir."³⁵

³⁰ Abidin Nesimi, *yage.*, İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 169.

³¹ Özdemir İnce'nin yazdığına bakılacak olursa, *Düzenin Yabancılaşması* "hakkında en ciddi bilimsel eleştiri, 1969 yılında, Yalçın Küçük yaptı" [İdris Küçükömer Efsanesi, *Hürriyet*, (29.VII. 2012)].

³² Krş. Y. Küçük, 'Empressiyonist Bir Tablo', *Ant*, sayı 134, (1969), sf. 10-11.

³³ İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 214.

³⁴ Krş. E. Ayhan, 'Bir uçbeyi olarak İdris Küçükömer', İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 55-56.

³⁵ A.S. Akat, 'Sunuş', İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması* (İstanbul, 2021), sf. 9.

Osman Ulagay'ın eleştirilerine gelince; Ulagay, Küçükömer'in bu eserini, "bilimsellikten uzak" buluyor ve sözlerini şöyle sürdürüyor:

...Bilimsellikten uzak, idealist bir küçük burjuva tahlili ile karşı karşıyayız. Sınıfsal tahliller arka plana itildiği ve önemsenmediği için, gerçekte sınıf güçlerinin sınıf mücadelesi içinde belirlediği olgular, daima sınıf olmayan bir tabakanın, bürokrasinin iradesine bağlı olarak gösterilmiş, bu nedenle bürokrasi, zaman zaman çeşitli sınıfları da bünyesinde barındıran tanımlanamaz bir kavram hâline getirmiştir."³⁶

Düzenin Yabancılaşması üzerine İdris Küçükömer'le esaslı bir söyleşi-yi gerçekleştiren Çetin Yetkin'e göre:

...Küçükömer'in bu çalışma için belirttiği görüşlerin...bu tartışmaların yeniden yoğunlaşması beklenebilir. Şurası bir gerçektir ki, bürokrasinin sol akım karşısındaki durumunu belirleyeceğinden, bu konuda tartışmalar gerçekten önemlidir."³⁷

Bu söyleşi, İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması* eleştirilerine yönelik genel bir cevap niteliği taşıdığı için kayda değerdir. Bundan ötesi, atılacak eleştirel oklara karşı kendisinin deruni bir sessizliğe gömülmesidir. Bu söyleşiden aktaracak olursak;

...Devrimci olduklarını iddia edenlerin, sözde ya da gerçek iltifatların eleştirisi, yanlışlıkların değiştirilmesi zorunludur. Buradan da kimlerin Türkiye'yi ileriye götürecek devrimciler olduğunu anlamamız gerekiyor.Şüphesiz, bilinçli ya da bilinçsiz Hegelian idealistler olarak devrimciler, diğer bir isimle bürokratlarla ittifakın, onların örgüt ya da örgütleriyle olacağı ve bu örgütlerin tarih formunun kendi içinden nitelik değiştirmesinin olanaksızlığı dikkate alınmalıdır. Önce, bu form ile köylü ve işçi ittifakının sözde değil de, gerçekten olup olmayacağının tartışılması gerekir. Ancak bu yoldan gidilerek, böyle bir ittifakın olup olmayacağı meselesi tartışılabilir, bize göre."

36 O. Ulagay, 'Düzenin Yabancılaşması Üzerine', *Aydınlık*, sayı 9, (1969), sf. 238.

37 Ç. Yetkin, *yage.*, sf. 87-88.

İdris Küçükömer'i dinlemeye devam ediyoruz:

...Osmanlı'dan getirilen hukuk ve devlet biçimi, mevcut üretim güçleri seviyesine uygun değildir. Bu güçler ve onun eski üretim ilişkileri üstüne Batı kurumlarını sun'i ilhak ile aşılama, merkezi mülkiyet ile bürokratin çelişkisi çözülürken yeni Batı formları ile Osmanlı üretim güçlerinin çelişkisi önem kazanıyordu. (sözde ilerici – gerici meselesinin kaynağı buradadır). Osmanlı bürokrati, artık Saray'ın bürokrati olmaktan çok, Batı emperyalizminin bürokrati olacaktır. ...Ayrıca bürokratik devlet kapitalizmi gelecektir.”

Bu bağlamdaki sözlerini sürdürürken, tarih bilgisinden mahrum Marksitler'e de veryansın etmekten çekinmez:

Türkiye'de tarih okumaya değil, hecelelemeye dahi vakit bulamayanların kendilerini tarihi maddecilik yaptıklarını öne sürmelerine rağmen, yapmadıkları kanısındayım. Bunlar ayrıca, evrensel şemalarda, buna zaten lüzum kalmadığı şeklinde sabırsız, dikkatsiz bir hareket içinde oldukları şüphesini uyandırıyorlar.”³⁸

Düzenin Yabancılaşması'na yönelik tepkiler, eleştiriler, öfkeler sürdü gitti. Bilhassa, İdris Küçükömer'in vefatı sonrasında dile getirilen eleştiriler, bunca yılın ardından, eleştirmenin de esaslı bir kuluçka dönemi yaşadığına işaret olsa gerektir. Bu cümleden olarak, Sencer Divitçioğlu'nun genel değerlendirmesini zikredecek olursak:

...O sıralarda, sol kesim içinde teoriyle uğraşanlar ya çok tembel, ya da çok narsittiler. Küçükömer'e onlardan ciddi bir eleştiri gelmedi. Buna karşılık, tepeden inmecilerin gazabı dehşetengiz oldu. Tekerlerine taş konulduğunu sandıkları için. [Zira] Küçükömer, ... aydın bürokrat – subay gibi basit bir zümrenin, halkın katılımı (isteği) olmaksızın asla ileri bir harekette bulunamayacağını söylüyordu. Ona göre toplum, ancak buyurgan bir devletten katılğan bir devlete geçtiği takdirde evrilme zemini bulabilirdi.”³⁹

Buna rağmen Sencer Divitçioğlu, genel çizgileri içerrisinde onun kurgulamalarını varsayım – analitik öneri bağlamında şöyle değerlendirmişti:

38 Ç. Yetkin, *yage.*, sf. 74-77

39 S. Divitçioğlu, 'Tekerlerine Taş Konuldu', *Nokta*, sayı 27, (9.VII. 1989), sf. 71.

...Bence alttaki hipoterzle yanılttı. Bir model, bir sistem yoktu.”⁴⁰

İlber Ortaylı, İdris Küçükömer’i hızlı spekülasyon üretmek ve kendisini yeterince sınamamakla eleştirmiştir.⁴¹ Diğer taraftan, kayda değer bir eleştiri de Nuray Mert’ten geldi. Mert’e göre *Düzenin Yabancılaşması*’nın “tezleri anlaşılır gibi değildir” ve “öncelikle, Küçükömer’in sağ ve sol siyaseti neye göre tanımladığını kestirmek son derece güçtür.” Nuray Mert’in sözleriyle:

...İdris Küçükömer’in tez ve değerlendirmelerinin bütününde, kuramsal bir çerçeve, hatta tutarlı bir düşünce çizgisi yakalamak zordur....İleri sürdüğü tezler[in]...tartışmaya muhtaç ve aşırı muğlak olması bir yana, tarihsel – siyasal değerlendirmelerini belirleyen üslup, kavramsal olmaktan ziyade, duygusal bir üsluptur.”

Nuray Mert, ayrıca bürokratların ekonomiyi çekip çevirmelerinin onların görevi olmadığını, dolayısıyla bürokratları ‘sağ’ addetmesinin doğru bir tevcih olmadığını söylüyor. Bu eleştirel nedenlerle, siyasal arenada kitlelerin sesini duyuramadıklarına, ‘sol’ siyasetçinin de kendisini bu oluşumdan kurtaramadığına dikkatleri çekiyor. Neticeten, *Düzenin Yabancılaşması*’nın da bir çerçeveyi kapsayacak teorik bir yapılanmasının olmadığını, İdris Küçükömer’in de kafasının karışık, buna mukabil kalbinin de ‘sol’ için çarptığı bir gerçektir.⁴²

Ergun Aydınoglu ise, İdris Küçükömer’in bu kitabıyla Mehmed Ali Aybar’ın ‘bürokratik sosyalizm’; ‘ceberut devlet’; ‘güleryüzlü sosyalizm’ kavramları arasında organik bir bağ kurmaktadır. Aydınoglu’nun tespitleriyle:

...Aybar’ın bürokratik sosyalizme karşı geliştirdiği görüşlerin, onun Türkiye’nin yakın tarihi üzerine İdris Küçükömer’in o sıralarda savunmaya başladığı özgün tezlerine yakınlaştırdığı söylenebilir.”⁴³

⁴⁰ İ. Ekinci-H. Güldal (söy.), yage., sf.105.

⁴¹ Krş. N. Uysal (söy.), *Zaman Kaybolmaz: İlber Ortaylı Kitabı*, (İstanbul, 2006), sf. 456.

⁴² Krş. N. Mert, “İdris Küçükömer ve *Düzenin Yabancılaşması*”, A.G. Sayar (ed.), yage., (2011), sf. 93-107

⁴³ E. Aydınoglu, *Düzenin Yabancılaşması*’nda Bir Tezin... YDSBD., sayı 1, (2012), sf. 84.

İmzasız bir ansiklopedi maddesinde bu etkiye dair şunlar kaydedilmişti:

...M.A. Aybar'ın ortaya attığı 'ceberrut, tepeden inme devlet'in yarattığı bürokrasinin, sosyalizmi önleyen başlıca toplumsal güç olduğu yolundaki görüşlerinde Küçükömer'in yaklaşımının derin izleri görülür."⁴⁴

Cenk Ağcabey de, "İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması*'nın çığır aştığı bir ortam[dan]" bahsetmektedir.⁴⁵

A. Uslu – G. Atılğan;

"*Düzenin Yabancılaşması*'nın İdris Küçükömer'in derin bilgi birikiminin yanı sıra, böylesi bir kaynakçaya dayan[dığı]"

görüştündedirler.⁴⁶ Profesör Korkut Boratav da, sağ / sol tasnifini hatalı bulmaktadır. Kitle desteğini, emekçi sınıftan almayan bürokrasinin 'sol' olamayacağını ileri sürmek, dolayısıyla kitle desteği emekçilerden gelen sermaye partilerini 'sol' saymak tutarsızdır.⁴⁷

Tanıl Bora'nın sağ / sol tersliğine eleştirel yaklaşımı ise farklıdır. Bora'ya göre:

...Küçükömer'in sağ / sol tersliği bir hap-özetir."⁴⁸

44 [?], 'Küçükömer, İdris', AB., XX, (İstanbul, 1994), sf. 112-113. Aybar'ın Küçükömer'den etkilenişi, sadece bu kavramsal çerçeveden ibaret değildir. Aybar da, Osmanlı'nın Batı'dan farklılığını vurgulamıştır. Ayrıca, o da, bürokratları egemen bir sınıf olarak görüyordu [krş. M. Belge, *yage.*, (1985), sf. 1957 Ayrıca, M.A. Aybar, *yage.*, I, (1988), sf. 33]. Bilhassa Aybar, Küçükömer'in ayak izlerini sürercesine, CHP geleneğinin karşısında TCF; SF; ve DP ile devam ettiğini kabul ediyordu [krş. M.A. Aybar, *age.*, I, (1988), sf. 33].

45 C. Ağcabey, *Türkiye Komünist Partisi ve Dr. Hikmet*, (İstanbul, 2010), sf. 317

46 A. Uslu-G. Atılğan, 'Yanıtından Çok Sorusuyla Önem Kazanan Eser: *Düzenin Yabancılaşması*', G. Atılğan (haz.), *Mühürler*, (İstanbul, 2019), sf. 337 Ayrıca, Kerem Ünüvar [*yage.*, sf. 366, dn.34 ve Osman Saffet Arolat [*yage.*, (2018), sf. 284] de aynı görüştedirler.

47 Krş. K. Boratav, *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, (İstanbul, 2017), sf. 319-320.

48 T. Bora, *Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, (İstanbul, 2020), sf. 606.

Bora, bu bağlama denk düşen sözlerini şöyle sürdürüyor:

...İdris Küçükömer,...mevcut sağ – sol kutuplarını aynen tersine çevirmeyi değil, sağın ve solun yerleşik sınıfsal ve kültürel temsiliyet ilişkilerini sorgulamayı önermişti sadece.”⁴⁹

Popülerize ettiği bu ayırımın harladığı tartışmaların ateşinin, İdris Küçükömer’in vefatından 35 yıl sonra bile düşmediği görülüyor. Gazeteci Salih Tuna, YŞ. gazetesindeki sütununda 20.1. 2022 tarihinde şunları yazmıştı:

“CHP solunun veya CHP himayesindeki solun zaten ‘Dünya solu’ ile uzaktan yakından alakası yok. Türkiye’de sol sağdır, sağ da sol. Merhum İdris Küçükömer’in günahı, bunu erkenden teşhis etmesiydi.”⁵⁰

Emre Kongar diyor ki:

...Küçükömer’in Osmanlı’dan başlayarak, yöneticileri sağ, geniş köylü kitlelerini...sol görmesi ise tamamıyla yanlıştır.”⁵¹

Mesela, Ümit Aslanbay şunları yazmıştı:

...Bu hiç bıkmadan, ikide bir dile getirdikleri ve sonunda hep Kemalizm’e dayandırdıkları, bugün [yıl 2017], acı sonuçlarını birlikte yaşadığımız bir önermeydi. Sizin [Emre Kongar’ın] de dediğiniz gibi, İdris Küçükömer’in sağ soldur, sol sağdır saptırmalarından ibaretti....[Ali Sirmen,] 1980’lerden itibaren, kademeli olarak, önce sivil toplumcu / liberal sol, ardından diğer liberaller ve en sonunda tüm muhafazakâr kesimlerin ortak ve resmi yaklaşımı hâline gelen İdris Küçükömer şemasının çöküşüne tanık oldu.”

49 T. Bora, *Zamanın Kelimeleri*, (İstanbul, 2018), sf. 260. Bir de, bu kavramların birleşerek teke indirgenmesi olacak olursa! Sözü burada Profesör Ahmed Tabakoğlu’na bırakalım: “Rahmetli İdris Küçükömer Hoca’dan bir randevu alarak Ezel [Elverdi] Ağabey ile uzun bir görüşme yapmasını sağlamıştım. Bu sağ-sol diyalogunun ilk örneklerinden biridir” [zik. A. M. Küçükkalay, *Hikmetin Peşinde Üç Portre*, (Konya, 2018), sf. 255].

50 S. Tuna ‘Ekonomiye Çılgılık Attırın’, YŞ. (20.1. 2022).

51 E. Kongar, ‘Asya Tipi Üretim Tarzı’, 2, *Cumhuriyet*, (27 X. 2017).

Aslanbay devam ediyor;

...Anımsatmak gerekir ki, Doğan Avcıoğlu – İdris Küçükömer modelleri arasındaki kavga, Ortodoks Marxizm hariç, 27 Mayıs’tan günümüze uzanan tüm siyasal düşünce savaşlarını besleyen kaynaktır. İlhan Selçuk da, Uğur Mumcu da, Oktay Akbal da İdris Küçükömer şemasının yanlışlığına yürekten inandılar, yıllarca bu yönde yazdılar....Sonrası onlar için zor yıllardı. Küçükömer’in şeması sanki doğrulanıyordu....Ancak, 15 Temmuz 2016, söz konusu şemanın, bu ülke gerçekliği tarafından doğrulanmadığının kesin kanıtı olarak ortaya çıktı.”⁵²

Aynı bağlamda Emre Kongar’ın yazdıklarına bakılacak olursa:

...İdris Küçükömer’in bütünüyle yanlış olan tezlerinden etkilenmiş olan bazı cahil ve dar görüşlü Marksistler...AKP / [Recep Tayyip] Erdoğan iktidarının bugünlere taşınmasında (kullanışlı aptallar) olarak önemli katkılarda bulunmuşlardı.”⁵³

Kongar, sözlerini sürdürüyor:

...Küçükömer’in modeli, Din / Tarım toplumlarındaki köle köylüleri ve şeriat isteyerek ayaklanan yeniçerileri sol saymasından ve onlara Batı’daki devrimci işçi sınıfının işlevlerini yüklemesinden dolayı yanlıştır.”⁵⁴

Emre Kongar, hız kesmiyor, Küçükömer eleştirilerini sürdürüyor:

...Marxist kimlikli İdris Küçükömer, (üstelik bunları görmüş, yaşamış biri olarak) ‘sol sağdır, sağ soldur eleştirisinde, Demokrat Parti’yi sola koydu....Zülâl Kalkandelen’e göre Küçükömer’in temel yanlış, Osmanlı’nın din – tarım toplumundaki ezilen köylü kitlelerini, ezildikleri ve yoksul oldukları için solcu sanması ve Atatürk Devrimi’ni anlayamamasıdır.”⁵⁵

⁵² U. Aslanbay, ‘Sunuş’, U. Aslanbay (söy.), *yage.*, sf. 8.

⁵³ E. Kongar, *yage.*, (20.X. 2017).

⁵⁴ E. Kongar, ‘İdeolojik Değişme Modelleri ve Demokrasi-8’, *Cumhuriyet*,(31.X. 2017).

⁵⁵ E. Kongar, ‘Solun Yanılgıları Üzerine Bir Düşünce Atlası’, *Cumhuriyet*,(13.III. 2018).

İdris Küçükömer'in bu eserine yönelik olarak tahlil ve eleştirilerimize de bu çalışmamızda yer verecek olursak:

İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*'nın 'Önsöz'ünde, bu eseri ne 'Osmanlılar'da Kapitalist Düzene neden Geçilmedi?' başlıklı makalesini esas aldığı ve "ileride belgeleriyle ayrı bir kitap hâlinde yayınlanaca[ğının]" haberini vermişti.⁵⁶ Bu makalenin içerdiği bilgilerin uzmanlık alanı Osmanlı iktisat tarihi olan akademisyen - tarihçilerin yapacağı tashihiye, katkı ve değerlendirmelere elbette ihtiyaç vardır. Bu cümleden olarak, İdris Küçükömer'in Şeyh Bedreddin'e dair yazdıklarının ciddi araştırmadan yoksun olduğuna işaretle yetinelim.⁵⁷ *Düzenin Yabancılaşması*'nda bir yerde de diyor ki;

"...Roma sulhu gibi, bir Osmanlı sulhu olmamıştır."⁵⁸

İdris Küçükömer'in bu tevcihi, Roma / İstanbul ayrışmasında, Türk İstanbul'un Roma gibi özgün bir kamu hukuku oluşturmaması, politik toplumun özerk kurumlara imkân vermemesi, özel mülkiyet yoluyla bireyselleşmeye kapı açmaması ile Roma'nın özgünlüğünün gerisinde yol almıştır. Bu ayırım açıktır. Yoksa maddi bu oluşumun dışında, İstanbul merkezli olarak, batını tasavvufa geçit vermesi ve devletin topaklığı ile kerim devlet temelli bir Pax Ottomana'nın varlığı da elbette inkâr edilemez.

Bundan öte, İdris Küçükömer'in çok çabuk varsayımlar üretmesi, bunlar için gerekli ve yeterli zihni demlenme sürecini kısa tutması, ya da mantıkî dedüksiyon sürecini yaşamadan, sınamaya tabi tutmadan fikirlerini, eleştirel görüşleri almadan, piyasaya sürmesi, dalgalı bir yazma tekniğini de beraberinde getirmişti. Esasen, kendisi de, temelsiz parlaklığı olan varsayımlarının, soluğunun kısa düştüğünün farkındaydı. Şunları yazmıştı;

56 İ. Küçükömer, 'Önsöz' *Düzenin Yabancılaşması*, (İstanbul, 2021), sf. 13. Bu 'Önsöz', İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994)'de yer almamıştır.

57 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 55, dn. 36'da Şeyh Bedreddin'in "fakir halk hareketlerinin davamı" olarak gösterilmesi temelsizdir. Bu hususta, *Velâyetten Siyasete Şeyh Bedreddin* (İstanbul, 2018) başlıklı çalışmamıza bakılabilir.

58 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 80 (vurgu: özgün).

...Bugünden geleceğe ait tahmin ve sezgilere ilimdir diyemeyiz; onları gerçek diye alamayız, sınamada gelişebilir ilişkiler gelecektir. Çünkü onları bütünüyle biz programlayamayız.”⁵⁹

Çelişkili ‘sağ’ / ‘sol’ yer değiştirmelerinde, onun askeri bürokrasiyi sol’dan sağa, ya da sağ’dan sola kaydırmaları hatalıdır. Zira 1912 – 1922 zaman diliminde, devlet biterken, on yıl süren savaşlarda, askerin bilhassa Türk Kurtuluş Savaşı sırasındaki muzafferiyetini hafife alamayız ve bu hareketliliği sağ / sol kalıpları içerisinde değerlendiremeyiz. Kaldı ki, ekonomik düzleme taşındığımızda, kayda değer tutarsızlıkların ardında, ekonominin dengeye gelemeyişinin iç ve dış sıkıntılarının aşılamayışı vardır. İktisaden, dengeye açılan yol, 1983 rejiminden sonradır. Netice itibariyle, Türkiye’de uygulamaya konulmuş iktisat politikalarından ‘sol’un korumacı – devletçi, ‘sağ’ın da liberal – özel girişimci olmaları keyfiyeti, 1880’den 1970’e elbette tartışmaya açıktır. Zira politikalar, metafiziktir.⁶⁰ Tipik himayecilik / liberalizm çatışmasında, bu iktisat politikalarının metafizik olduklarının altı mutlaka çizilmelidir. Sıkıntı, devletsiz bir serbest piyasanın soygun yerine olası dönüşmesi, ya da buna mukabil, serbest piyasanın olmadığı bir ekonomide devletin de iktisadi bireyi yok saymasının karmaşaya, yıkıma açık bir çözümleme olmasıdır. Hâlbuki bir iktisadi sistem olarak iktisadi hürriyetçilik şemsiyesi altında, solun veya sağın, mutlak olarak, himayeci veya liberal olması düşünülemez. İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*’nın yayınlanmasından birkaç yıl önce, ‘Türkiye Nereye Gidiyor?’ başlıklı bir gazete yazısında şöylesi bir tespitte bulunmuştu:

...1923’den 1933’e kadar on yıl kapitalist yoldan kalkınma bekleyen, sonra çaresiz devletçiliğe geçen CHP tarafından yapıldı.... İşte, bu tarihi ortamda, kapitalist sanayici nasıl çıkardı?”⁶¹

59 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 142.

60 A. Çınar da şu tespitinde haklıdır: “Bir kere, İdris Küçükömer’in ‘bürokrasi’ kavrayışı metafizik bir öze sahiptir” [A. Çınar, ‘Sınıfsal Bakışı Yitir Hele Gör Başına Neler Gelir’, *Sol Portal*, (16.II. 2012)].

61 İ. Küçükömer, ‘Türkiye Nereye Gidiyor?’, *Akşam*, (22.XII. 1965). Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994); sf. 150.

Devamla:

...Gayri ekonomik olmuş ve bir sonuç vermemiştir.”⁶²

Bu yanlış bir değerlendirmedir. Zira Lozan Antlaşmasının ek bir maddesine göre, Türkiye’nin, 1923 – 1928 zaman diliminde, beş yıl korumacı bir iktisat politikası uygulayamayacağı karara bağlanmıştı. 1929 Dünya ekonomik krizi ile merkez ekonomilerinin çökmesi karşısında, Türkiye, 1931 yılında, bilinçli bir şekilde, devletçiliğe geçmiştir. İdris Küçükömer, ayrıca, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte, 1912 -1922 arasında, topyekûn üç harpten çıkmış bir ekonominin cılızlığını, ağır dış borç yükünü, rasyonel iktisadi bireyin olmayışını, bütün bunların ağır birer miras olarak genç Cumhuriyet’in yüklenmesinin muhasebesini yapmamıştır. Ne var ki, şu tespit de onundur:

...Cumhuriyet Devleti, adeta Osmanlılar’ın ekonomik gelişmeye engel kötü şartlarının mirası olmuştur.”⁶³

İşin gerçeğini kuşatacak olursak: Cumhuriyet’in ilk yıllarında, 1929’a değin, fiilen bir devletçilik politikası uygulanmadı, uygulanamazdı. 1929 ve sonrasında, uygulanan iktisat politikası, bir manada, taş devri devletçiliği idi, ya da ‘demokratik milli merkantilizm’in dışında, dışa kapalı, otarşik bir görünümü vardı.⁶⁴ 1930 – 1939 arasını değerlendiren Sabri Ülgener,

62 İ. Küçükömer, ‘Türkiye Nereye Gidiyor?’ *Akşam*, (24.XII. 1965).

63 İ. Küçükömer, ‘Önsöz: Japon Kalkınması ve Türkiye’, M. Oka-İ. Perceval, *yage.*, sf. 19: Aynı yazı: İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 150.

64 İktisadi doktrin tarihinde, kayda değer bir ‘norm’ üzerine inşa edilen ana düşünce akımlarının, tıkanmış, kısır döngülerine hapsolmuş katı doktriner görüşlerin de muhafaza edildiği bilinen bir gerçektir. Değişen konjonktür karşısında, ya da güncel gelişmelerden kendini tecrit etmiş, tekrara batmış bu durum, sadece, taş devri devletçiliğine mahsusus değildir. ‘Taş devri’ kavramını, İdris Küçükömer’in de hocası Fritz Neumark’ın *Boğaziçi’ne Sığınanlar* [(İstanbul, 1982)] kitabından aldım. Bu kavram, rahatlıkla, kendini siyasetle korumaya almış, buna mukabil entelektüel olarak gelişmelere kayıtsız kalmış düşünce akımları için de geçerlidir. İdris Küçükömer de her türlü ortodoksiye karşı idi. Fikri dünyasında, dışsal şoklara karşı donmuş, önce Neoklasizme, daha sonra yordamlamaya benimsediği sosyalist düşüncede gördüğü

...Ara hedeflerin çoğunun gerçekleştirilmiş “

olduğunu ileri sürmüştü.⁶⁵

İdris Küçükömer'in, genel bir cerrah misali, yeterince derinliğine kuşatılmamış tarihi belge ve bilgilerle hemen her şeyi değil ama çok şeyi bürokrasiye (devlete) fatura edişi, buna Cumhuriyet'in ilk on yılları da dâhildir, tutarsızdır. Bu vesile ile onun bürokrat / halk ayrışmasında gözlerden kaçan bir hususa da dikkatleri çekmek gerekiyor. Bu kaçan boyut, modernleşmenin yarattığı bir kutuplaşmanın varlığıdır. Bu ayrışmada, İdris Küçükömer'in, rahmetli hocamız Sabri Ülgener'in çözümlemelerini göz ardı ettiği görülmektedir. Buna rağmen, onun halk ile bürokrat arasındaki;

...Temel çelişkinin belirlenmesini ve çözümünü günümüze kadar engelleme gelmiştir.”⁶⁶

ifadesi doğrudur. Aynı bağlam içerisinde, tekrar Sabri Ülgener'i zikredecek olursak:

...Cemiyetin dünkü trajedisini izlerseniz, bugün de sürüp gitmektedir.”⁶⁷

Bu bağlama denk düşecek bir tespiti de Ahmed Hamdi Tanpınar da bulduk:

...İktisadi vaziyet...değişinceye, yeni bir zaman [iktisadi liberalizm] cemiyete mâl oluncaya kadar, idare eden zümre [bürokrasi] ile kitle [halk] birbirinden ayrı kalacak ve zecrî hadlere müracaat edilecektir.”⁶⁸

tutarsızlıklara eleştirel durduğu kadar, taş devri Maxsizmine de karşı bir savaş vermekteydi.

65 S.F. Ülgener, 'Takdim: Türkiye'de Planlama ve Planlı Döneme Geçiş', Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri", I, (İstanbul, 1971).

66 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 15.

67 S.F. Ülgener, *Makaleler*, (İstanbul, 2006), sf. 527

68 A. H. Tanpınar, *Ahmed Hamdi Tanpınar'ın Mektupları*, (Ankara, 1974), sf. 266.

İdris Küçükömer'in sabırsızlığının ve isyanının "zecrî hadlere" yönelik olduğundan şüphe etmiyoruz. *Düzenin Yabancılaşması*'nda yazdıklarının parlaklığına tutarlı teorik bir çerçevenin kaynaklık etmediği açıktır. Rahmetli Sencer Divitçioğlu Hocamız, şu tespitinde haklıdır:

"...Bu sorunsal [toplum – devlet tahlillerindeki] açıklayan bir toplum, devlet ve tarih (evrim) teorisinin yokluğu beni kuşkulandırmaktaydı."⁶⁹

Eleştirilerimizin bir icmalı yapılacak olursa;

a -- İdris Küçükömer'in düşüncesinde devletçilik, gericiliktir. Buna mukabil, merkez ekonomilerinin dengeden karmaşaya yuvarlanmaları, ya da 1929 dünya ekonomik buhranı karşısında, John Maynard Keynes'in işsizliği aşağıya çekebilmek için, karmaşadan dengeye geçiş sürecinde, devletin piyasaya müdahalesini esas alan korumacı iktisat politikası için ne demeliyiz?

b *Düzenin Yabancılaşması*'nda, İdris Küçükömer'in kavramsallaştırdığı 'İslâmcı halk' deyimini yanlışır. Çünkü halk Müslümandır. Her Müslümanın İslâmcı olması gibi bir nas-sı kat'i yoktur. Kaldı ki, bu oyunun aktörleri Cemâleddin Afganî ve Muhammed Abduh olup, 1880 sonrasında Osmanlı münevverlerini etkilemeye çalışmışlardır. 31 Mart 1909 hadisesi ise bu oyunun sahnelenmesidir. Diğer taraftan, İdris Küçükömer'in tasavvurunun aksine, Osmanlı asırlarında, Müslüman halkın iktisadi madde karşısındaki tavrı irrasyoneldir. Halk, batını tasavvufun etkisiyle, dünyadan uzak, öbür-dünyaya sürüklenmiş, maddenin yaptırım gücünü düşünmeyen bir toplumdur.

c -- İdris Küçükömer, kapitalizmin zuhuru üzerine, farklı görüşler ileri süren bilim adamlarının çözümlemelerine göndermede bulunmadığından, *Düzenin Yabancılaşması*'nda tahlilde bulunduğu kapitalizmin doğuşu meselesi de eksik ve kusurludur. Onun yaklaşımına göre, kapitalizmin doğuşu, kurumların oluşumuyla bağlantılıdır. Batı'da, mutlak monarşinin bitişi ile burjuvazinin yükselişi arasında organik bir bağlantı vardır. Hâlbuki Max Weber'in çözümlemelerini doğrulayan Fernand Braudel ve Jacob Viner'in de pek haklı olarak işaret ettikleri gibi, irrasyoneli [Protestan ahlakını] rasyonel [çağdaş

69 S. Divitçioğlu, *yage.*, (1991), sf. 71.

hayatın üretici güçleri] ile eklemleştiren açıklamalarına ilgi duymamıştır.⁷⁰

ç – Türkiye’ye özgü tarihi şartları dikkate almadan, mesela Osmanlı’nın toplumsal – ekonomik gerçeğinin kapitalizmin doğuşuna imkân vermediği meselesine getirdiği çözüm de tutarlı değildir. Hocası Sabri Ülgener’in *magnum opus*’u olan *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri* kitabını hafife aldığını söyleyebilirim.⁷¹ Diğer taraftan, halkın siyasi parti seçiminde tercihini burjuva partilerine yapmasının Türkiye’ye özgü bir durum olduğunu ileri sürmesi de tutarlı değildir. Sağ siyaseti güçlü kılan nedenlerden irrasyonel faktörlere verilen ağırlıkta, sınıf temelli bir bilinç aramak hiç de gerçekçi değildir. Halkın bu türlü temayülleri ‘yanlış bilinçlilik’ olarak değerlendirilmesi yanlıştır.

d -- Benzer şekilde, bu defa, Rönesans ve hümanizma akımlarını, tek yanlı olarak, Marksist alt-yapı gerçeğine indirgenmesi hatalıdır. Bu görüşün, kültür ve sanatın, zevk-ı selim dünyasının muharrik gücünün araştırılması gerekmektedir.⁷² Dolayısıyla, A. Uslu – G. Atılgan, şu tespitlerinde haklıdır:

... [İdris Küçükömer’in] mutlakiyetçi – merkeziyetçi devlet ve uluslaşma örneklerinde olduğu gibi, sanat akımlarının gelişimini inceleyen de Batı burjuvazisinin ve kapitalizmin gelişimi arasında doğrudan bir bağlantı kurulması olgusal gerçekleri yansıtmaz.”

Zira Uslu – Atılgan’ın iddiasına göre Küçükömer;

Tarihsel olayları, ayrıntılarıyla kavramak yerine, genellemeler yoluyla incelemesi, çalışmalarının tarihsel temelini zayıflatmıştır. Küçükömer, Batıcı akımın halk kitleleriyle kurduğu bağlantıyı inceleyen, geçmişe dönük, basitleştirmeci okuma yapmaktadır. İkincil kaynaklar üzerinden inşa ettiği tarihsel sosyolojik yaklaşımında, bu yaklaşımın belirli boyutlarını yeniden üretmektedir.”⁷³

70 Krş. A.G. Sayar, yage. (2007), sf. 305; 307 Sadece Braudel’i alıntılalım: “Neticesi ile rasyonel, orijini itibariyle irrasyonel olan kapitalizm, çağdaş hayat ile püriten ahlakın beklenmeyen birlikteliğinin bir meyvesidir” [F. Braudel, *Civilization and Capitalism*, II, (New York, 1986), sf. 567-568]

71 İdris Hoca ile Ocak 1981’de İÜ. Merkez Bina’daki sohbetimizde, kendisi Sabri Ülgener’in kitabını yeniden okumasının zaruretini dile getirmişti.

72 Krş. İ. Küçükömer, yage., II, (1994), sf. 67

73 A. Uslu-G. Atılgan, yage., 351; 355; 357; 358. Bu bağlama, Kurtuluş Kaya-lı’nın getirdiği yorumu şöyledir: “Dönemin metinleri içine Osmanlı’yı en kapsamlı bir şekilde inceleyen metin... İdris Küçükömer’in metinleridir” [K.

İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*'na yönelik eleştirilere verdiği şu cevap da, bir bakıma, kitabının ana temasının açıklaması ve müdafaası olmaktadır:

...Bizde, tarihi, bürokratik egemenliği anlamadıktan, kabul etmedikten sonra gelişi güzel eleştiriler yapılabilir.”⁷⁴

Bundan öte, bölük pörçük de olsa, kendi tezlerini tashih cihetinde, devlet / halk ayrışmasının sebep olduğu çatışma üzerine yaptığı şu tespit kayda değer öneme sahiptir:

“...Devlet halk çelişkisi ise, bugün artık önemini kaybetmektedir.”⁷⁵

Bu, İdris Küçükömer'in devlet karşısında fikri çatışmasının yara aldığına işareti olsa gerektir. 1961 -1969 zaman aralığının Küçükömer'i, iktisadi yapının kapitalizmden [iktisadi hürriyetçilikten] kopup, demokrasiyle iktisadi eşitliğin [sosyalizm] eklemesiyle, yeni bir sentetik yapıya dönüşeceğini tahayyül etmekteydi. Bu tahayyülü yaşarken, *Düzenin Yabancılaşması*'nı kaleme alıyordu. Daha sonra yazdıkları ile ideoloji – ütopya bağlamını yıktı. Gördü ki, Türkiye'de kurulacak eşitlikçi – hürriyetçi bir yapı değişikliği devletsiz olmayacak ve onun yaratacağı bürokrasi de halkın üzerine çökecektir. İdris Küçükömer'in yürüyüşünün nereye doğru olduğunu anlaşılamaması,⁷⁶ Küçükömer okumalarının tamamlanmamış oluşundandır. Bu hâlin eleştirmeni sıkıntıya soktuğu da muhakkaktır.

Kayalı, 'Yön Devrimi', S.H. Bolay (ed.), Cumhuriyet'ten Günümüze Siyasi, İdari ve Sosyal Düşünce Temelleri, II, (Ankara, 2015), sf. 1224].

74 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 227

75 İ. Küçükömer, *yage.*, V, (1994), sf. 23.

76 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 135. Osman Saffet Arolat'ı zikredek olursak: “Kitap sonrasında Küçükömer tartışmalarını sürdürüyoruz, sürdürmeye devam edeceğiz” [R. Bayar (söy.), *yage.*, sf. 6].

Akıntıya Karşı Yokuşa Doğru: 1968 TİP. Kongresi Sonrası

Cumhuriyet Türkiye'si'nin sosyal ve siyasi tarihinde sosyalizm, 1961 – 1969 zaman aralığında, düşünce ve aksiyonda, kayda değer bir hareketlilik içinde oldu. Bu hareketliliğin de en dışı dokunur olanı, TİP çatısı altında, çeşitli 'sol' fraksiyonların barındığı yasal bir sığınma limanı idi. TİP Genel Başkanı Mehmed Ali Aybar'ın bayraktarlığını yaptığı demokratik sosyalizm cephesinin karşısında, bu yolun çıkmaz bir sokak olacağını ifade eden muhalif fraksiyonlar boy göstermeye başladı. Cepheler arası savaş, aslında, 'hangi sosyalizm?'in galibiyeti içindi. Sadun Aren'in yıllar sonra, seilin gidip, kalan kumlar üzerine söyledikleri de mühimdir:

...Bu iki dönem [1961 – 1989 ve 1990 ve sonrası] arasında, çok büyük niteliksel fark vardır. Birinci dönemde, sosyalizm ile kapitalizm bir ölüm kalım mücadelesine girmiş oldukları için sosyalistler açısından, Sovyetler Birliği yararına olan her şey doğru ve onu zayıf düşürecek her şey – eylem kadar, düşünce de – yanlıştı.... Bu nedenle, resmi Sovyet görüşü, tüm sosyalistler için tartışılmaz kabul edilen bir dogma hâline gelmişti.”¹

Türkiye’de 1971 rejimine açılan yolda, TİP ’deki çalkantılar, MDD.’nin TİP ’den militan gençliği koparması, terör ve tedhişin tırmanışı tetiklemesi, Türkiye’de, her alanda, bir kırılmaya sebep oldu.

1 S. Aren, 'Sunuş', K. Somer, ve Marksizm, (Ankara, 1995), sf. XI-XII.

Bu hengâmenin içerisinde İdris Küçükömer nasıldı ve nerede duruyordu? Asaf Savaş Akat'ın tespitleriyle:

...1965 ve hemen sonrası, Türkiye tarihinin önemli yol ayırımlarından biri oldu....İdris'in ogünden farkında olduğunu biliyorum. Gergin, sinirli, sık sık kızgındı. Türkiye'yi 12 Mart [1971]'a götüren süreci engelleyemiyor olmaktan dolayı mutsuzdu. Karamsar günlerinde, cuntanın tümüyle güdümüne girmiş olan gençlik hareketine veryansın eder, 'bunlar, Lenin mezardan çıkıp gelse, onu bile dinlemezler' derdi.”²

TİP 'le olan bağlantısında, kendi özgün kimliği ve taviz vermeyen zihni kurgulamalarıyla parti içinde sürekli bir gerilim yaşanmasına sebebiyet vermekteydi. Şu kadar ki, arı kovanına çomak soktuğu için, 'sol'un farklı fraksiyonlarının temsilcilerinden ciddi tepkiler almaktaydı.

1968, Kasımında gerçekleşen III. TİP Büyük Kongresi, Parti içi münakaşalarla incelmış ipi kopma noktasına getirdi. Genel Başkan Mehmed Ali Aybar, bu kongre öncesinde, 1968 yılının iç ve dış olaylarının bir değerlendirmesini yaparken, mühim bir tespitte bulunmuştu:

...1968'in TİP için sonun başlangıcı olacağını kim tahmin edebilirdi?”³

Yöncüler'in zinde kuvvetlere ve Doğan Avcıoğlu'nun doğrudan askere, Mihri Belli'nin gençlere ve Behice Boran – Sadun Aren hattının da Sovyetlere dayandığı bu kurtlar sofrasında, TİP çatısı altında İdris Küçükömer yalnızdı. Kendi yalnızlığında, duruşunu belirlemişti. Diğer taraftan, Kemalizm-dışı 'sol' bir damarın ortaya çıkışı, CHP 'yi

2 A.S. Akat, *yage.*, (2016), sf. 25.

3 M.A. Aybar, *yage.*, (2014) sf. 451. Elbette Mehmed Ali Aybar, ileriye dönük bir çıkarsamada, 1968'de Sovyet Rusya'nın Çekoslovakya'ya müdahalesinin etkilerini temel alıyordu. Bu da, ortodoks Marksist olmayan yorumların kapsama alanını genişletiyordu. Murat Belge'nin kaydettiğine göre: “Aybar, Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer gibi yazarların Ortodoks olmayan Marxist yorumlarından etkilenmiş olabilirdi. Söz konusu yorumlar, geleneksel ilericilik kavramını tersyüz etmeye yöneliktir” [M. Belge, ‘Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'dan Sonra)', *CDTA.*, VII, (İstanbul, 1985), sf. 1957 (vurgu: özgün)].

de İsmet İnönü – Bülent Ecevit eksenine oturtmuştu. Aynı zamanda, 1968 öğrenci olayları da, Sovyetik bakış açısını giderek kuramsallaştırarak halktan kopuk, ‘tek yol devrim’ diktumu ile şiddet sarmalının temrinini yapmaktaydı. Eşitlik için kavga edilirken, hürriyetler katlediliyordu. Hâlbuki İdris Küçükömer’in söyleminde, özgürlük – eşitlik özdeşliği vardı. Bu hassas denge üzerine, 1984 yılında, söylemine açıklık kazandıran şu açıklamayı yapmıştı:

...Özgürlük = eşitlik. Bu özdeşlik tanımını bir ideal görüntüsü taşıyabilir, bir erek yönü bulunabilir.”⁴

Ancak bu özdeşliğin ideoloji temelli bir ütopya olduğunu, eşitlik içinde özgürlüğün (ya da tam aksi) sağlanamayacağını İdris Küçükömer, fark etmeliydi. Haksızlık etmeyelim. Bir zamanlar, “mutlak denge ütopyadır” dememiş miydi?⁵ Oysa esasen kendisi de, 1970’ler başı itibarıyla, tedrici bir kırılmanın kopma noktasına doğru sürüklenmekteydi. Nitekim hürriyetlerden, hiçbir zaman vazgeçilemeyeceği gereği ve gerçeği, iktisadi hürriyetçiliğin cari olması gereken bir sistemde, devlet çarkının halk tarafından işletilmesini esas almaktaydı. Bir diğer anlatımla, İdris Küçükömer kendisini, demokrasiye, hür iradeye ve düşünen bir toplumun varlığına adanmıştı. Kafasını kemiren soru şu idi: Halk, kendi ülkesinde, ne zaman efendi olacaktır? Bu düşünce onu, ‘insan’ merkezli sivil bir toplum – devlet arayışına götürecektir.

İdris Küçükömer’in Marksistik kalıpların dışında, sivil toplum içinde demokratik sosyalizmi kurgulamaya başlaması, onun entelektüel tarihinde bir kırılma noktasıdır. Yakın dostu, kürsü arkadaşı Sencer Divitçioğlu, Küçükömer’in bu dönüşümünü şöyle ortaya koyuyor:

...İdris de, bu görüşle [deneylenebilirlik – yanlışlanabilirlik] pusatlanmış olarak işe girdi. O kadar ki, bütün çalışmalarının belkemiğini oluşturan, kullandığı Marksist kavramların karşısına bile anti-anti-Marksist (deyim J. Robinson’undur) bir analizle çıkmayı göze aldı, onlarda oyalanmayıp, doğru olarak belleneni aşmak için.”⁶

4 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 127

5 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 163.

6 S. Divitçioğlu, *yage.*, (1987), sf. 14. Aynı yazı: A.G. Sayar (ed.), *yage.*, (2011), sf. 45.

Bu değişim dahi, İdris Küçükömer'in Marksist - sosyalizmden tamamıyla koptuğu anlamına gelmiyor. Kongre sonrası kaleme aldığı yazılarından birinde, Haziran 1969'da, karmaşık sorunlar yumağının çözülmesine işaretlerle şunları yazmıştı:

“...Elbette, bu düğümün çözümü bir devrimle olabilecektir.... Çözüm, kılıcı elinde bir İskender darbesi değildir.”⁷

Gene aynı yıl, sosyalistlere yönelik kurgulanmış bir oyundan bahsediyor ve diyor ki:

...Tarihi bölünmeye teşvik etmeye ve hem de gavurun en gavuru olarak sosyalistleri gösterip, onları tecrit etmeye dönüşen oyun... oynanmıştır.”⁸

Bir diğer yazısında da, İsmet İnönü – Celâl Bayar ittifakına işaretlerle, şöylesi bir ifşaatta bulunuyor:

“...Özellikle [İnönü ve Bayar], aşırı dedikleri ‘sol’a karşı aynı cephede yer alacaklardır.”⁹

1970 yılında, TMTF. tarafından yayınlanan bir kitapçıkta yer alan ‘Çözüm Sistemin Değişmesidir’ başlıklı yazısında şunları yazmıştı:

...Petrol problemi soyut, yalnız başına çözülebilecek bir problem değildir. Bunun çözümü sistem değişikliğindedir. Bu nedir? Türkiye’yi dışardan sömürme imkânı veren bu sistemi değiştirmektir.”

İdris Küçükömer, devam ediyor:

...Hangi sistem? Sosyalizm. Ne kadar sosyalizm? Sizlerin ve Türk halkının istediği kadar.”¹⁰

Kongre sonrası yaşadığı büyük depreme rağmen, sosyalist duruşundan sapmıyor, duruşunu demokratik sosyalizmle netleştiriyordu.

7 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 93.

8 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 101.

9 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 111.

10 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 203-204.

Günler 12 Marta doğru akarken, İdris Küçükömer'in siyasal tartışmalar karşısında sergilediği tavrı Kerem Ünüvar'dan aktaralım:

...Özellikle, 12 Mart [1971]a yaklaşıldığı dönemde, silahlı mücadele şekil ve yöntemlerin asal hâle geldiği tartışmalarda, Küçükömer'in ortaya attığı perspektifi tartışacak, konuşacak ya da kendi siyasal ufkunu bu tartışmayı da hesaba katarak değiştirecek bir muhatap bulmak zordur. Ayrıca, Küçükömer'in siyasal tartışmaya girdiğinde, olası tüm aktörleri / nedenleri ayrı ayrı inceleyip, bütünün içinde yeniden çözümlemeye yönelik uslubu da (TİP'in 3. Kongresi'nde gayet net olarak görüleceği gibi) daha basitleştirilmiş güç, iktidar ve mücadele argümanlarına kilitlenmiş dönemin ruhu açısından cazip değildir.”¹¹

Düzenin Yabancılaşması'nın öncesinde, halkta var olan potansiyel gücü görmüştü. Halkı, siyaset kurucu bir aktör olarak görmeyi kurgulamak, sosyalist kimliğiyle, iktisaden eşitlikçi bir toplumda hür kılmak düşüncesindeydi. Fakat bu meyanda, Ortodoks Marksizmle olan bağlantılarında çözümler de meydana gelmekteydi.

12 Mart 1971'de, istemediği askeri müdahaleyi bir kez daha yaşadı. Müseccel solculuğu, onu devlet kayıtlarında şaibeliiler arasına katmıştı. O karmaşa günlerinde, 12 Martın hemen ertesinde sorgulanmak üzere nezarete alındı. Sansaryan Han'da, sorguya çekildi. Gözaltında dört gün kaldıktan sonra serbest bırakıldı.¹²

12 Martın ertesinde, bir forumda, *Düzenin Yabancılaşması*'nda sergilediği o klasikleşen bölünmeye ilişkin olarak görüşlerini açıkladıktan sonra sözü CHP 'ye getirdi:

¹¹ K. Ünüvar, *yage.*, sf. 365.

¹² Krş. O.S. Arolat, *yage.*, (2018), sf. 166-167 Bu sorgu günlerinin en canlı tanığı Osman .Saffet Arolat'tır. Onun yazdıkları ve anlatıkları ile İdris Küçükömer'in karanlıkta kalan hayatının bir kesitini bilmek imkânına kavuşuyoruz. Sorgulamalar sürerken, Osman Saffet Arolat'ın da, sol örgütlerle bağlantısı olduğundan, şaibeliiler kervanı içindedir ve o da gözaltındadır. Arolat'ın yazdıklarından: “Hoca'nın sorgusunun bittiğini ve serbest kaldığını öğrendim” [*yage.*, sf. 167 Ayrıca, O.S. Arolat'la gerçekleşen 6. IX. 2021 günkü gerçekleşen telefon konuşmamızdan]. Beni bu bağlamda da bilgilendirdiği için Arolat'a teşekkür ederim.

...Bu bürokratik kapıkulu devrimcileri, kendilerine devlet devrimcileri demektedirler. Bunlar, genel tutumları ve ideolojileri ile AP'den daha sağdadırlar.”¹³

Buna rağmen, “Batı’daki burjuva demokrasisi[nin], Türkiye’de uzun süre yürüyeceği[ni]” savunmaktaydı. Halka, demokrasiyi ulaştırabilmeyi kendisine görev bilmektedir. Bu duygularla, 12 Mart 1971 askeri müdahalesinden ülkenin bir an evvel sıyrılabilmesi için partiler-arası ittifakın önemine vurgu yaparak şu değerlendirmede bulunuyordu:

...[P]artilerin de, artık demokratik haklara sahip çıkmaktaki ittifakları, onları bir an önce seçimlere sürükleyen yolu Türkiye’de bütün gücüyle açmış bulunuyor.”¹⁴

İdris Küçükömer’in, 1970’li yıllarla birlikte sükûtu ihtiyar edip köşesine çekildiği görülüyor. Murat Belge, onun 12 Mart 1971 sonrasında eski dostlarıyla dahi mesafeli bir ilişki kurduğunu ileri sürmektedir. Bu oluşumda, eski fikirdaşlarının bir İttihatçı mirası olan halâskarân-ı zabitan anlayışını sürdürmeleri etkin olsa gerektir.¹⁵ İçine çekildiği bu suskunluğu, Ergün Aydınoglu’nun tespitlerinden aktaralım:

...[İdris Küçükömer.] muhtemeldir ki, dürüst bir entelektüel olarak, sağlıklı bir yerlere gitmeyeceğini hissettiği (belki de apaçık gördüğü) analizleri üzerinde daha fazla konuşmayı kendisine lâıık bulmamış ve susmayı tercih etmiştir. Bu suskunluğu ile belki de daha sonra, kendisini anlamak isteyenlere yazdıklarının ifade ettiğinden çok daha fazla şey söylediği düşünülebilir.”¹⁶

Onu sessiz kalmaya iten iki oluşumun tetikleyici etkileri olmuştur. İlki, TİP Kongresi’nde, dogmatik sosyalizme iman edenlerin mevcudiyeti; ikincisi de, *Düzenin Yabancılaşması*’nda ileri sürdüğü bazı tezlerin, tarihi ve toplumsal gerçekler tarafından yanlışlanmasıydı. Olayların akışının ışığında, 12 Mart 1971 askeri müdahalesine,

13 İ. Küçükömer, *yage*. V, (1994), sf. 78.

14 İ. Küçükömer, *yage*. V, (1994), sf. 77

15 Krş. M. Belge, <https://www.youtube.com/watch?=DTI2dUctRpA>.

16 E. Aydınoglu, *yage*., sf. 96.

kendisinin zannettiğinin aksine, İsmet İnönü'nün herhangi bir dahlinin olmamasıydı. Ayrıca, 'ortanın solu' mottosunun mucidinin İsmet İnönü olmasına rağmen, fiiliyatta liderinin Bülent Ecevit olduğunun kanıtlanmasıydı. Dış ilişkilere baktığında, Rusya'daki Marksist değerlerin hız kestiğinin farkındaydı. Rusya'da devlet otoritesinin [bürokrasinin] aşırı baskıcı kontrolü için ne diyecekti? Demirperde gerisindeki ülkelerde, hususiyile 1968'de Çekoslovakya'daki uygulamaların yarattığı sorunlar göz ardı edilebilir miydi? Sovyetler'in Çekoslovakya'ya müdahalesi, hürriyetsiz bir toplum inşası demekti. Bu oluşumu şu sözlerde değerlendirmişti:

...Çekoslovakya olayı, bu dünya diyalektiği içinde meydana gelmiştir. Çekoslovakya ulusuna ait soyut bir hürriyet olayı değildir, bu."¹⁷

Dahası, somut gerçekten soyut gerçeğe geçildiğinde, felsefi ve ideolojik ölçütlerdeki farklılık, teklifleriyle birlikte [norm] somut gerçek [reel] karşısında değil, olması gereken karşısında yetersiz kalıyordu. Parti çatısı altında aydın işçi çatışması ise bir başka dertti. Parti-içi tartışmalarda, 'sol' aydının sergilediği tavırdan çok rahatsızdı. Aydın geçinenlerin, gelecek için bilgi üretmek gibi bir meselesi olmadığı için, somut gerçek karşısında, 'norm' kurgulama evreninden dışlananın, aslında, özgür ve özerk düşünce olduğunun farkında bile değillerdi. Metafizik – dogmatik bir yapı, beyinleri işgal etmiş, fonksiyonel akli rehin almıştı. Ampirik bilgiye duyulan ilgisizlik, ya da kayıtsızlık da düşündürücüydü. İdris Küçükömer, şöyle feryat ediyordu:

...Kendilerine ileri solcu diyenlere gelince...kendilerini aydın, ilerici, demokrat diye kabul ettirmek isteyenlerin, bir kriz içinde, nasıl bir despot kesildiklerini yakın geçmişte gözlemlemedik mi?"¹⁸

Diğer taraftan, bizatihi sosyalizmin tıkanığının farkındaydı, politik gücüne rağmen, entelektüel olarak, Marksizmin tam bir çöl kuraklığı içinde olduğunu biliyordu.¹⁹ Kurumsal irrasyonel f aktörlerin,

17 İ. Küçükömer, *yage*, I, (1994), sf. 156.

18 İ. Küçükömer, *yage*, IV, (1994), sf. 240.

19 Rahmete vesile olması dileğiyle, İdris Hocam'la ilgili bir anımı, bu bağlama denk düşmesi itibariyle, anlatmak isterim. 1980 öncesinde, terör ve anarşinin

“solcular ile halk tabanını bağdaşmaz kamplar olarak karşı karşıya” getireceği düşüncesiyle, sosyalizmi yozlaştıracak endişesi vardı. Teorik olarak, Marksizm’in kafalara değil, teleolojik bakış açısıyla, sosyal hareketliliğin açıklanamayacağı düşüncesine ulaştı. Bu bağlam İdris Küçükömer’in mistik düşünceyle bir dirsek temasının olduğunu ihsas ettirir mi? Bu eğilimini, o yaşarken hiçbir vakit bilemedik. Bilebildiğimiz, alt yapının, mutlak ve muhakkak olarak, üst yapıyı belirleyiciliğini kabul etmemesiydi. Diyordu ki;

...Bir üretim biçiminin toplumsal yapı ve ilişkileri (ekonomik, politik, ideolojik içinde) alt yapı üst yapı ayrımı güçleşebilir.”²⁰

İdris Küçükömer, devam ediyor:

...Üretim ilişkileri, insanlar (sosyal) arasındadır....Son kertede belirleyicilik bağı buradadır. Fakat karmaşık sosyal; böylece tek düze mekanik bir yoldan, zorunlu ve yeterli koşullarda belirlenmiş olmaz.”²¹

Demek oluyor ki;

“...Ekonomi dışı koşullarla sınırlı olarak, ekonomik temelde değişim olanağı vardır.”²²

Alt yapı / üst yapı belirleyiciliğinin tahlilinde temel sorun, zaman kavramına kazandırılacak işlerle bağlantılı olmasıdır. Bu durumda, nokta zaman / akan zaman ayrımı önemlidir. İdris Küçükömer’i dinliyoruz:

kol gezdiği bir ortamda, bir diğer hocam Terence W. Hutchison’ın ‘Fredrich Engels ve Marxist Economic Theory’ [JPE. vol. 86, (1978), sf. 303-319] yazısının fotokopisini İdris ve Sencer hocalarıma vermiştim. Hutchison, Marksizmin politik olarak değil, fakat entelektüel olarak tamtakırlık içinde olduğunu kaydederek, söz konusu yazısını bağlamıştı [krş. age., (1978), sf. 319]. Aradan bir vakit geçti, İdris Küçükömer’in bu makaleyi okuduğunu gördüm. Yüzü gülüyordu. Bu bağlamda, Perry Anderson da “Marksist bir teori geleneğinden bahsetmek pek mümkün değildi” [Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler, (İstanbul, 2004), sf. 13] diyordu.

20 İ. Küçükömer, yage., III, (1994), sf. 45-46.

21 İ. Küçükömer, yage., IV, (1994), sf. 84.

22 İ. Küçükömer, age., IV, (1994), sf. 191.

...İki düzeyde [ekonomi ve siyasette] çakışma olursa ne olur diyeceğiz? Politika, alt yapı mıdır, yoksa üst yapı mı? Çatışma varsa, politika alt yapıdır.”²³

Bu yaklaşım çizgisiyle Küçükömer’in mutlak zaman anlayışını nokta-zamanlı anlayışa indirgeyen, ekonomi temelli mekanik, dogmatik düşünceden ayrıldığı görülüyor.²⁴ Bundan öte, hele III. TİP Büyük Kongresi’nde yaptığı Heisenberg temelli indeterminizm konuşmasının delegeler üzerinde herhangi bir tesir yaratmamasına ne demeliydi? Bir ömür boyu kendisini yoran bu neticesiz takibin yeni bir mecraya oturması, onun *a priori* sosyalizme vedasıyla birliktedir. Profesör Sencer Divitçioğlu, onun için şu tespitte bulunmuştur:

...Hiçbir surette, Ortodoks Marksist ‘tarihin evrim yasalarına’ iltifat etmediği bilinmektedir.”²⁵

1973 güzünde, sadık öğrencilerinden Yücel Yaman’a şunları söylemişti:

...Lenin, Leninizm öldü. Cenazesini kaldıracak bir babayiğit arıyorlar şimdi.”²⁶

Rahmetli eşi Meral Küçükömer’i de bu bağlamda zikredecek olursak:

...Bir zamanlar, kendisinin Marksist olduğunu, şimdi ise neden onu eleştirdiğini sorduğumda: ‘İlim gaye gütmmez, o [Marx] gaye güdüyor, teleoloji yapıyor. Ben, Ortodoks ve dogmatik görüşlere karşıyım’ diyordu.”²⁷

23 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 144.

24 Hoca ile yaptığımız kısa soluklu ayak divanlarından birinde, onun “ekonominin alt yapı belirleyiciliğini kabul etmiyorum” dediğini hatırlıyorum.

25 S. Divitçioğlu, *yage.*, (1987), sf. 14.

26 Y. Yaman, ‘Sunuş’, İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 7 İdris Küçükömer, Sovyet Rusya’nın çözülme sürecinin başlangıcında, “Gorbaçov için de ‘daha demokratik, daha ılımlı kararlar almak istiyor, onun sıkıntılarını çekiyor’ diyordu” [M. Küçükömer, ‘Meral Küçükömer Gözüyle İdris Küçükömer’, A.G. Sayar, *yage.*, (2011), sf. 15]

27 M. Küçükömer, *age.*, sf. 15.

1974 yılı bahar – yaz aylarında, Londra'dadır. Yakın dostlarından hemşehrisi Fethi Naci Kalpakçıoğlu ile birlikte, Highgate'deki kabristanda bulunan Karl Marx'ın mezarını ziyarete giderler. Yolda, mezara yaklaştıklarında Fethi Naci Bey'e mizah yollu takılıyor ve şunu söylüyordu:

...Marx, yerinde yatıyor, bir yere gideceği yok!"²⁸

Bu arada, TİP 'le olan huzursuzluğu da giderek artmış ve Parti ile olan bağlarının sonuna gelmişti. TİP 'nden kopuşunun kesin tarihini bilmiyoruz. Bilebildiğimiz, 1968'deki III. Büyük Kongresi sonrasında, Parti'nin tertip ettiği kongrelere ve eğitim seminerlerine katılmadığıdır. Ece Ayhan'ın kaydettiğine göre İdris Küçükömer;

...Alışılmışın ötesini kurcalarken, kendi grubunun içinden konuşmamaya özen ve dikkat göstermeye çalış[mıştı]."²⁹

Ortodoks Marksizm'in resmi ideolojiye dönüşmesi ve Sovyetizmle kilitlenmesi karşısında, Batı Marksizm'i bu donmayı felsefe ile aşmaya, hususiyle de bilgi teorisi bağlamında irdelemeye geçmişti. Batı düşüncesinde, Popper'den Marcuse'ya, Lucacs'dan Sartre'ye, Colleti'den Adorno'ya ve diğer filozofların çalışmalarıyla Marx'ın fikirlerde eksenin felsefe – bilgi teorisine kaydırılması, Türkiye'de sol düşünceye yansımada. 1960 başlarında, TİP öncülüğünde, solculuğun demokratizasyona uğramasıyla, çatışma 1968 TİP III. Büyük Kongresi'nde Ortodoks Marksistlerle demokratik solcular arasında oldu. Neticede, felsefe – epistemoloji kaybetti, kazananlar dogmatik – tarihperestlerdi. Bu hengâme içinde, İdris Küçükömer, cunta tecrübesinde askere, TİP Kongresi'nde de anti-demokrat solculara yenilmişti. Kahırdan lütuf, bu yenilgiler onu nereye sürükleyecekti?

O tarihlerde, gazete ve dergilerde çıkan yazıları da bıçakla kesilmiş-çesine son buldu. Sadece, *Milliyet* gazetesinde Ali Gevgilili'nin kendisine gösterdiği özel bir ilgiyle, 'Düşünenlerin Formu'nda İdris Küçükömer'in sesi duyulur oldu. Bu forumlarda yaptığı konuşmalarda

²⁸ F.N. Kalpakçıoğlu, *yage.*, (2001), sf. 3,

²⁹ E. Ayhan, *yage.*, sf. 73.

iki noktada kayda değer katkıda bulundu. İlki, ‘toplumca yeniden üretim’; ‘halkçı milli yeniden üretim’ kavramları üzerinde durdu ve daha sonra adlandıracağı ‘demokratik milli merkantilizm’ düşüncesini buradan ateşledi.³⁰ İsmi tam olarak netleştirmemesine rağmen, İdris Küçükömer, iktisadi hürriyetçilik içerisinde sivil bir toplumun inşasını mümkün kılacak tarihi – teorik yapı taşlarının neler olduğunun araştırılmasına yönelmişti. 1971’de bu doğrultudaki düşüncelerini Kenan Somer’e açmıştı:

...12 Mart [1971] dönemi idi. Birden; ‘Bizde neden citizen yok, onu araştırayım’ demişti.”³¹

Daha önceleri, 1965 yılında, bu bağlamda şunları yazmıştı:

...İnsanlar kendi mutluluklarını sağlayacak kanunları yapabilmek için gereken politik faaliyetlere katılabilmelidir. Bu katılıştır ki, halkı tebâ olmaktan çıkarıp (citizen) hâline getirecektir.”³²

Aynı doğrultuda, 1968’de şöyle sesleniyordu:

...Civil toplum yaratma çabaları...kökü Batı kapitalizminde olan... bir kültür devrimidir.”³³

Kayda değer ikinci noktaya gelince; İdris Küçükömer’in tepkilere neden olan Türk Kurtuluş Savaşı’na dair değerlendirmeleridir. Bu nokta, bir sonraki bölümde etraflıca ele alınacaktır.

Milliyet gazetesinde katıldığı düşününlerin forumunda yaptığı değerlendirme ve katkılarıyla da dikkatleri üzerine çekiyordu. İdris Küçükömer, tartışmalarda getirdiği “katkılarıyla ayrı bir boyut elde etmişti.” Böyle diyor Ali Gevgilili ve sözlerini şöyle sürdürüyor:

30 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 134. İsmi tam olarak netleştirmemesine rağmen, İKüçükömer, iktisadi hürriyetçilik içerisinde sivil bir toplumun inşasını mümkün kılacak tarihi-teorik yapı taşlarının neler olduğunun araştırılmasına yönelmişti.

31 K. Somer, ‘İdris Küçükömer’de Sivil Toplum Arayışları’, *İdris Küçükömer’in Anısına*, (İstanbul, 2000), sf. 19.

32 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 133.

33 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 197

...İdris Küçükömer'in sorgulaması, köklerinde dünya ya da evren sorgulamasının da yattığı düşünsel süreçlere uzanmak istiyordu. Doğu toplumlarının geleneksel yaşam ve yönetim düzenlerine ilişkin yaklaşımları, uygarlık ve kültürün tarihsel açıdan en yoğun katmanlarından birini ortaya koyan din kurumuna verdiği önem, etkin bir demokratik sistemin sivil toplum yapısıyla, etle tırnak gibi içiçe geçmesi gereği, zincirlerini paramparça etmek isteği Türkiye'nin düşünce ortamına, Küçükömer'in son yıllarda sunduğu görüşlerin başlıca odak noktalarını oluşturuyordu.”³⁴

Yıl 1973, kendi tezleri doğrultusunda vücut bulan siyasal bir gelişme, MSP.'nin TBMM.'ne girmesi idi. Bu oluşum, 'Türk Solu'nu harekete geçirdi. İdris Küçükömer ise farklı düşünüyor, MSP 'ni "toplumcu ve demokrat" olarak görüyor ve bu oluşumu 'sol'a yakın buluyordu. II. Cumhuriyet, 14 Mayıs 1950'de, artık III. Cumhuriyet'te, MSP 'nin de parlamentoya girmesiyle fiilen başlamış, netice itibariyle "daha demokratik III. Cumhuriyet"le Jön Türk hareketi bitmiştir.”³⁵

Devamla:

...III. Demokratik – Milli Cumhuriyet toplumumuza kutlu olsun”³⁶

diyordu Küçükömer. Onun, MSP 'yi toplumcu bir parti olarak etiketlemesi, sol aydınların öfkesinin köpürmesine sebep olmuştur. Yalçın Küçük, Küçükömer'in bu çıkışını, çok evvelden, “İslâmcı kesim için bir 'bonne nouvelle' olduğunu ileri sürmüştü.”³⁷ Bir eleştirmen de şöylesi bir yaklaşımda bulunuyordu:

...Küçükömer, Selâmet [MSP.], iktidar adayı”³⁸

Nurer Uğurlu ise, onu 'sol' cenahtan tard ediyordu.³⁹ Tekrar Yalçın Küçük'e dönersek:

34 A. Gevgilili, 'Sunuş', İ. Küçükömer, *yage.* V, (1994), sf. 7

35 İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 132. Bu satırların yazışışından iki yıl sonra, 1975'de, şöyle yazmıştı: “1950 Mayısında...[ön] Türk iktidarı bitti; kısaca J. Türkler tarih sahnesinden tasfiye edildiler” [İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 179].

36 İ. Küçükömer, *yage.*, V, (1994), sf. 136.

37 Krş. Y. Küçük, *Şebeke*, (2002), sf. 157

38 [?], 'Selâmet, Edebiyat ve İktisat', *Cumhuriyet*, (9.IX. 1973).

39 N. Uğurlu, 'Yanılıcı Bir Yorum', *Yeni A*, sayı 21, (1973), sf. 8. Nurer

“...Sol kesimde ise, İdris Hoca'nın İslâmcı cepheye bir düşünür düzeyinde katılış biçiminde algılandığını”⁴⁰

söylüyordu. Bu iddiaların “tamamen hayal ürünü” olduğunu ileri süren İdris Küçükömer'in cevabı sert olmuştur. Vefatı sonrasında evrakında bulunan bir yazısında geçtiği üzere, ileri solcuları şu sözlerle eleştirecektir:

...Kendilerine ileri solcu diyenlere gelince: Tarihi politik mirasın, engramın psikik dürtüsü içinde, daha çelişik bir varlık sergilemişlerdir. Kendilerini aydın, ilerici demokrat diye kabul ettirmek isteyenlerin bir kriz içinde nasıl bir despot kesildiklerini yakın geçmişte gözlemedik mi?”⁴¹

Yalçın Küçük, 1969 senesinde, İdris Küçükömer'in münakaşalı kitabı *Düzenin Yabancılaşması*'nın iletlediği mesajın “İslâmcı kesim için bir ‘bonne nouvelle’” olduğunu ileri sürdüğünü tekrar hatırlanacaktır. Bu tespitten hareketle, yıllar sonra, 2007 yılında Özdemir İnce, İdris Küçükömer için şöyle diyordu:

Yeni mürteciler olarak anılan kadronun başvuru kaynaklarından biridir.”⁴²

Uğurlu'nun, İdris Küçükömer'in “burada Sayın Erbakan'la aynı fikirdeyim” cümlesindeki “buradayı” çıkartarak; “Sayın Erbakan'la aynı fikirdeyim”e çevirmesi karşısında tepkisi sert olmuştur: “Ne kolay işler! ...Böyle işlere sıfat gerek” [İ. Küçükömer, *yage.*, (1994), sf. 10].

⁴⁰ Y. Küçük, *yage.*, (2002), sf. 157

⁴¹ İ. Küçükömer, ‘Sivil Toplum, Bürokrasi, Politika ve Aydınlar’, *İD.*, sayı 274, (1987), sf. 38.

⁴² Ö. İnce, *yage.*, (13.VI. 2007). İdris Küçükömer, bu iddiaları sert bir üslupla yalanlamıştı. Çalışmalarıyla, odaklaştığı noktanın radikal bir Batılı, bir Batıcılık taraftarı olduğunu gözler önüne sermişti. Özdemir İnce, “okudum o kitabı [İ. Küçükömer, *yage.* IV, (1994)]” diyor ve çok ilginç bir iddia da bulunuyor: “İdris Küçükömer'i anlayarak ve eleştirel gözle okudukları, hatta okudukları kanısında değilim” [*yage.*, (16.VI. 2007)]. Biz de, İnce'nin Küçükömer'in bütün eserlerini bihakkın okuduğunu söyleyemiyoruz. Zira Küçükömer'in mistisizmle bağlantısını okudum dediği kitaplardan istihraç edilebileceğini düşündüğünü hiç zannetmiyoruz. Diğer taraftan, İnce'nin, herkesi Sabatayist yapan sahte tarihçi Soner Yalçın'ın pesten terane eserlerini, *Efendi ve Beyaz Müslümanların Büyük Sırrı: Efendi 2'yi* “çok ciddi araştırmalara dayalı ciddi kitaplar” olarak göstermesini [Ö. İnce, ‘Tarihimizle Yüzleşme Araştırmaları’, *Hürriyet*, (26.VII. 2006)] unutmamak [krş. A.G. Sayar,

Ergün Aydınoglu'nu da zikredecek olursak:

...1974 sonrasında, Türkiye'de emek hareketinin oluşum süreci, Küçükömer'in 'halkçı İslâmcı cephe'si, bir soyutlama anlamında bile var olmadığını ortaya koymuştur."⁴³

MSP.'nin TBMM.'ne girişini destekleyen Küçükömer'in bu yaklaşımına getirdiği yorumla Hakan Arslanbenzer'i de zikretmemiz gerekiyor:

...İdris Küçükömer, sosyalist, Marksist, devrimci bir düşünürdür. İslâmcılar'ı, Batıcılara oranla, daha 'tutarlı' ve 'saygıdeğer' bulması, bunu değiştirmez, aksine pekiştirir....Bu, her şeyden önce, Türk solunun Kemalist, Batıcı, laik önyargılarının reddi manasına gelmektedir. En azından, bir kısmına."⁴⁴

Sencer Divitçioğlu'nun bu bağlam içinde yer alabilecek düşünceleri İdris Küçükömer'den farklılıklar arz ediyor. Divitçioğlu kaygılıdır. Kendisiyle 2012 yılında gerçekleşen bir nehir söyleşisinde şöyle bir çıkarsamada bulunuyor:

...Bakın bakalım, 10 sene, 20 sene sonra Türk var mı? Ben ikinci cumhuriyetçilerden çok korkuyorum. Bunlar, toplumu şekillendiren

yage.,(2006), sf. 231]. İnce, Küçükömer'in en büyük yanlışının 'sol'un 'sağ' olmasına takılıyor ve orada kalıyor. Tekrar olacak, ünlü iktisatçı Milton Friedman'ın, 1970'lerin başında *Newsweek* dergisindeki haftalık yazılarında liberal girişimcilerin 'sol' olduğunu yazdığını herhalde bilmeyebilir. Olabilir! Fakat İdris Küçükömer'in hatası, bir kez daha vurgulayalım ki, Osmanlı-Türk insanını, ya da Müslüman halkı İslâmcı sayarak sahneye sürmesinin bilimsel bir geçerliliğinin olmamasıdır. Osmanlı asırlarında, 1880'lere değin, Müslüman vardı, fakat İslâmcılık akımı yoktu. Bu akım, tekrar vurgulayalım ki, 1880'den sonra, şaibeli bir isim olan Cemâleddin Afganî tarafından, istihbarat örgütlerinin itici gücüyle devreye sokuldu, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza tarafından Mısır'da parlatıldı. Yabancı istihbarat tarafından da, Türkiye'de Derviş Vahdetî 31 Mart'ı [13. IV. 1909] sahneledi. İdris Küçükömer'in bütün derdi, gayesi, bizim "insanımızı hür kılmayan" - eko-politikte ve dinde - zihni ipoteklerin çözülmesi idi.

⁴³ E. Aydınoglu, yage., (2012), sf. 94.

⁴⁴ H. Arslanbenzer, 'İdris Küçükömer'i Okuma Kılavuzu', *Kılavuz*, sayı 12, 43.(2004), sf. 43.

ana eğilimler. Bunlara dikkat etmek lazım. Türk'ün bekası söz konusu.”⁴⁵

1976 yılı, Türkiye’de anayasal tecrübenin ilk aşamasıydı. Kutuluş Kayalı’nın tespitlerine göre:

...1976 yılında, *Anayasacılığın 100. Yılı* dolayısıyla yapılan esmpozyumda [İdris Küçükömer’in] konuşması banda alınmıştı. Deşifre edilip yayınlanmadı.”⁴⁶

Artık görünen oydu ki, onun akademik ve siyasi hayattaki bilinen yalınkat ‘sosyalist’ -- taşrada, memleketi Giresun - Tirebolu’da, ‘komünist’ – kimliğinden uzaklaşıyordu. Kendisini eleştirenlere verdiği cevaplarda, pek de haksız sayılmazdı. Zira o, bütün gövdesiyle, hürriyetçi bir şemsiye altında, sivil bir toplumun kurgulamasına adanmıştı. Bu toplumun ‘birey’i ise, siyasi düzlemde ‘homo politicus’, iktisadi faaliyetlerinde rasyonel iktisadi birey olacaktı. Daha 1961 yılında, Alfred Marshall ve onun geleneğini LSE.’de sürdüren iktisatçıların da tesiriyle, denge esaslı Neoklasisizmin *ahisteric – rasyonel* bireyine odaklanarak, şu satırları kaleme almıştı:

“...Genel gaye, refahı mevcut imkânlarla optimuma çıkarmak olursa, bunu sağlayan hareket, rasyonel hareket olacaktır. Bu ise gayeye yönelmiş insicamlı ve hürriyet içinde yapılmasını gerektirir....Hür oldukça, ...rasyonel hareket kabildir.”⁴⁷

Neredeyse çeyrek asır sonra, bu yalıtılmış soyut bireyi, somut gerçeğe taşıyordu. Onun sözleriyle:

...Ele alınan ekonomik, politik, toplumsal sorunlar, ancak bu küçülen dünyada demokratik gelişmelere katılarak çözülebilecektir.... Demokratikleşme süreci, hem iç, hem de dış ilişkiler içinde gelişmektedir.”⁴⁸

45 İ. Ekinci-H. Gölbaş (söy.), *yage.*, sf. 128.

46 K. Kayalı, ‘Flu Bir Fotoğrafta Yakalanabilecek Bir Entelektüel Birikim’, *Kılavuz*, sayı 12, (2004), sf. 52.

47 İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 164.

48 İ. Küçükömer, *yage.*, V, (1994), sf. 191; 190.

Suskunluk süreci devam ederken, vardığı çözümleme, şimdilik şu idi: Toplum, demokratikleşme yolunda mesafe elde ederken, dış âlemlerle münasebetler bağlamında, anti-emperyalist mücadele verilecektir.⁴⁹ Ancak, anti-emperyalist kavga, ülke içinde, anti-anti-kapitalist bir düzlem arayışına dönüşme olasılığı vardı. Bu durum, İdris Küçükömer'in kurgulamaya çalıştığı modelin önüne dikilecek bir açmaz olacaktır. Sorun, eşitlerin özgürlüğünün mümkün olup olmamasıydı. Küçükömer'in kaydettiğine göre;

“...Bu tanım bir ideal görüntüsü taşıyabilir....Grek ve Roma politik mücadele eşitlik = özgürlük çizgisinin üstünde ve altında sürmüştür....[Bu] çizgi [eşitlerin özgürlüğü] çağımız için de geçerli.”⁵⁰

Böyle diyor ve sözlerini şöyle sürdürüyordu:

Yaşam için düzenleme, eşitsizliğin düzenlenmesidir”⁵¹

Ama bu kurgulamanın hayalî bir kurgulama olduğunu göremiyordu. Bir türlü çözüme kavuşturamadığı özgürlük eşitlik denkliği bir ütopya ise, bu ütopyaya gidişi hızlandıran ideolojinin tutarlılığının sorgulanması gerekmez miydi? Yoksa onun projesi, Gökhan Atıl-gan'ın da tespitleriyle:

Topluma yabancı olmayan, ona tepeden bakmayan, onun içine yerleşen, onunla bütünleşen yeni bir 'sol' gelenek [mi] yaratmak istiyordu?”⁵²

Görülen odur ki, İdris Küçükömer, 'Türk Solu'ndan iktisadi hürriyetçi devletçiliği, sosyalist üçüncü dünyacılığı, tepeden inme ci solculuğu, bütün bunların hepsini reddederek sıyrılmış bir hâlde,

49 Harun Karadeniz için yazdığı nekroloji yazısında, şu tespitte bulunmuşu: “Harun, anti-emperyalist kavganın anti-kapitalist nitelikte olmasını kabul etmişti aramızdaki tartışmalarda, bu açıkça belirliyordu. Bunun içindir ki, bir çok yol arkadaşı ile yol ayrımına geldi” [İ. Küçükömer, *yage*, III, (1994), sf. 179-180].

50 İ. Küçükömer, *yage*, IV, (1994), sf. 233.

51 İ. Küçükömer, *age*, IV, (1994), sf. 76.

52 G. Atıl-gan, *yage*, sf. 28.

düşünce dünyasında kurgulamakta olduğu nura doğru koşuyordu. Osman Saffet Arolat'ı zikredecek olursak:

“...İdris Küçükömer'in durağan hiçbir düşüncesi yoktu. O, hep arayış içerisindeydi. Bunu yaparken, güncel gelişlerle yakın tarih ve Osmanlı'nın son dönem arasında sürekli bağ kurdu....Sonuçlanmış gibi görünen düşüncelerinden çok daha fazlasını tarih, iktisat, fizik, felsefe ustalarını okuyup, araştırarak belirlemeye çalışıyordu.”

Onun ihsas ettirdiği eşiğin aşılması için önünde dolu on yıl vardı.

Türk Kurtuluş Savaşı: Sıradan Bir Savaş mı?

Ali Gevgilili'nin *Milliyet* gazetesinde tertip ettiği otumlardan biri, Cumhuriyet'in 50. Yılı münasebetiyle Türk Kurtuluş Savaşı'na ayrılmıştı. İdris Küçükömer de bu oturuma katıldı ve yaptığı konuşmalarda son devir Türk tarihi üzerine "çizgi dışı görüşler" ileri sürdü.¹ Onun ileri sürdüğü iddiaya göre, Türk Kurtuluş Savaşı, sıradan bir Türk – Yunan savaşıydı ve iddia edildiği gibi anti-emperyalist bir savaş değildi. İdris Küçükömer'in sözleriyle:

...Yunanlılar[’la]...Kemalistler arasında bir savaş verilmiştir. İngiliz İmparatorluğu’nu savunmak ve geliştirmek için farklı stratejiler söz konusudur. Bu, onun içindir ki, anti-emperyalist bir savaş değildi.”²

İdris Küçükömer'in böylesi bir anarşik varsayıma savrulmasında, ünlü romancı Kemâl Tahir [Demir] Bey'in etkisinden söz edilebilir mi? Bir roman yazarı olmaktan çok öte, Kemâl Tahir Bey'in bilhassa Osmanlı tarihini ve Cumhuriyet'in ilk on yıllarını, bir tarih filozofu olarak, derinliğine kazıdığı da bilinmektedir. Onun düşünce dünyasında merkeze aldığı olaylar dizisinde, Milli Mücadele dönemi de önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa bazı romanlarında, Türk Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist gerçeğini, silikleştirdiği bir eleştiriye tâbi tutulmuştur. *Bir Mülkiyet Kalesi* romanında geçtiği üzere:

1 A. Gevgilili, *yage.*, (1994), sf. 8.

2 İ. Küçükömer, *yage.*, V, (1994), sf. 106.

“...Mustafa Kemâl [Atatürk] için en büyük tehlike, Yunan Ordusu. Padişah Ordusu değil....Şimdi bu çıkmaz [Türk Kurtuluş Savaşı’na] ise kendileri girdi.Sonunda bir hesap yaparsın, bakarsın ki sen zararlısın.”³

İdris Küçükömer’in katıldığı forumlarda, tartışma başlıkları şunlardı: “Cumhuriyet’in 50. Yılı”; ‘Atatürkçülük ve Türk Toplumu’; ‘Türkiye Şimdi Ne Yapmalı? Onun bu oturumlarda dile getirdiği bazı görüşleri tepkilere neden olmuştur. Ali Gevgilili’nin notlarından aktaracak olursak:

“...Bu açık oturumlardan sonra, [Küçükömer,] üzerinde tarih olmayan bir yazı yazmıştı. Yazıda, açık oturumu ve özellikle Şevket Süreyya [Aydin] ve Yakup Kadri [Karaosmanoğlu]’yi ideolojik olarak değerlendirmiştir. Bu açık oturumlar üzerine, Doğan Avcıoğlu da... İdris Küçükömer’in tezlerini çürütmek üzere *Milli Kurtuluş Tarihi* adlı kitabını yazmaya başlamıştır.”⁴

-
- 3 Kemâl Tahir [Demir], *Bir Mülkiyet Kalesi*, II, (Ankara, 1977), sf. 486; 509; 510. İdris Küçükömer’in dönemin bazı romancılarından ve eserlerinden etkilendiğini biliyoruz. Ancak bu bağlamda, Kemâl Tahir Bey’den etkilendiğini gösteren yazılı sözlü bir bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen, Küçükömer’in de, yaşadığı dönemin siyasi, ekonomik ve kültürel ortamlarıyla sürekli yüzleşmek zorunda kaldığı için, tek parti [CHP.] yönetimine, merkeziyetçi bürokratik yapıya ve kurucularına karşı tepkiliydi. Atatürk ve İnönü ile hesaplaşması, onlara karşı bir soğukluk yaratmıştı. “I. Dünya Savaşı’nın ve Kurtuluş Savaşı’nın kahraman bir askeri olan M. Kemâl Atatürk” [İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 99]’e sıcak baktığı uygulamaları da olmuştur. Bu cümleden olarak; “Mustafa Kemâl ve arkadaşları, sömürücü yabancı sermayeyi ve kapitülasyonları söküp attılar. Fakat onları söküp atmak yetmemiştir. Onları yaratan şartları değiştirmek gerekirdi. İşte Cumhuriyet’in başaramadığı budur” [İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 125]. “Bu durumda olan yabancı sermayeyi ve yabancıları Mustafa Kemâl’in yaptığı gibi defetmek gerek” [*yage.*, I, sf. 204]. Buna mukabil, sert eleştirilerde de bulunuyordu: “Mustafa Kemâl, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaptıklarını ve yapmayı planladıklarını kamuoyuna sunsa idi. Ne gibi sonuçlarla karşılaşabilirdi? Aceba sonuç, onun yurt dışına sürüklenmesi biçiminde olması dahi politik hayattan uzaklaştırılmasına varmaz mıydı?” [İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf.17]. İstidat kabilinden Sencer Divitçioğlu’nun, Kemâl Tahir’den etkilenmesine rağmen, onun Mustafa Kemal Paşa ile ilgili sözlerini kabullenmezdi. Adnan Ekşigil’i zikredecek olursak: “Sencer, ‘tabu yıkıcı’ bütün söylemlere kulak verirdi, fakat [Kemâl] Tahir’in Atatürk’le ilgili her iddiasını benimsemediği kesindir” [*yage.*, sf. 99].
- 4 [A. Gevgilili], [Not], İ. Küçükömer, *yage.* V, (1994), sf. 91, dn. *

Bir kez daha tekrarlayalım: İdris Küçükömer'in yaptığı değerlendirmeye göre Türk Kurtuluş Savaşı;

“...Rus – İngiliz ilişkilerinin yumuşaması ve Yunanlıların yalnızlıkları içinde yapılacaktı....İstiklâl Savaşı...Yunanlılar'a karşı kazanılmıştır.”⁵

Bu sözler üzerine oturuma katılan konuşmacılardan Şevket Süreyya Aydemir, şu sözlere İdris Küçükömer'i tashih etmiştir. Aydemir'i dinliyoruz:

...Sanıyorum ki, Sayın İdris Küçükömer'in Milli Mücadele konusunda...işaret ettiği şeyler, bundan sonra bizim siyasi edebiyatımıza girecektir....Fakat, biz Lozan'da kat'iyen Yunanlılar'la karşılaşmadık....Bu anti-emperyalist harpte, karşımızda metropollerini elinde tutan, dünya devletleri vardı....Muhakkak olan şu ki, bizim harbimiz emperyalizme karşı idi.”⁶

Diğer konuşmacı rahmetli Profesör Tark Zafer Tunaya da, bu bağlama saldırdığı ışıqla İdris Küçükömer'in 'şok' yargısını reddetmektedir. Tunaya'nın sözleriyle:

Yunanlılar, bir alt-emperyalizmin temsilcileriydiler. Emperyalizmi İngiltere temsil ediyordu. Yunanistan, onun kurşun askeriydi. Tarihen sabittir. İngilizler, ne kadar isterlerse, ileri giderdi, ya da dururdu.”⁷

Bu tartışmaları oturum dışından izleyen Doğan Avcıoğlu'nun da söyleyecekleri vardır. Aktaracak olursak:

...*Milliyet* gazetesinde...‘Atatürkçülük ve Türk Toplumu’ konulu açık oturumda Milli Mücadele'nin anti-emperyalist bir savaş olmadığı tartışılmıştır....Sayın İsmet İnönü'nün *Milliyet* gazetesinin’ Ellinci Yıl Özel Eki’nde yayımlanan tezi şöyledir: ‘İstiklâl mücadelesi, aslında İngilizler’e ve İngiliz tertiplerine karşı yapılmıştır. Savaşı onlarla yaptık ve barışı onlar karar verdikten sonra sağladık.’ Cumhuriyet’in

5 İ. Küçükömer, *yage.*, V, (1994), sf. 106-107 Ayrıca, sf. 122’de de bu görüşü tekrarlayacaktır.

6 İ. Küçükömer, *yage.* V, (1994), sf. 117

7 İ. Küçükömer, *yage.* V, (1994), sf. 121.

50. yılında açılan tartışmaları bu bakımdan yararlı bulduk. Türkiye milli kurtuluş devriminin daha yazılmadığı inancındayız.”⁸

İdris Küçükömer’e bir eleştiri de İÜİF ’den hocası rahmetli Profesör Ömer Celâl Sarc’dan geldi. Sarc’ın eleştirini aktaralım:

...Gerçekten Kurtuluş Savaşı, Batılı devletlere karşı yapılmıştır.”⁹

İdris Küçükömer’in yaptığı vurguya göre, Türk Kurtuluş Savaşı, yedi düvele karşı yapılmamıştı. Ama onun da iddia ettiği gibi, tek başına Yunanlılar’a karşı da yapılmamıştı. Bu savaş, Profesör Ahmed Ku-yaş’ın kaydettiği üzere;

...Ermenistan, Yunanistan, bir de gerilla savaşı mahiyetinde olmak üzere, Fransa’ya karşı yapılmıştır.”¹⁰

Bu eleştirel görüşler karşısında, İdris Küçükömer’e de cevap hakkı doğmuştu. Diyor ki:

...Kurtuluş Savaşı, anti-emperyalist değildir....O sırada dünyanın bir numaralı emperyalist devleti olan İngiltere’nin...Anadolu’da bir Türk Devleti kurulmasından yana olduğunu kabul ettiğim içindir ki, bu iddiayı öne sürdüm. Konu tartışılmalı, gerçek kabullenmelidir.... Türkiye’nin tarihi birgün yeniden yazılacaktır.”¹¹

Bu bağlama yönelik, cevaplandırma hakkını İdris Küçükömer’in evrak-ı metrukesinden çıkan bir yazıda devam ettirdiği görülmektedir. Ali Gevgilili’nin, adlandırdığı ‘Çıplak Gücün Dışında Kalanlar Al-maşıK Değil, Haindir’ başlıklı bu yazıda, Şevket Süreyya Aydemir’in şu tevcihine Küçükömer; “Türkiye, kendini kurtaracak bir SAHİP bekliyor”a bir yorumda bulunmuştur. Bu yazıdan aktarıyoruz:

8 Zik. İ. Küçükömer, *yage.*, V, (1994), sf. 210; 219.

9 Ö.C. Sarc, ‘Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikası’, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, (İstanbul, 1983), sf. 348.

10 A. Kuyaş, *Tarihi Düşünmek*, (İstanbul, 2016), sf. 121.

11 İ. Küçükömer, *yage.* V, (1994), sf. 122. Bu iddiasını, bir yerde, daha öncede dile getirmişti [krş. İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 69-70. Ayrıca, sf. 195].

...Öğreti ve bir yanıyla ideolojisi de sahip bekletirdi halka. Onun [Ş.S. Aydemir'im] söylediği bir gerçek yan vardı. Anadolu halkının, bütün Ortadoğu'da olduğu gibi, bir sahip beklediğidir, kulluğa yatkınlık var halkta....Asıl mesele, neden sahip bekleten politik yapının varlığıdır.”¹²

İdris Küçükömer'in bu yazısı onun vefatı sonrasında yayınlandı. Onun bu yazıda, üstü örtük olarak, Kurtuluş Savaşı'nda, komuta kadrosunda yer almış 'lider'le ya da tek adam tipolojisi ile hesaplaştığı görülüyor. Özellikle de, Şevket Süreyya Aydemir'in, Mustafa Kemal [Atatürk] Paşa'ya yönelik, 'sahib'üz-zuhûr' tevcihini irdeliyor.¹³ Bu tevcihin halk ruhiyatındaki yansımaları anlamak için topyekûn on yıl süren savaşları, çekiçle örs arasında geçen 1912 – 1922 yıllarını, birebir yaşamak gerekiyor. Daha Türk Kurtuluş Savaşı başlamadan önce Halide Edib [Adivar] Hanım, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 10. VIII. 1919 tarihli mektubunda şu noktaya dikkat çekmişti:

Türkiye'yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.”¹⁴

Bu hassas konuya açıklık getirmek üzere, o dönemin tanıklarının yazdıklarına başvurmak, yararlı olacaktır. İlk örnek, Abdülkerim Paşa'dan. Paşa, 6 Ocak 1920'de İstanbul'da Daire-i Umur-ı Askeriye'den -- bugünkü İÜ. Merkez Binası'ndan -- Ankara'ya, çektiği telgrafta; Milli Mücadele'yi sürdüren Mustafa Kemal Paşa'yı selâmlıyor, onu tebci ediyor, *Kuran-ı Kerim*'den bir ayetle – 'Allah'ın eli senin elinin üzerindedir' bu mücadeleden başarı ile çıkacağını müjdeliyordu. Çünkü Abdülkerim Paşa'nın gözünde Mustafa Kemal Paşa, 'kutb'ül aktab'dır.¹⁵

12 İ. Küçükömer, *age.*, V, (1994), sf. 203. Yıllar öncesinde Küçükömer, şöyle diyor: “Üstün insan'ın arzularını esas almak romantikleri kabule götürebilir” [İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 176, dn. 6].

13 İ. Küçükömer, *yage.* V, (1994), sf. 96.

14 M.K. Atatürk, *Nutuk*, (İstanbul, 2021), sf. 106.

15 Abdülkerim Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bk. M. K. Atatürk, *Nutuk*, (İstanbul, 2019), sf. 906; 894. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleriyle Abdülkerim Paşa: “Abdülkerim Paşa benim kadim arkadaşım idi. Çok namuslu, hamiyetli ve temiz kalpli bir vatanseverdi. ...Bana'kutb'ül aktab' derdi” [*age.*, (2021), sf.

Şevket Süreyya Aydemir'in kuşağından, Hasan Âli Yücel de, sıkıntılı Mütareke günlerinde Türkiye'nin kurtuluşu için bir halaskâr bekliyordu. Yücel şöyle diyordu:

...Her Türk gibi, ben de bir kurtarıcı bekliyordum.”¹⁶

Ziya Gökalp de, I. Dünya Savaşı sürerken, bu bağlama denk düşen bir yazı kaleme almıştı: 'Cemiyette Büyük Adamların Tesiri'¹⁷ Ünlü iktisat bilgini Joseph A. Schumpeter de I. Dünya Savaşı boyunca, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'nun 'asil bir adam' tarafından kurtulacağına inanıyordu. Bu inanış, Schumpeter'in muhafazakârlığının “romantik– karizmatik” cihetini temsil ediyordu.¹⁸ Sencer Divitçioğlu da, Osmanlı'yı beylik düzeninden devlete taşıyan Osman Bey'in üstlendiği bu miyonu 'Büyük Adam Paradigması'yla açıklamıştı.¹⁹

İdris Küçükömer'e gelince; Mustafa Kemal Paşa'yı beklenen sahip olduğunu iddia eden görüşleri şöyle değerlendiriyor

...Milletlerin krizlerini üstün bir insanın efsane yaratan, mucizeyi yapan (beklenmeyeni yaparak yeni bir dönem açan) insanların çözdüğü temel aksiyom vardı onda [Ş.S. Aydemir'de].”²⁰

İdris Küçükömer, Türk Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren askeri kadroyu – Paretocuları -- ‘çıplak güç’ olarak tavsif ediyor ve “kendi başına kararları [da], almaşık değil, haindir. Öğreti bu değil miydi?” diyor. Küçükömer, zorun oyunu bozduğu harp şartlarını, Mütareke günlerini bir kenara itiyor ve savaşın “bir emr-i azim” [krş. *Kuran-ı Mübin*, II / 216] olan ruhuna ters düşen duruşunu devam ettiriyordu. Diğer taraftan, Türk – Yunan Savaşı'nı yerinde değerlendiren Yunanlı General A. Pallis'in, 1937 yılında yayınlanan şu mühim

183]. Abdülkerim Paşa'ya verdiği cevapta şöyle diyeektir: “Sây bizden, teyfik Hûda-yı lemyezeldendir” [sf. 194].

16 H.Â. Yücel, 'İstanbul'un İkinci Fethi', 20. Asır, sayı 129, (1955), sf. 9.

17 Ziya Gökalp, *Makaleler*, VIII, (Ankara, 1981), sf. 123 -146.

18 E. Swedberg, *Joseph A. Schumpeter: His Life and Work*, (Norwich, 1991), sf. 274, dn. 1.

19 S. Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, (İstanbul, 1996), sf. 92 vd.

20 İ. Küçükömer, *yage.*, V, (1994), sf. 203.

eserini *Yunanlılar'ın Anadolu Macerası* [(İstanbul, 1995)]'na ulaşabilmiş olsaydı, görüşlerini gözden geçirirdi.

Bu bağlama ışık tutan bir alıntıyı Turan Akıncı'nın çalışmasından aktarıyoruz:

...26 Ağustos 1922 günü başlayan 'Büyük Taarruz' sonrasında... Birleşik Krallık Atina Büyükelçisi Sir Francis Oswald Lindley, Sir Horace'a şu bilgi notunu geçti: 'Yunan Ordusu, biz destek vermediğimiz takdirde, savaşı kaybeder ve saf dışı kalır. Bu noktada, Ankara ile savaşmak için, bulabildiğimiz en ucuz kuvvet Yunan Ordusu'dur'²¹

İdris Küçükömer'in, Kemâl Tahir Bey'in etkisinin hissedildiği bu tarih yorumuna, 1973'de ifade ettiği bu düşüncelerini hemen tekzip ya da tashih ettiğine dair bir bilgiye rastlamadık.²² Onun, bu bağlamda söylediği, "konu tartışılmalı" arzusu ise, kendisinin dogmatizm bataklığına düşmediğinin bir başka delili olmaktadır. Nitekim yıllar sonra, vefatı ertesinde yayınlanan notlarında, Milli Mücadele'ye ait görüşlerinden ayrıldığı, ısrarlı vurgusunu tashih ettiği görülmüyor. Küçükömer'in sözleriyle:

"...L. George'un rızasıyla yapılan İzmir çıkarmasından bir sene sonra, genç Yunan kralı öldü ve babası Alman yanlısı Konstantin, tekrar kral oldu. Giderek, L. George'a rağmen, Yunanistan'a para – silah yardımı durdu, ya da azaldı. Ve Yunanlılar, Anadolu'da Türkler karşısında yalnız bırakıldı."²³

Bu son satırın tanıklığında, İdris Küçükömer, kendi iddiası olan "Türk Kurtuluş Savaşı sıradan bir Türk – Yunan savaşıdır"ı yanlışlamış olmuyor mu?

²¹ T. Akıncı, *İşgal*, (İstanbul, 2020), sf. 305.

²² Sina Akşin'e göre; "İlk, İkinci Cumhuriyetçimiz Kemâl Tahir'dir. İkinci de, İdris Küçükömer. Tabii onlar, küreselleşmeden önceydi....Ama, sanırım, Küçükömer, Atatürk dostu olmasa da düşmanı sayılmaz" [Y. Sayman (söy.), *Tarihin Deltasında Yolculuk: Sina Akşin Kitabı*, (İstanbul, 2009), sf. 232].

²³ İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 300.

Asya Tipi Üretim Tarzından Sivil Topluma Açılan Yol

İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması* başlıklı kitap çalışmasına başladığı zaman, iktisat araştırmalarında tarihe, hele Osmanlı tarihine duyduğu ihtiyaç, onu mâzi kayıtlarına karşı ilgi duymaya yöneltti. Bu ilgi, entelektüel mayalanmasında, *ahistoric* iktisattan kopmasının, ya da insan – madde ilişkisinden ayrılıp, zamanı – zemini – insanı içeren iktisat düşünce tarihi, iktisat tarihi ve sosyolojiye, ya da *historic* eko-politiğe yönelişinin işaret fişeği oldu. Yıllar, 1960’ların ortalarıydı. Romanlarını okuduğu Kemâl Tahir Bey [Demir]’in, bir tarih filozofu olarak, Osmanlı iktisadi yapısının ne olduğunu kurcalayan soruları vardı. Etrafında kümelenen aydınları, bu konu üzerinde çalışmaya çağıran Kemâl Tahir Bey’in bu tutumu İdris Küçükömer’in de dikkatini çekiyordu. Kendisinin sosyalizme ve sınıf mücadelelerine olan bağlılığı sürerken, Kemâl Tahir Bey’in Türkiye tezlerinin üzerinde kayda değer bir etkisi oldu.¹

Marksist şema içinde, bir yer bulan ATÜT’ün tutarlı bir temele oturulmasında ve ‘sol’ aydınlar tarafından tanınmasında Kemâl Tahir Bey’in kayda değer bir çabası olmuştu. Bu bağlamda, bu üretim

1 Krş. K. Kayalı, ‘Solda Kemâl Tahir Tartışmaları’, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, VIII, (İstanbul, 2008), sf. 1100-1101. Zülâl Kalkandelen’in tespitlerine göre Kemâl Tahir Bey’in İdris Küçükömer’e tesiri; “İdris Küçükömer’in düşünceleri üzerinde, tam olarak hangi düzeyde hangi düzeyde etkili olduğunu belirlemek olanaklı değilse de, ikisinin düşüncelerinin bir çok yönde koşut olduğunu söyleyebiliriz” [Z. Kalkandelen, *yage.*, sf. 126].

tarzı üzerine Maurice Godelier'in kitap çalışmasını Türkçeye aktaran Selâhaddin Hilav'ın ismi de zikredilmelidir. Ayrıca Sencer Divitçioğlu da ATÜT üzerine risale ve kitap çalışmaları olan mühim bir akademisyendi. Bu vadideki yayınlar, Osmanlı tarih ve toplum yapısı üzerinde odaklaşırken, tartışmalar da, feodalizm, merkezi feodal ve ATÜT üzerinde yoğunlaştı. İdris Küçükömer de Osmanlı politik ve ekonomik yapısını araştırırken, ulaştığı gerçeğin daha ilk aşamasında Marksist şablonun dışında ATÜT'e uygun düştüğünü gördü. Bu üretim biçiminin iç örgüsüne nüfuz edebilmek için çalışmalarını aceleye getirmede. İÜİF.'deki kürsü arkadaşları, Sencer Divitçioğlu ve Asaf Savaş Akat'la, ATÜT bağlamında birlikte yaptıkları fikir alışverişleri, onun açısından çok verimli geçmişti.

Fikirlerin çatışmasından ilk sonuç, ATÜT'e gösterilen entelektüel alakanın Ortodoks Marksistler'i rahatsız ettiği yönündeydi. Bu itiraz, sadece klasik Marksist şemayı hedeflemiyordu. Osmanlı ekonomik düzleminin anlaşılmasında, ultra-emprisist Rankevâri arşiv kayıtlarının aydınlığında, Hegelvâri liberal model kurgulamasına da kapı açıyordu.² Bu kurgulamalar, Doğu toplumlarının, hususiyle Osmanlı toplum yapısının açıklanmasında, siyasetin yapısal topaklığı ile politik toplumun şekillenmesine ve ekonomi üzerindeki tesirine bakışta alışlagelmiş ezberleri sarsan bir tesiri oldu.

ATÜT tartışmaları, sağlıklı bir zemin arayışını sürdürürken, İdris Küçükömer nerede duruyordu? Bu bağlamda, onun duruşunu Kenan Somer'den aktaralım:

...ATÜT, Marksist bir kategori, atütçülük, anti-feodal (via anti-sınıfsal ve devletçi) bir ideolojidir....Atütçü deyince, Prof. İdris Küçükömer akla ilk gelen adlardan biridir."³

2 1960'ların ortalarından itibaren, ATÜT meselesi, ağırlıklı olarak, Selâhaddin Hilav, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer'in yayınlarında makes bulmuştur. Divitçioğlu ile Küçükömer'in tezlerini inceleyen Halil İncalcık'a göre, Ömer Lütfi Barkan ve kendisine ait Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihiyle ilgili yayınlarını kullandıklarını ve bu akademisyenler tarafından teoriye bağlandığını kaydediyor. Ayrıca, Divitçioğlu ve Küçükömer'in rehberliğinde, bu teorileşme akımının Huricihan İslâmoğlu-Çağlar Keyder tarafından da benimsendiğini, kendisiyle yapılan bir nehir söyleşisinde kaydetmiştir [krş. Z. Çaykara (söy.), 'Halil İncalcık'la Söyleşi', (Ankara, 2008), sf. 208].

3 K. Somer, *yage.*, (1996), sf. 250; 266.

Gerçekten de İdris Küçükömer, ATÜT. modelini Osmanlı toplum yapısına uygulayan sosyal bilimcilerin içinde yer aldı. 1977 yılında, ATÜT. konusundaki yazısı ‘Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Sivil Toplum’ TB. dergisinde yayınlandı.⁴ Bu konuyu, düşünce dünyasında olumlu bir kuluçka dönemini, kürsü arkadaşlarıyla yaptığı yararlı sohbetleri tamamladıktan sonra kaleme aldı. Asaf Savaş Akat’ın söyleyecekleri İdris Küçükömer’in bu akademik çabasına ışık salacaktır:

“...Benim Fakülte’yi bitirip, İdris’le Sencer’in yanına asistan girdiğim 1966 yazı, yeni bir mücadelenin teorik düzeyde tanınmaya başladığı günlere rastladı. Sencer Divitçioğlu’nun *Az gelişmiş Ülkeler ve Asya Tipi Üretim Tarzı* daha yeni yayınlanmıştı. Kendimi son derece canlı bir entelektüel tartışmanın arasında buldum....Biraz eşeleyince, ATÜT.’ün aslında, Türk aydınının ezeli ve ebedi meselesini, devlet – toplum ya da asker – sivil ilişkisini, askerin siyasetteki rolünü tartıştığı ortaya çıkıyordu.”⁵

İdris Küçükömer’in ATÜT.’le alakasının uzun soluklu olması, bu konuyu ele alması, sonuçları itibariyle bereketli oldu. Klasik Marxist gelişme aşamalarını, Stalinist dogmatizmi aşmak, şablonculuğu evrenselcilikten kurtarıp, ayakları üzerine basan milli renklerle örülü bağlantısını görmeye imkân sağladı. Milli renk, Türkiye tarihinin özgül ve özel şartlarını kuşatmak, yanlış genelleşmeye açık şablonu, bulguların aydınlığında kırmaktı. O, bu gayretleri ile 1960 sonrası siyasette, ‘Türk Solu’nu, entelektüel olarak, girdiği durağanlıktan kurtarmak istiyordu. Bilhassa, ATÜT. çalışmaları ile Küçükömer, bu soyut üretim tarzı tartışmalarının çok ötesine çekilecekti. Şu kadar ki, Osmanlı kapıkullarının bugünkü Türkiye’deki hâkimiyetleri, eski toplumun bir mirası idi. Bu mirastan pay alanların Yöncüler ve MDD. taraftarları olduklarını *Düzenin Yabancılaşması*’na açılan yolda çok iyi tahlil etmişti.

Bu konuyla yoğrulmadan önce, Osmanlı ekonomik yapısını açıklayan yorumlara karşı bir huzursuzluğu vardı. Marksist terminoloji içinde kalarak, ekonomik yapının feodal olarak etiketlenmesini,

4 Sayı 2, (1977), sf. 3-30. Aynı yazı: İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 27-56’da yeniden yayınlanmıştır.

5 A.S. Akat, *yage.*, (2016), sf. 17 -18.

ayrıca devleti feodal bir sınıfın organı olarak reayanın önüne konulmasını tutarlı bir çözümleme olarak görmüyordu. George Orwell'ın “evrensel bir dolandırıcılığın hüküm sürdüğü zamanda gerçeği söylemek, devrimciliktir” mottosunu kendisine şiar edinerek, hakikati kovalamaya çalıştı.

İdris Küçükömer'e, Osmanlı kapıkulunun etkinliğinin tespitinde ATÜT temelli açıklamalar, diğer üretim biçimlerinden daha doyurucuydu. Zira özel mülkiyet hakkının olmadığı ekonomik bir düzlemde, kapıkulunun, devlet adına, reayayı sömürmesi mümkün olabiliyordu. Demek oluyordu ki, toprağın devlete ait olması halinde bile, toplanan gelirlere bir zümre – sivil ve askeri bürokratlar – tarafından el konulması ile Marksist şablon da bozuluyordu. Bu bürokrasi, kapitalizm öncesinin bir gerçeği idi. Ve bu hâl, İdris Küçükömer'in de ileri sürdüğü gibi, demokratikleşme – sanayileşme sürecinin önüne dikilen bir engeldi ve sosyalist hareketin de düşmanı olmuştu. Böyle olunca, ATÜT.'den hareketle, onun geliştirdiği bir tezle, bizatihi sosyalist şemsiye altındaki Yön – MDD. tezleri ile CHP 'nin 'Ortanın Solu' anlayışı da çöküyordu.

Diğer taraftan, İdris Küçükömer'i ATÜT.'nı araştırmaya iten bir başka sebep de, Doğu – Batı ayırımında, Doğu toplumların, üretim biçimleriyle, mülkiyetsizlikle sivil toplumun önünü açacak hukuki kurumların yokluğuna dikkatleri çekmek içindi. Hâkim sınıfın, politik güçten hareketle, doğrudan üreticiler yanında, bir üretim etmeni olarak yerini alması, ancak merkezîyetçi bir düzende mümkün olabilirdi. Doğu ile Batı arasındaki renk farklığını ortaya koymak, sonra aynı renklerde var olan ton farklılıkları içerisinde, uzlaşılması imkânsız cepheleri tespit etmek, Küçükömer için, bilgi peşinde emekleyerek, yöneleceği hedefin belirlenmesinde öğretici olacaktır.

1977'de yayınlanan makalesine, esaslı bir soruya cevap aramakla başladı:

... Batı'da görülen sivil toplum kurumları neden Doğu toplumlarında oluşmadı.”⁶

6 İ. Küçükömer, *yage.*, (1977), sf. 3; *a.yaz. yage.*, III, (1994), sf. 27

Tahlilinde, özellikle üretici bir etmenin önemini vurguladı. Bu mühim sorgulamaya önce, “Batı’ya özgü sivil toplum ve bireysel citizenlik öğeleri[ne]” odaklanarak başladı.⁷ Ve bu bağlam içinde kalarak, hâkim sınıfların, özel mülkiyet ve politik gücün kullanılması için mutlaka üretici bir etmenin olmasının önemini vurguladı. Dolayısıyla, özel mülkiyet ile ‘citizen’ olma arasında sıkı bir bağ söz konusuydu. Oysa

...Asyagil devlet düzeni kurulmadan önce, nomadik yaşantıda, özel toprak mülkiyeti olmazdı.”⁸

Sosyal örgütlenme, “yukarıdan aşağı, hiyerarşik bir tebaiyet ilişkileri” ile gerçekleştiğinden, söz konusu politik toplum, “sivil toplum kurumları, kültürü ve değerleri ile gelişmesini engeller.”⁹ Fütuhât, toprakta mülksüzleşme ile birlikte yürümüş, merkezi devlet düzeni, nomadik toprak gücün yerini almıştır.¹⁰ Netice itibariyle, Doğu toplumları, sivil toplumların oluşmasını engelleyen bir yapı içinde seyrederken, sivil toplumun yarattığı boşluk, toplumda bıçakla kesilmişçesine, ikili bir bölünmeye, sebep olmuştur: Politik toplum [yöneticiler / kapıkulları] ve alt toplum [yönetilenler / reaya].

İdris Küçükömer’in çözümlemesine göre, Batı / Doğu ayrımının kilitlendiği yer, hukuk - ekonomi bağlamında, özel mülkiyetin tescili ya da yok kabul edilişidir.¹¹ Mülksüzleştirme keyfiyeti ki, bu devlet eliyle yapılmaktadır, Osmanlı tarihinde, uygulamada, fütuhât ve müsaderenin varlığıyla hayatîyetini sürdürmüştür. Bu ise, ‘birey’in düşünmemesinin en esaslı sebebidir. Bu bağlamdaki düşüncelerini şöyle bir neticeye bağlamıştır:

...İşte, temek sorun, doğrudan üreticilerin özgürleşmesi ve politik topluma girmesidir. Oysa bu bir çeşit devrim, sivil toplum öğelerinin kurulması sürecinde var olur ve bu başka bir süreçtir.”¹²

7 İ. Küçükömer, *age.*, (1977), sf. 22 - 23; a.yaz. *age.*, III, (1994), sf. 47

8 İ. Küçükömer, *age.*, (1977), sf. 23; a.yaz. *age.*, III, (1994), sf. 47

9 İ. Küçükömer, *age.*, (1977), sf. 23; a.yaz. *age.*, III, (1994), sf. 47

10 Krş. İ. Küçükömer, *age.*, (1977), sf. 28; a.yaz. *age.*, III, (1994), sf. 54.

11 Krş. İ. Küçükömer, *age.*, (1977), sf. 30; a.yaz. *age.*, III, (1994), sf. 55.

12 Krş. İ. Küçükömer, *age.*, (1977), sf. 30; a.yaz. *age.*, III, (1994), sf. 56.

Söz konusu makalesinde İdris Küçükömer, ATÜT. meselesini iki esas üzerinde mütalaa etmiştir. Önce, ATÜT.'de değişim için, yeterli bir birikim olgusunun neden gerçekleşmediğini sorguladı. İkinci olarak, Batı / Doğu ayırımında, Batı'da devlet ilişkilerinde, kurumların varlığı ile yatay ve dikey ilişkiler bir bütünlük arz ederken, neden Doğu toplumlarında dikey ilişkiler, hep yukarıdan aşağıya doğru olmuştur?

İdris Küçükömer'e göre, ATÜT.'nda, politik yapının, üretim ilişkilerini belirlemesiyle, devletin örgütlenme biçimini tayin etmiştir. Buna göre, halkın, aşağıdan yukarıya bir karar alışı ve belirleyiciliği söz konusu değildir. Doğu'da birey yoktu, devlet vardı. Devlet, ekonomiye hâkimdir [ilm-i tedbir-i devlet]. Osmanlı'nın olgulara dayalı verdiği bu resimle ATÜT. izah edilemezdi. Ancak devlet, sulama kanalı, yol vb. imar faaliyetlerini sürdürmekle, hidrolik bir toplum oluşturmuştur. Küçükömer'in bu farklılığı görmesi, Doğuda devlet yapısı üzerine yoğunlaşmasının bir sonucudur. Bilhassa, Osmanlı Devleti'nin hidrolik bir toplum oluşturması, onun 'kerim devlet' yanını sergilemektedir. Buna mukabil, devletin bir de ceberut yönü vardır. Toplumsal tabakalaşmada, sınıf ve zümrelere, devlete başkaldıran mezhep ve tarikat faaliyetlerine karşı ceberuttur. Piyasaya müdahale etmesi ve fiyatları baskı altında tutması, keyfi vergileri ihdas etmesi de devletin ceberut oluşuna örnekler olsa gerektir. Cumhuriyetli yıllara gelince değin devlet, asker – sivil bürokratiyle halkın karşısında, tepeden inmecidir. Küçükömer, bu bağlamda, Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal eden despotik mirası önemsemektedir.

“Türkiye’de ATÜT. tezinin müelliflerinden İdris Küçükömer”^{e13} göre Osmanlı üretim tarzı, feodal değildir. Netice itibariyle, ATÜT.'ün istisnai bir üretim tarzı olduğunu söyler.¹⁴ Gerçekten de, Osmanlı, merkezîyetçi – kapıkulu yapısıyla ATÜT. çerçevesinin dışında yer almaktadır. Toprağın mîrî oluşu ise, bütün Osmanlı asırları için geçerli değildir. Nitekim 16. asır ortaları itibariyle, toprak, türdeş yapısını kaybetti ve özel mülkiyete uzanan bir sürece geçilmiş oldu. Bu süreç içerisinde, önce toprakta iltizam uygulamaya konuldu. İltizama geçiş, Anadolu ve Rûmeli topraklarında ayanların

13 T. Bora, *Kemâl Tahir'de İnsan Ödevimiz ve Verimli Tutarsızlıklar*, A. Öz, *Kemâl Tahir Kitabı*, (İstanbul, 2021), sf. 344.

14 Krş. İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 49.

oluşmasına kapı açtı. Ayanların varlığı, merkezîyetçi yapıya karşı ciddi bir tehditti. Sürecin son aşamasında, 1858 Arazi Kanunname-si'yle, toprakta özel mülkiyetin varlığı hukuken tasdik olundu. Bu türdeş olmayan yapı, Osmanlı toplumsal yapısını, bir bütün olarak ATÜT. yapmaz. Cumhuriyet'e ulaşan ekonomik mirasın ATÜT. olduğu yönündeki ısrar gerçekçi değildir.

İdris Küçükömer, ATÜT.'e dair bu yazısından sonra, bir daha bu konu üzerine eğilmedi. Bu yazısında mündemiç en kayda değer mesaj, önüne açılan, adımlayacağı yolu 'sivil toplum'a bağlayan önemli ipuçlarının varlığıdır. Batı'ya özgü sivil toplum ve bireysel citizenlik ögesi nedir? Cevabı ondan alalım:

...Romalı toprak sahibi olduğu için citizendir.”¹⁵

Doğu toplumlarında durum nedir?

...Politik toplum, yukarıdan aşağıya hiyerarşik bir tebaiyet (dependence) ilişkileri ile sağlanır; bunun sonucu, nitelik politik toplumun aynı zamanda sivil toplum kurumlar kültürü, değerleriyle gelişmesini engeller.”¹⁶

Çıkış yolunu da şu sözlerle işaretlemiştir.

“...İşte temel sorun doğrudan üreticilerin özgürleşmesi ve politik topluma girmesidir. Oysa bu çeşit bir devrim, sivil toplum öğelerinin kurulması sürecinde var olur. Ve bu, başka bir süreçtir.”¹⁷

Artık, bu başka süreci derinliğine nasıl kazıdığının hikâyesine geçebiliriz.

15 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 49.

16 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 48.

17 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 56.

SODEP Üyesi

Nereyseye on yıllık bir kuluçka dönemini geride bıraktıktan sonra, İdris Küçükömer'in sivil toplum arayışlarına yönelik çalışmaları, 1984 yılı ortaları itibariyle, *Yeni Gündem* dergisinde makaleler halinde yayınlanmaya başladı. Bu yazılarında, sivil toplumun iç örgüsünü, tarihi köklerine uzanarak sorguluyor, Doğu / Batı politik toplum farklılıkları üzerinde, uzlaşılması imkânsız bağları bulmaya çalışıyordu. Bu meyanda, esaslı bir kitap çalışması üzerindeydi. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ertesinde, 1984 yılında, yeni kurulan sosyal demokrat bir partiye SODEP [SHP.]'e üyelik kaydını yaptırdı. Asaf Savaş Akat'ın kaydettiğine göre:

...İdeolojik açıdan daha yavaş olsa bile, SHP örgütü açısından, hızla çağdaş bir sosyal demokrat partiye dönüşmektedir.”¹

Geride bıraktığı yıllar içerisinde, aktif siyasetle olan bağlarını koparmıştı. Onun, SODEP 'e katılması, bir anlamda, telifi zor bir atılımdı. Yıllar yılı karşısına aldığı CHP 'nin, 12 Eylül 1980 sonrasında kurulan ve onun devamı olan bir partiye intisabını, Kurtuluş Kayalı, şu sözlerle değerlendiriyordu:

¹ Ş. Alpay (söy.), 'Asaf Savaş Akat'la SHP ve DSP üzerine', CK., sayı 66, (30.V 1991), sf. 5. Ayrıca, A.S. Akat, *Sosyal Demokrasi Gündemi*, (İstanbul, 1991), sf. 7

“...[Bu hâl,] İdris Küçükömer için trajik bir durumdur.”²

Kendisinin, sürpriz bir kararla SODEP’e üye olması, her şeyden önce, kayda değer bir kuluçka dönemiyle birlikte, düşünce dünyasında billurlaşan sivil toplum yolunda, kurguladığı ‘norm’ olan ‘demokratik misak’ı hayata geçirebilmenin telaşına bağlanabilir. Çünkü ‘demokratik misak’ onun sözleriyle:

...Çekişmelerden çıkma sözleşmesi[dir]....Bunu, yeni bir yol arayışında olan SODEP de kabul etmelidir; programında, iğreti ve tanınmasız duran sivil toplum kavramına açıklık getirmelidir. Yoksa bana göre, gerçekten demokratik yol dışında kalır.”³

Aslında, düşüncelerinde yer tutan, bir anayasa taslağı da vardır. İdris Küçükömer’i dinliyoruz:

“...İki tür yazılı olmayan, politik toplumsal ilişkileri düzenleyen anayasa düşünüyorum. Birincisi, uzun geçmişten tekrarlanarak gelen miras olarak, insan – insan ilişkileriyle, insan – devlet ilişkilerini derinden düzenleyen bir yapıyı, ikincisi, iktidarı bölünmüş birimlerini oluşturmak üzere, yapılışında halkın içinde olacağı...bir anayasayı [düşünüyorum].”⁴

Küçükömer’in yazısız anayasadan kastettiği şudur:

...[Toplumsal] davranış strüktüründe binlerce yıllık birikmiş, yazılı olmayan bir anayasa vardır.”⁵

Demokratik misak modelinin içini dolduracak yazısız bir anayasanın somutlaşmasında İdris Küçükömer, SODEP’in yol açıcılığına

2 K. Kayalı, ‘Dönemin Düşünsel Ortamını Zorlamaya Çalışan Bir Entelektüel: İdris Küçükömer’, A. A. Dikmen (ed.), *Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce Modernleşme*, (Ankara, 2002), sf 176. Kadere bakın ki, İdris Küçükömer, İsmet İnönü’nün oğlunun genel başkanı olacağı bir partiye üyelik kaydını yaptırıyor. Gerçek şu ki, Küçükömer, Erdal İnönü’nün SHP.’nin genel başkanlığına getirilişinden rahatsızlık duymaktadır. Onun sözleriyle: “Kürsü, millet kürsüsü mü? Kim kurmuş? Millet mi? İnönü’nün oğlunu getiren kim?” [İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 147].

3 İ. Küçükömer, *yage.* III, (1994), sf. 138. Ayrıca, İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 60.

4 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 185.

5 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 190. (vurgu: özgün).

bel bağlıyordu. Bundan öte, onun SODEP 'in çatısı altında çalışmalarının dökümüne dair bir bilgiden haberimiz bulunmamaktadır. Sadece, kısıtlı yazılı bir bilginin aydınlığında, 15. Mart 1985 günü SODEP Üsküdar ilçe teşkilatında sivil toplum üzerine bir konferans verdiğini biliyoruz. Bu konferansın kalıcı çizgilerini Küçükömer'in notlarından aktaralım:

...Felsefesiz toplum: SODEP Üsküdar ilçesinde, sivil toplum üzerine bir konferansım vardı. Özellikle, Parti dışından gelmiş, grup ya da gruplarla eskiden beri aşına olduğumuz, sözde bir tartışma başladı. Bu defa da anlaşılıyordu ki, çağ tabularıyla birlikte, kapalı bir ilerici – gerici ayrımı açıkça süregeliyordu. Kendilerine, ilerici-sol diye sözde saf seçmişler, seçtirilmişti gerçekte. Çağdışı tutum. Çağ dışıdır, çünkü *tartısız terazi* var ellerinde, eleştiri kabul etmez, öğretilmiş ya da şablonlaştırılmış bir ideoloji var ellerinde; yani eleştirel aklı karıştırmaz bir bilgi. Onların gerici dedikleriyle kendileri arasında temelde acaba fark var mıydı? İkisini de anlamak istediğim için, 'bitaraf kaldığım' ve 'ilericilere' katılmadığım için, nankör olduğumu söyleyebildi. Bu kelime, o toplantıda kullanıldı. Diyalektik yanılıydı bu!"⁶

Mehmed Kavut'un kaydettiklerini aktaracak olursak:

...1980 sonrası dönemde,...Küçükömer, sosyalizmden uzaklaşıp sosyal demokrasi düşüncesine yaklaştığı ve SODEP içerisinde siyaset yaptığı bu kısa dönemde, özellikle sosyal demokrasinin sorunları üzerine yoğunlaşmıştır."⁷

Kerem Ünüvar'ın İdris Küçükömer'in SODEP üyeliğine getirdiği yorumu bu çalışmamıza alıyoruz:

Vurgulamaktan kaçınılan nokta, Küçükömer'in son yıllarında bile sol bir partide yer aldığı, kendine güvenli bir demokrasi vurgusuyla, sivil toplumun etkili bir şekilde savunulduğu, kapsayıcı bir sosyal demokrasi için çalıştığı, SHP üyesi olduğudur. Küçükömer'in sadece kalbi değil, aklı da halâ solda çarpırmaktaydı."⁸

6 İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf.245-246.

7 M. Kavut, 'İdris Küçükömer ya da Özgün ve Çetrefil Bir Düşünce Adamı Üzerine', A.G. Sayar (ed.), *yage.*, (2011), sf. 196.

8 K. Ünüvar, *yage.*, sf. 365. Yazarın kalbi temiz bu tevcihiyle, duygusal ve nostaljik bir tavır içinde, "hangi 'sol'?"un içeriğini boş bıraktığına söylemeye bilemem gerek var mı?

Sivil Toplum Peşinde Emeklemeler: Bitmeyen Bir Senfoni

İdris Küçükömer, vefatı gerçeği, 1989 – 1990 zaman diliminde, Sovyetler Birliği'nin çözülme ve dağılama sürecini izleyemedi. Buna mukabil, ileriye dönük tahmin ve beklentisi, bu sürecin doğasını ve nasıl tamamlanacağını ona söyletmişti. Zira 1970'lere doğru, TİP çatısı altında bir yer tutan resmi Sovyet görüşünü savunan anti-demokrat sosyalistlerle, ki bunlara Yöncülerle MDD. taraftarları da dahildir, onu Hak bildiği yolda tek başına yürümeye mecbur bırakmışlardı. Marxist düşünceyi, içine düştüğü dogmatizmi kırabilmek için, kurguladığı bazı varsayımsal çerçevelere işlerlik kazandırabilmek endişesi, bu düşüncenin özgürleşmesini açık yüreklilikle savunmasını zorunlu kılıyordu. Ancak Marxist düşünceyle bağları gevşeme yolundaydı. Peşinde olduğu sivil toplum davası, ne kadar sosyalizmle örtüşebilirdi? Ya da, iktisadi ve siyasi hürriyetçi bir toplum düzeninde, halkın refahına açılacak yol revizyonizm mi olacaktı? Çözülmesi gereken düğüm bu idi. Kenan Somer'in onun bu bağlamdaki düşüncesine getirdiği yorum şöyledir:

...İdris Küçükömer'in sivil toplum sorunsalı, özgün anlamını... sosyalistleştirme perspektifi içinde kazanır. Çünkü sivil toplumsuz... toplumlarda sosyalizm, bir devlet ideolojisine dönüşür ve her türlü devlet ideolojisi İdris Küçükömer'in 'bête noire'ıdır."¹

¹ K. Somer, yage., (1996), sf. 264.

Bu tespitin aydınlığında, A. Uslu – G. Atılgan'ın kaydettiklerini sağlam bir zemine oturtmak da kolay olmasa gerek! Uslu – Atılgan'ı zikrediyorum:

...Küçükömer'in sivil toplumu, özel çıkarlar ve sınıf mücadeleleri alanı olarak anladığı ve 'sağ' ile 'sol'un bu alanda anlam kazandığını ileri sürdüğü unutulmamalıdır, dolayısıyla, yazarın liberal perspektifteki sivil toplum / devlet karşıtlığında, sivil toplumu devlet dışında kalan alan olarak, mutlak bir şekilde yüceltmek yerine, sınıf mücadelelerini dikkate almaya çabaladığı söylenebilir.”²

Bu ve benzeri sorulara salınacak ışıklarla, Türkiye'de 1980'e doğru uzanan, terör ve tedhiş dolu günler, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile İdris Küçükömer'in önünde yeni bir ufuk da açılmış oldu. Ancak ortada çözülmesi gereken zor bir soru vardı: Kurgulamasıyla, yıllardır zihnini kemiren model de, belki insanlığın özlemi olan, eşitlikle özgürlüğün birlikte gerçekleşeceği sivil toplum çalışmaları bir neticeye ulaşacak mıydı?

Sessizliğe çekildi. 1970 – 1980 zaman aralığında, neler yaptığının bir değerlendirmesini Ali Gevgilili'den alalım:

...Türkiye'de ileri bir sivil toplum yapılışı kadar [Küçükömer'i] ilgilendiren belki hiçbir şey yoktu. [Sivil topluma odaklanmış] düşün adamlarından biri olmakla kalmamış, onun yaratılış kavgasına da bütün benliğiyle katılmış ve kendini adamıştı.”³

Onun odaklandığı bu noktayı, aslında, *Düzenin Yabancılaşması*'na değin gerilere çekmek mümkündür. *Düzenin Yabancılaşması*'nda geçen; “Batılaşma, Batı toplumu yerine ‘Civil Toplum’”da sınıfsız, sömürsüz, özgürlükçü ve iktisaden eşitlikçi bir toplum mu ortaya çıkaracaktı? Yoksa bu model de, özgürlük ve eşitliğin ancak ütopyada gerçekleşeceğinin bir başka tescili mi olacaktı?

İdris Küçükömer'in sivil toplum çalışmalarını içeren çalışması tamamlanmamış yazma bir eser olarak arşivdeki yerini aldı. Bu natamam eser, araştırmacıları yoran ve takatini kesen bir yığındır. Osman Saffet Arolat'ın tespitleriyle:

2 A. Uslu-G. Atılgan, *yage.*, sf. 355.

3 A. Gevgilili, 'İdris Küçükömer', İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 135.

...Bana göre, Hoca'nın arayışları sürerken, yeni çalışmasını tamamlamadan aramızdan ayrıldığı için bu zıtlıklar doğuyor.”⁴

Sözü Kenan Somer'e bırakalım:

...İdris Küçükömer'in, sürekli bir arayış içinde, çoğu kez parlak sezgileri dile getirdiği için, belki zaman zaman çelişik görünümlere bürünen tüm etkinliği, gerçeklikte tam bir iç tutarlılıkla, işte bu gerçekliği [Doğu despotizmine özgü toplumsal hafızanın etkilerinden arınmak gerekliliğini] ortaya koymaya yöneliyordu.”⁵

Aslında, sivil toplum fikrinin kökünü *Düzenin Yabancılaşması*'nda bulmak mümkündür. Küçükömer'i dinliyoruz:

‘Civil Toplum’ yaratma çabaları....Batı kapitalizminde olan... sözde bir ‘kültür devrimi’ gözükmektedir.”⁶

Önce, bu kavramın tanımlaması yapılacak olursa:

...Sivil toplum, toplumda yaşayan insanların yaşam için zorunlu ihtiyaçlarının belirlenmesi ve karşılanmasına (üretim, bölüşüm ve mübadeleye) ait ilişkiler içinde yer alanlarca oluşturulur. Ancak, bu ihtiyaç gidermeye yönelik toplum kategorisini, politik toplum kategorisinde ayırarak otonomi kazanması, meta üretiminin gelişme süreciyle belirlendi. Batı kültürüne has bir toplum türünün, tarih kategorisini oluşturmuştur. Bu otonomi, yani politik toplumun müdahalelerinden, ilke olarak, otonom sivil toplumu piyasa sistemi toplumu da denilebilir.”⁷

Hedef bu şekilde tayin edilince, Doğu toplumlarında, hususiyle Osmanlı – Türk toplumunda, neden sivil toplum ortaya çıkmadığını sorguluyor. Çizdiği yol haritasında, *Düzenin Yabancılaşması*'nda kurguladığı yapı değil, bu defa, ‘insan merkezli’ bir ayrışmanın üzerine odaklaşıyor. İdris Küçükömer'in sözleriyle:

4 R. Bayer (söy.), *yage.*, sf. 6.

5 K. Somer, *yage.*, (1996), sf. 285.

6 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 83.

7 İ. Küçükömer, *age.*, II, (1994), sf.182.

...Bundan onaltı yıl önce [1969'da], *Düzenin Yabancılaşması* adlı eserimizde, sivil toplumun kurulamadığını belirtmiştik. O zamandan beri, bana göre, en önemli sorun, insan sorunu oldu. Genel olarak, Doğulu – Batılı insan ayırımının kriterlerini aradım.”⁸

Bundan böyle, Cumhuriyet Türkiye'sinde sivil bir toplumun oluşmasını engelleyen düğümlerin çözümüne yoğunlaştı. Meselenin çözümsüzlüğü karşısında cevabı, genetik yapıda aramaya yöneldi. Onun bu bağlama ilişkin yazdıklarından aktaralım:

...Kapıkulluğu artık, genetik yapıya yerleşmiş, toplumsal alandan çıkıp biyolojik belirlenme düzeyine geçmiştir.”

İdris Küçükömer, silik de olsa, Osmanlı tarihinden sivil topluma ilişkin izleri, ikincil kaynaklardan üzerinden aradı. İkinci el kaynaklar sorunu, ürettiği varsayımların ve yaptığı keskin tahlillerin de neylenebilirlik sıhhatini, pek haklı olarak, sorguluyordu. Osmanlı sosyal tarihindeki kaynak yetersizliği bir yanda, diğer taraftan, Locke'dan Smith'e, Hegel ve Marx'dan Gramsci'ye Batılı kaynakları, özgün metinleri hakkıyla tetkik ettiğini söyleyemiyoruz. Bu tartışmalı konumuna rağmen, onun, Batı'nın spontan bir döllenme ile ürettiği rasyonel eko-politik insanın oluşturduğu sivil topluma özgü bir 'engram' içinde yaşadıkları gerçeğine ulaşmıştı. Ancak, Doğu'nun insanını çözümlemeye çalışırken, dar bir alana sıkışan tahlillerinin onu bir menfez arayışına ittiğine işaret etmiştik. Kenan Somer'e göre İdris Küçükömer;

...Doğulu bir toplum olmaktan, gerçekten Batılı bir toplum durumuna dönüşme sürecine girmeden de, çağdaş bir toplum olabileceğini düşünmüyordu.”⁹

Bu hâl, büyük bir olasılıkla, menfez arayışı sürerken uçlara doğru, ideolojiden ütopyaya savrulmasına neden olmuştur. Can alıcı sorunu, bir kez daha tekrarlayalım: Türk halkının demokratik yaşamı seçebilmesinin önünde genetik engeller olabilir miydi? Asırlardır, Anadolu'da tebâ – kul olmuş insanlarla demokrasi kurulabilir miydi? Maalesef, ecelin aman vermemesiyle, böylesine mühim ve devasa

8 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 134.

9 K. Somer, *yage.*, (1996), sf. 267

bir proje de tamamlanamadı. Profesör Asaf Savaş Akat'ı zikredecek olursak:

...1970'lerin sonundan ölümüne kadar, İdris'i en çok rahatsız eden konuların başında bu [soru: Türkiye, içsel dinamikleriyle sivil toplum ve demokrasiyi üretebilecek mi?] geliyordu. O kadar çalışmadan sonra, 'bitmeyen senfoni' hâlini alan meşhur kitabını yazmayı, bu nedenle bitiremediğini düşünüyorum.”¹⁰

Kendisiyle yapılan bir söyleşide Sencer Divitçioğlu da bu bağlama ışık salmıştı. Onun sözleriyle:

...Onun el yazmalarını inceledim. Bu çalışmalarda...[buyurgan devletin şekillendirdiği] toplum, devlet ve tarih teorisi boşluğunu gidermeye çalışan taslaklar vardır.”¹¹

Buna rağmen, vefatı ertesinde yayınlanan külliyatına saçılan, sivil toplum kurgulamasına ilişkin bir dizi varsayımsal çerçeveyi araştırmacılar fikri bir miras olarak bıraktı. Bu varsayımların yedeğinde, onun sivil toplum arayışlarının izini sürelim.

Aslında, üstü örtük de olsa, İdris Küçükömer'i teslim alan sorun 'özgün birey'i kuşatan zincirlerin kırılmasıydı. Onun özgün birey arayışına yönelişinin izlerini, 1966 yılında yayınlanan *Bağımsızlık Sorunu* başlıklı risalesine kadar gerilere çekmek mümkündür. O risaleden aktaracak olursak:

...Bağımsızlığı şöyle tanımlıyorum ben; karar alma hürriyeti. Elbette, alınan kararı uygulama hürriyetinin de buna dahil olduğunu söylemek gerek....Karar alma hürriyetinin kendisini mutlakbir amaç olarak görmek gerek.”¹²

Devamla:

...Özetlersek: Bağımsızlık bir karar alma işidir. O karar almanın da serbest, hür olması gereklidir.”¹³

10 A.S. Akat, 'İdris Küçükömer'in Mirası', *Vatan*, (30.V. 2007).

11 S. Divitçioğlu, *yage.*, (1989), sf. 71.

12 İ. Küçükömer, *Bağımsızlık Sorunu*, (İstanbul, 1966), sf. 4 (vurgu: özgün).

13 İ. Küçükömer, *age.*, sf. 6.

Karar alma hürriyetine bir örnek olarak, 1966 yılında TBBM.'ne sunulan toprak reformu tekliflerinden TİP'in önerisini dillendirerek şunu söylemiştir:

“...TİP'in alternatifi, toprak reformuyla köylüleri karar almada, bilhassa politik kararlar almada, ağaların etkisinden bağımsız kılınacaktır.”¹⁴

Şu soruyu sorar:

...Toprak reformu olmazsa ne olur?...Demokrasi, gerçek olarak işlemeyecektir.”¹⁵

Demek oluyor ki, üstük örtük de olsa, daha o yıllarda, özel mülkiyet ve bağımsız bireysel siyasi karar alma vb. konularında, sivil topluma açılacak yolun taşlarını toplamaktadır. Bunun için de, aklın rehberliğinde, her türlü düşünce akımını sinesinde toplayan felsefi geleneğin varlığı kaçınılmazdır. Şu kadar ki, felsefesiz bir toplum, sivil bir toplumun varlığını önemsiz kılar.¹⁶ Nitekim İdris Küçükömer'e göre 'Batılaşma', '[rasyonel] Batı toplumuna girme', 'civil toplum' yaratma çabalarıdır ki, böylesi düşünen bir toplumun alt yapısı, iktisadi hürriyetçiliği bir iktisadi sistem olarak kabul etmesiyle mümkün olabilir.¹⁷ Onun sözleriyle:

...Batı'da modern anlamıyla 'sivil toplum', bir ihtiyaç toplumdur; kapitalist [iktisadi hürriyetçilik] bir bütünde, piyasa toplumdur.”¹⁸

Çağdaş Batılı insanı, “bölünme ve çoğulculuk” içinde ele alan İdris Küçükömer,'in bütünsellikten kastettiği şudur:

14 İ. Küçükömer, *age.*, sf. 5.

15 İ. Küçükömer, *age.*, sf. 10.

16 İ. Küçükömer, *yage*, III, (1994), sf. 132-133 ve sf. 124.

17 Krş. İ. Küçükömer, *yage*, II, (1994), sf. 83. İdris Küçükömer'in sivil toplum arayışlarına yönelmesinde esasa sebep, eşitlikçi [komünist] bir iktisadi sistemin bireyin özgürlüğünü yok edeceğini biliyordu. 'Batı'ya hayranlık duyması bu sebebe bağlanabilir.

18 İ. Küçükömer, 'Türkiye Nereye Koşuyor?', A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (19.XI.1979).

“...[Kapitalizm,] özgül politik, hukuki, militer, eğitimsel, kültürel ilişkilerini, yani ideolojisini de yeniden üretir.”¹⁹

Bölünmüşlük ve çoğulculuk gerçeğinden hareketle, Türk toplumunu şu soruyla sorguluyordu: Türkiye’nin politik yapısında, yukarıdan aşağıya inen, topaklanmış hiyerarşik mekanizma çerçevesinde, Batılı anlamda bir *yurttaş bulma* şansı var mıdır?

Şu nokta gözden kaçırılmamalıdır: Batı’daki politik yapı, yatay örgütlenmeye, bireyselleşmeye, özel mülkiyete kapı açarken, Doğu’nun tek boyutlu örgütleri, özel mülkiyete ve girişimi yetiştirmeye yakın olmamıştır. Görülen odur ki, İdris Küçükömer karamsardır. Şu tespiti 1979 yılında yapmıştı:

“...Batılı âlemdede,...bir sivil toplum düzeni kurmanın ve aşağıdan yukarıya yeni örgütlenme halkaları oluşturmanın öyle elli, ya da yüz yıl gibi kısa kısa sürelerde kolayca başırlamayacağını unutmamak gerek!”²⁰

Sivil toplum arayışları, şayet John Locke – Adam Smith ekseninde burjuva toplumunu öne çıkarıyorsa, buna karşı, tartışmalar, Hegel – Marx ekseninde yürütüldüğünde, sivil toplum ihtiyaçların giderildiği bir toplum olacaktır. İdris Küçükömer’in sözleriyle:

“...İkisinde de sivil toplum, ihtiyaçların giderildiği *piyasa sistemine dayalı toplumdur*. Düşüncelerinde piyasa sistemi veridir, onun üzerine kurulur.”²¹

Antonio Gramsci’nin kurguladığı modelde ise, sivil toplum, sadece maddi ihtiyaçları kapsamaz, din ve ahlak gibi ruhi manevi ihtiyaçları da bünyesine dâhil eder. Çağdaş sivil toplum tartışmaları, otoriterleşmeye karşı, bireysel hak ve hürriyetleri, kamu hayatının temel unsuru olarak ele almaktadır. Bu yaklaşımlarda, hem sosyalizm [ikitsadi eşitlik] ile kapitalizme [iktisadi hürriyetçilik] birlikte işlerlik kazandığı, çift boyutlu zıtlığı bünyesinde uyuma götüren bir sistemin, tekliğe indirgenmesini hedeflenmiştir.²²

19 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 102.

20 İ. Küçükömer, *yage.*, (19.XI. 1979).

21 İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 56 (vurgu: özgün).

22 Krş. L. Karaman, ‘Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzrine Değerlendirmeler’, *TG.*, sayı 10, (1990), sf. 8.

Madalyonun diğer tarafında, ‘neden Doğu toplumlarında sivil toplum ortaya çıkmamıştır?’ sorusuna cevaplar aramak İdris Küçükömer’in temel meselesiydi. İlk aşamada, yordamlamayla şu tespitlerde bulunmuştu:

A – Felsefi düşünce geleneğini olmaması, sivil toplum yokluğunun bir göstergesidir.

B – Doğu toplumlarında, iktidar topaktır, tecezzi etmez. Dolayısıyla, politik toplum / sivil toplum ayırımı yoktur.

Mesele, şu can alıcı sorunun çözümünde düğümlenmiştir: İdris Küçükömer, yazdıklarının aydınlığında, liberal midir, yoksa sosyalist düşünceye mi bağlıdır?

Görülen odur ki, Küçükömer’in kurgulamaya çalıştığı sivil toplum modeline denk düşen iktisat sistemi, iktisaden hürriyetçi bir sistem içinde olacak ve iktisat politikası da bu sistem temeli üzerine inşa edilecektir. Zira o, modelini bireyi kuşatan politik ve ekonomik zincirlerden kurtarmak ve hürriyetçi ve eşitlikçi bir koruyucu kemer içinde, halkını her cihetten iyileştirmeyi hedef alacak şekilde inşa etmeyi tahayyül ediyordu. Dolayısıyla bu model, birey temelli idi ve buradan hareketle düşünen bir topluma varılacaktı.²³ Bu bağlama ışık tutması bakımından M. Lütfullah Karaman’ı zikrederim:

...Sivil toplumun az gelişmiş ülkelerde çıkışı da, bu ikiliği [kapitalizm / sosyalizm] yansıtmaktan uzak olmamıştır. Ancak, bu toplumlarda, baskıcı devlet karşısında – serbest pazara dayanan – ferd hürriyetlerini savunan bir sivil toplum anlayışının daha belirgin olduğunu söylemek mümkündür.”²⁴

²³ İdris Küçükömer’in birey temelli bir tahlile soyunması, onun sosyalizmden kopuşunun topyekûn bir ifadesidir. Sencer Divitçioğlu’nu da zikredecek olarak: “Marksist iktisada veda ettim. Tarihi maddeciliğe de....En sonunda iş geliyor, bireye kalıyor. Bireyin davranışlarına dayanıyor..... İnsan çok önemli. Marksizm, insandan bahsederken, insanı unuttu. İnsanı sadece iktisat içinde düşünemezsiniz. İnsanlar, sadece iktisadi çıkarları peşinde koşan varlıklar değil” [İ. Ekinci-H. Güldal (söy.), *yage.*, sf. 133; 134].Lehli yazar, Witold Gombrowich, pek haklı olarak şu tespitte bulunmuştu: “Birey, öylesine çetin bir cevazdır ki, hiçbir kuramsal dış, onu kuramamış” [*Günlük*, 1959-1969, (İstanbul, 2017), sf. 113].

²⁴ M.L. Karaman, *yage.*, sf. 8.

Kaldı ki, sivil topluma dair kugulanacak bir teorik çerçevenin, mutlaka birey ve kişi hakları üzerine inşa edilmesi gereklidir. Bu hâliyle İdris Küçükömer'in yaklaşımının – onun otoriterytanizmin karşısında olduğu da hesaba katılacak olursa – liberal cenaha bakacağını ifade etmiştik.

Batı toplumlarının 'civil' yapısının tarihi köklerine inmek isteyen Küçükömer'e göre, esasta kavga, bireyle devlet arasındadır. Onun deyişiyle:

...Roma ve Yunan devletlerinde, 'citizen' hayatını devamlı politika yaparak üretmek zorundaydı. Devlete, onun fonksiyonlarına katılmanın devamlı kavgasını vermiştir.”²⁵

Oysa Doğu toplumlarında durum farklıdır:

...Politika yapan citizenler yoktur. Burada politika yapmak, devlet düzeni ile çelişir. Politika, devletin devletliğini, bütünlüğünü sürdürmektir. Genel kulluk sistemi içinde, kullar için politika yoktur.”²⁶

İdris Küçükömer'in sivil toplum çözümlemelerinin çıkış noktası, politik toplum [devlet] / sivil toplum [halk] ayrışmasıdır. Aslında bu ayrışma, John Locke'un tahlillerinde belirgindir. Küçükömer'i dinliyoruz:

...Locke düşüncesinde beliren, toplum içinde politik ve sivil toplum ayrışmasıdır.”²⁷

Ancak, kendisi sivil toplum/politik toplum ayrışmasını gerçekleştiren liberal düşüncenin 'burjuva ideolojisi' olarak nitelendirilmesinin karşısındadır. Şu kadar ki, ona göre:

25 İ. Küçükömer, *yage*, IV, (1994), sf. 46. Bu meyanda, İdris Küçükömer'in devlete dair düşüncesine de yer verelim: “İktidar, toplumdan çıktığı halde, onun üstünde yer alır. İşte, bu iktidar devlettir. Devlet, gittikçe daha çok yabancılaşır” [sf. 198. (vurgu: özgün)].

26 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 47

27 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 55.

“...Burjuvalar yok olsa da, bu derindeki ayırım ondan sonra da yaşayabilir, Batı’da! Ayrıca, bu ayırım, kapitalist ideolojinin belirlenmesinden çok önemlidir de.”²⁸

Ayrıca, özerk alanlara ilişkin olarak, John Locke’un üçlü bölünmesini de benimsemiştir. Bu ayrışmada yer alan kayda değer özerk boyutların, ‘politik toplum’; ‘ekonomik düzlem’ ve ‘din’ [kurumsal faktörler], toplumsal yapıda, yapıdan bağımsız etkilere sahiptirler.²⁹

Sivil toplum ise, piyasa sistemi ile adeta lehimlenmiş durumdadır. İdris Küçükömer’i zikrediyoruz:

...Diğer bir deyişle, otonom ihtiyaç toplumu yoksa ya da çok sınırlı ise, politik toplum da dardır.”³⁰

Bu tahlilin en can alıcı noktası, Batı insanını Doğu insanından ayıran bölünmüşlük ve onun oluşturduğu sivil aralıktır. Küçükömer diyor ki:

...Greklerin polis, Romalıların Civitas’ı klasik site devletidir. Bunların iç içe sivil ve politik toplumu ile ekonomi bunlara air aralıklar içinde işleri *Batı sivil aralığı*’nı sadece yerleşik toplum (sedanter) özelliği olarak değil, onun üstünde bölünerek (segmanter) bütünleşen bir toplumun derindeki temeli olarak görüyorum.”³¹

İşte tam bu noktada, sivil toplumun ilke şartını ileri sürüyor. Diyor ki, sivil toplum, tepeden inmecî, *a priori* itaat mekanizmalarının dışında, “merkezi topaklığın aksine, iktidarın bölünmüşlüğü[nü] esas alır.” Küçükömer’in sözleriyle:

“...Sivil toplumun ilke koşulu,...iktidarın bölünmüşlüğüdür. Toplum, bölünmüşlüğe dayalı bir bütünlükte oluşur. Burada ölçü, yurttaşların eşitlik derecesidir. Düzenlenip, korunacak olan da budur. İktidarın bölünmüşlüğü, devletin bölünmüşlüğü değil, aksine devleti yapan özelliktir.”

28 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 175.

29 Krş. İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 174.

30 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 134.

31 İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 125.

Devamla;

...İşte, insan hakları, sivil haklar denen ilkeler ayrışması, iktidar bölünmüşlüğü / iktidar ayrışması, piramidin üstünde gelişmiştir. Bizim iddiamız budur. Bu iddia ile ileride sivil toplum kavramına açıklık getirebileceğiz. Bu üçlü piramit [ekonomik düzlem, politik toplum, din], özgür olarak insanlığın korunması, yabancılaşmadan kaçınabilmesi olanağını açabilir.”³²

Pekâlâ, neden Türkiye tarihi, bu gerçeğin dışında yol almıştır?

Görünen odur ki, iktidarın bölünmüşlüğü, Doğu / Batı ayrışmasında, dikkate değer bir hudut çizgisini oluşturuyor. Şu kadar ki;

...Batı da, en despotik sayılan krallıklarda dahi dikkate alınması gereken, çeşitli düzeylerde, otonom iktidar bölünmeleri yine de vardı.”³³

Yerel meclisler, senatolar, halk meclisleri, konseyler ve parlamentolardan oluşan farklı düzeydeki iktidar odakları, “karar ve yaptırımları kontrol ile kısıtlayıcı organ niteliğindedirler.”³⁴ Oysa Doğu toplumlarının tarihinde, bu organlara rastlanmaz.³⁵ Söz gelimi, Osmanlı politik toplumunda, “devlet tecezzi etmez” anlayışı, devleti “omnipotent” [kadir-i mutlak] kılacaktır.³⁶

Bu esaslı kırılma noktasında, Doğu toplumlarının Batılaşması nasıl gerçekleşecektir? Küçükömer’in cevabına bakılacak olursa; “halk

32 İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 260; 295.

33 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 188.

34 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 188. Ayrıca, krş. İ. Küçükömer, ‘Sivil Toplum, Bürokrasi, Politika ve Aydınlar’, *İD.*, sayı 274, (1987), sf. 36-37; 37 İktidarın denetimi için şart olan, ‘check and balance’ kavramını, zannederim, çok önceden İdris Küçükömer tarafından “kontrol ve kısıtlayıcı organ” olarak kavramsallaştırmıştır.

35 Krş. İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 189.

36 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 134. Osmanlı Devleti çöküşün eşliğinde dahi, bu ilkedan taviz vermiyordu. Bir örnekle yetinecek olursak: Daha Türk Kurtuluş Savaşı başlamadan önce İstanbul’daki hükümetin Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Hakimiyet-i Milliye’nin başı Mustafa Kemâl Paşa’ya 24.XI. 1919 tarihli şifresinde geçtiği üzere; “Devlet’in umur-ı dahiliye ve siyasiyesi katiyen iştirak kabul etmez” [M.K. Atatürk, *yage.*, (2020), sf. 298].

iktidarına dayanan otrite[nin]” “iktidar bölünmüşlüğü” ve “iktidar ayrışması[nı]” esas alan bir arayış ile halkın yönetime geçmesi hâlinde bu söz konusu olabilir.³⁷ Oysa Doğu toplumlarında, “bütüncül merkezi politik yapı ile piyasa sisteminin gelişmemesi”³⁸ bir yanda, diğer taraftan iktidarın topaklığı, tecezzi etmemesi özerk kurumların oluşmasına mâni olmuştur. Kaldı ki, Batılaşmaya yönelmiş Cumhuriyet Türkiye’sinde, Osmanlı’dan tevarüs etmiş, çözülmemiş düğümler içerisinde sivil bir toplumun billurlaşmasına mâni, “iktidar bölünmüşlüğüne açık yapı, ya da geleneği” vardır.³⁹ Dolayısıyla, Cumhuriyet’le birlikte, kurumların Batı’dan alınıp ‘monte’ edilmesi de merkezi devletin otoritesi karşısında, işlevlerinde ciddi sorunlar çıkarmıştır. Bu hâl, aslında halk iradesi (seçilmişler) ile kurumların (devlet) çatışmasından başka bir şey değildir.⁴⁰

Halkın belirlediği, iktidarla kurumların çatışması, Türkiye’de neden sivil bir toplumun oluşturulamadığının araştırılması yolunda, son bir durak olarak, İdris Küçükömer’i bio-politik yapıya götürdüğüne işaret edilmişti. Onun bu yönelişinin ardında, şu gerçek yatmaktadır: Devlet – biyoloji bağlamında, Türkiye’nin tarih içindeki yolculuğuna bakınca, Türk insanının kapıkulluğuna olan bağlılığını görmesi İdris Küçükömer’i “Türk aydınında devlet kavramının biyolojik kökenleri[ni]” aramaya itmiştir.⁴¹ Ancak, onun bu bağlamdaki araştırması için çıkış noktasını Batı toplumunda buldu. “Batı kültürünün...bütün içinde gelişen (sosyo – genetik) ayırım öğretisi[nin]...temelli bir kriter” ortaya koyduğunu ileri süren İdris Küçükömer’den ‘temelli kriter’den ne anladığını aktaralım:

...Batı toplumunun derindeki ayrışık sivil soyut (sosyo – genetik) yapısı genel olarak, ayrışık bir düzen koymada somutlaşmaktadır ve toplumsal dönüşüm de ondan (diyalektik) kaynaklanarak yeni bir ayrışık düzen oluşturmaktadır. Bu ayırım otonomi kazanacak

37 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 194.

38 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 145.

39 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 202.

40 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 187

41 A.S. Akat, *yage.*, İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 16. Küçükömer’in “kapıkulluğu, artık genetik yapıya yerleşmiş, toplumsal alandan çıkıp, biyolojik belirlenme düzeyine” geçtiğine A.S. Akat da gönderme de bulunuyor [*age.*].

ve...devletin otonomisi de buradan kaynaklanacaktır....Şu hâlde, kriter, basitçe şudur: Batı'da sosyo – genetik olarak oluşmuş derin ayrışık yapının ürünü olarak sivil - politik toplum ayrımı kriteridir. Bu kriterle önce onların politik yapılarını değerlendirebiliriz.”⁴²

“Batı kültürünün sosyo – genetik ayırım öğretisi[nin] araştırılması” ise İdris Küçükömer’i test edilmeye ihtiyaç duymadan bir postülayı kabule, ya da analitik bir öneriyi aksiyomlaştırmaya zorlayacaktır. Onun sözleriyle:

“...Milyonlarca yıl süren toplum yaşamının genetik mirası (sosyo – genetic) insani olan ilişkiler taşır. Bu bizim için postuladır.”⁴³

Bu postulanın iç mimarisini kuşatmak isteği ise, onu “biyolojik zorunluluk”u araştırmaya itecektir. İdris Küçükömer’i dinliyoruz:

...Bütünlüğe varmak istediğimizde, toplumun, derinden bir yârden, biyolojiye, bu arada, phylogency’e (türlerin orijin ve evrimi) ve onunla bağlantılı kültür yapısına ontolojik development bağlanmak isteriz.”⁴⁴

Üretimin bütünsel ilişkilerinde, zorunlu bu hiyerarşik düzenlemenin olduğunu kabul eden Küçükömer’e göre, söz konusu düzenleme herşeyden önce, biyolojik bir zorunluluktur. Şu kadar ki;

...Bu hiyerarşik düzenleme, private yaşamda, zorunlu ve asli ilişki türü ise, buradan toplumda gözlediğimiz her türlü formlardaki iktidarın (aslı derin bio-politik) temelini buluruz.

Bu vesile ile İdris Küçükömer’in, ‘aslı derin bio-poitik iktidar’na ışık salması açısından, Hocam’la aramızda geçen şu anımı anlatmak isterim. İÜİF. Merkez Binası’ndaki odasında gerçekleşen bir sohbetimizde İdris Hoca, bir şiir kitabını açtı ve “yıllardır üzerinde çalıştığım devlet – biyoloji ilişkisi burada. Şair, benim peşinde olduğum davayı, bir iki dörtlülle açıklamış” dedi. Bu şiir kitabı, Faruk Nafiz

42 İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 176; 176-177 [vurgu: özgün].

43 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 181.

44 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 93.

Çamlıbel'in *Han Duvarları* adlı şiir kitabıydı. Oradan 'Veraset' başlıklı şiiri okudu:

*Ninem beşyüz altına satılmış bir esirdi,
Dedem, beşyüz altını sayan derebeyi,
Köpek kanı, kurt kanı birbirine girdi,
İkisinden meydana çıktı, kurt köpeği.*

*İki zıt cevheri var, nabzımda vuran kanın,
Biri elpençe duran, öteki durduranın,
Duygum sana taparken, düşüncem bir hayvanın,
Sırtında bir kadınla aşar, karşı tepeyi.*

*Ben ninemden muhabbet, dedemden kin almışım,
Çini bir kâse kadar, başkadır içim, dışım,
Elini öpmek için yalvarsa da bakışım,
Isır diye tepinir, gözlerimin bebeği.”⁴⁵*

Diğer taraftan rahmetli Profesör Teoman Duralı'nın anılar yumağını çezecek olursak:

“Bir gün Fakülte'deki [İÜ. Edebiyat Fakültesi] kapım sertçe vuruldu. 1980'li yılların başlarında olmalı....Sert, erkek tavrırlı, saçları ağarmış, yaşlıca bir beğ, kaba tavrırla girdi. ('Ben, İdris Küçükömer' dedi). Ayağa fırladım, adını işitsemde, görmemiştim daha önce. ('35 yılı aşkın bir zamandır komünistim. Niye? Bu milletin, milletimin sorununu çözmek için. Gel gör ki, çözemedim' dedi). Hocam Metin Bara ile konuşmuşlar. ('Ne yapmalıyız, Metin? Bana çıkar bir yol göster. Komünizm yoluyla çözemedim. Bu milletin geri kalması, burnunun çamurdan çıkması, genetiğinden kaynaklanıyor olmasın?) diye sormuş. Hocam da, sıkışınca topu bana atmıp, benimle görüşmesini salık vermiş. ('Hocam' dedim. 'Genetik olduğuna inansan bile, ahmaklığımızı itiraf edemem. Ömrünü komünizme adanmış bir kişinin, tutup da ahmaklığımızı genetiğimize yamaması olur rezalet değil. Buna ne derler, biliyor musunuz? Milli toplumculuk, nasyonal sosyalizm' şeklinde cevap verdim. 'Başıma taş gibi düşün' dedi).”⁴⁶

45 A.G. Sayar, *yage.*, İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 185-186.

46 A. Değirmenci-A. Yılmaz (söy.), *Öyle Geçerki Zaman: Teoman Duralı Kitabı*, (İstanbul, 2021), sf. 216].

İdris Küçükömer'in vefatı, bu noktanın derinle kazınmasını engelledi. Ancak, ardında öğrencilerini ve bağlılarının yürüttüğü bir tartışma ortamı açtığını söyleyebiliriz. Asaf Savaş Akat, hocasının bu mirası üzerine şu değerlendirmeyi yapmıştı:

...İdris Hoca, biyolojiye ve DEVLET'e mağlup oldu....Onun ölümünde, galiba Türkiye solu, ülke siyasetinde etkin, hatta belirleyici olma şansını da yitirdi. Siyasi ve ekonomik devletçiliğin, otoriter ve militer yapıların, üçüncü dünyacılığın, sivil toplum düşmanlığının ezeli ve ebedi savunucusu kalmaya ve onlarla birlikte, tarih sahnesini, belki de bir daha geri gelmemek üzere terk etmeye mahkûm oldu.”⁴⁷

Aslında, irrasyonel bir Doğu toplumu olan Türkiye'nin, Cumhuriyet'li yıllarda, liberal – demokrasiye doğru evrilmesinde izlenecek sürecin kolay olmadığı İdris Küçükömer de vurgulamıştı. O sebepten, demokratik misakı zorunlu görüyordu. Masis Kürkçügil'e bakılacak olursa, İdris Küçükömer, melez biyolojisi üzerine araştırmalar yaptı, Doğu – Batı insan tipolojisinde, melez bir tiplmeye yaklaşırken evrensellikten uzaklaştı.⁴⁸ M.K. Canpolat'ın kaydettiğine göre, Küçükömer;

...Bireyi etkileyen dış faktörleri biyoloji de dahil araştırdı.... Sivilleşmenin ve bunun yapı malzemesi olan özerk bireyin oluşmasının önündeki, varsa genetik engelleri bulmaktı amacı.”⁴⁹

Bu bağlama Yücel Yaman'ın getirdiği katkıyı zikrederim:

“...‘Acaba, sivilliğin kırılmasının önündeki engel, bireyin genlerinde olabilir mi?’ sorusu, İdris Küçükömer'in sorunsalını küçümsetmek olaca[ktır. Dolayısıyla,] bu yaklaşımlar gerçekçi değildir, ayrıca doğru da değildir.”⁵⁰

47 A.S. Akat, *yage*. (1994), sf. 34.

48 Krş. M. Kürkçügil, 'Tartışma', *İdris Küçükömer'in Anısına*, (2000), sf. 115.

49 M.C. Canpolat, *age.*, (2000), sf. 116 (vurgu: özgün).

50 Y. Yaman, *age.*, (2000), sf. 141.

İdris Küçükömer'in ısrarını yansıtalım:

"...Kendilerine sağ diyenler de, sol diyenler de (demokrasi sözünü kullananlar da), içimizdeki, mayamızdaki yapının güdüsü dışına çıkmamışlardır. Hafızamızda, içimizde, adeta bizi hür kılmayan bir ipotek vardır."⁵¹

Tamamlanmamış eserin ulaştığı son kerte burasıdır. Biyolojiye ve devlete yenilen, iplerin koptuğu bu yerden, bütüne yönelik neticelenmemiş arayışları, bizi tekrar kurguladığı kavramsal çerçevesine, 'demokratik misak'a ve 'ne yapmalı?' sorusuna çekiyor. Bu demektir ki, sivil toplum tahlillerinde ulaştığı çözümlemeleri göstermekle onu entelektüel yolculuğunun sürdürülmesi gerekiyor.

İdris Küçükömer'in çözümlemelerini, ancak, çok özlü bir ifade ile belirtecek olursak;

"...Çözümlemeye karar DEMOKRATİK MİSAKTIR."⁵²

Kurguladığı 'norm' ise, bir sacayağı modeline oturtulabilir. Önce, aklın rehberliğinde, bireyin felsefi / zihni faaliyeti; ikinci olarak, akli rehber edinen bireyi, homo politicus kimliğiyle yasallaştıran siyasi bir yapı (siyasi liberalizm); üçüncü olarak, demokratik milli merkantilizm (iktisadi korumacılık). Korumacılıkla dengeyi bulan ekonomi, kaçınılmaz olarak, iktisadi liberalizmle yol alacaktır. Bu modelde yer alan 'demokratik milli merkantilizm'den İdris Küçükömer'in neyi kastettiğini irdeleyecek olursak:

"...Japon, ya da Alman mucizesi[nin]...asında, bir mucize tarafı yoktur. Kendilerine özgü, fakat genel hatları da bulunan bir merkantilizm politikası izlemiştir....Bunun sağlanması ise halkın sözcülerinin ne yukarıdan, ne de bir azınlık tarafından engellenmeden, politika arenasında yer bulmasının sağlanması ile olur."⁵³

Demek oluyor ki, İdris Küçükömer, iktisaden himayeci bir politikayı [merkantilizmi] savunurken, halkın sözcülerinin iktisadi faaliyette,

51 İ. Küçükömer, *yage.*, (1987), sf. 43.

52 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 156 (vurgu: özgün).

53 İ. Küçükömer, *yage.*, V, (1994), sf. 134; 135.

özel mülkiyet, bireysel girişim ve serbest piyasa sistemine dayalı bir toplum modelinin iktisadi ayağı üzerinde fikir yürütmektedir.⁵⁴

Neticelenmemiş çözüm arayışlarında, kayda değer bir nokta da, önce bürokrasinin devletten ayrılıp, kendi özerk alanına çekilmesini savunmuştur. Düşüncesi, devleti bürokratik mirastan ayırmaktı. Diğer taraftan, Doğu toplumuna özgü belleği, birey temelli bir topluma dönüştürmeyi hedeflemiştir. Çözüm, Batılaşmaktan geçmektedir. Buna mukabil, halk, üretim vasıtalarına sahipti ve üreticiydi. Oysa halkta mündemiç meyvalı potansiyelin önü, bürokratik engellerle tıkanmış, kısaca Türkiye’de kapitalizm everilemediğinden, düzen de yabancılaşmıştır. Benzer durum siyasetin demokratizasyonu için de geçerlidir. Bunun için de yapılması gerekenler nelerdir? İdris Küçükömer’i dinliyoruz:

Yukarıdan devlete sarılmak, onu ele geçirmek yerine, yeni bir kuvvetli çağdaş devlet kurmak için, halkı politik alana çekmek ve bunun için gerekli yolları açmak.”⁵⁵

‘Ne yapmalı?’ sorusuna verdiği cevaba gelince; Bunun için, toplumsal ilişkilere dayalı, yazılı olmayan bir anayasaya ihtiyaç vardır. Bu anayasanın işlevi, önce, insan – insan ve insan – devlet ilişkilerini düzenleyecek; ikinci olarak, içinde halkın da katılacağı iktidarın bölünmüş birimlerinin – kurumların --oluşmasını sağlayacak. Böylesi bir anayasa nasıl yapılabilir? İdris Küçükömer’in sözleriyle:

Yapılabilirliğinin ilk koşulu ...yapılaşmış, miras olanın [tekrarlanarak gelen ve nesilden nesile aktarılan insan – insan ilişkilerinin] anlaşılmasıdır.”⁵⁶

Devamla;

“...Dertlerin kaynağı olan bürokrasi, Türkiye’de çözüm sürecine girmeden, ne piyasa sistemi, ne etkin ekonomi...ne de demokrasi

54 İdris Küçükömer, 1977 yılında ATÜT. konusunu işlediği makalesinde, “merkantilist gelişme ortamı”ndan söz açmış, ancak içeriğini sorgulamamıştır [krş. *yage.*, III, (1994), sf. 49].

55 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 194.

56 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 185.

olabilir. Bana göre, politik – tarihi miras dediğim çakışmayı çözmektir, esas çözüm. Sivil topluma geçiş de, bu çözümle olabilir. Çözümlemeye karar demokratik misaktır. Halkın ve partilerin dıştan ve yukarıdan yönetimi reddetmesidir.”⁵⁷

‘Demokratik misak’ın işlevini de şu sözlerle açıklıyor:

...Bununla, toplum ve devlet yeniden kurulur, bürokratik insansız özünden arındırılır, bu bütün halkın gündemine getirilebileceği gibi kaynakların bugünkü tarzda, bölüşümünü değiştirmek üzere, çalışan sınıflar, politik platforma getirilebilir. Onların nesnel ve objektif koşullarında, bizim tarihi mirasımız vardır.”⁵⁸

İdris Küçükömer, “demokratik misak, daima gündemde kalacaktır” diyor,⁵⁹ ama kurguladığı modelde, iktisat boyutunu çelişkili bir politikaya bağlıyor. Onun çözümlemesine göre, sivil toplumun oluşmasında, aklın rehberliğinde birey [rasyonel birey] kavramı, demokratik misak içinde, homo politicus kimliğinin yanında, ekonomik düzlemdeki konumunda, bireysel mülkiyet, hür teşebbüsün ve serbest piyasa modelinin tam rekabete göre işlerliğinin içerikleri açıklıktan uzaktır. Merkantilizm vurgusuna gelince; aslında bu vurgu, Türkiye ekonomisinde, 1930’lara damgasını vuran ve İnönü – Bayar çatışmasıyla yol alan iktisadi devletçilik olsa gerektir. 1950 yılında DP’nin iktidar olmasıyla, taş devri devletçiliği de biteceği sanılmıştı. DP’nin on yıllık iktidar döneminde uygulamaya konulan iktisat politikalarıyla, devletçilik sürdürüldü. Netice itibarıyla, 1983 rejimine değin, ‘birey – a priori liberalizm’e geçilebilmenin önünde engeller vardı. Yordamlama ile de olsa iktisadi ‘birey – a posteriori liberalizm /himayecilik’ bağlantısı ile yol aldı. Rasyonel iktisadi bireyin ayakları üzerine basmasında, planlı Keynesçilik de o denli kaçınılmaz olmuştu.”⁶⁰

57 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 155-156 (vurgu: özgün).

58 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 148.

59 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 205. ‘Ne yapmalı?’ sorusuna verdiği cevapların ertesinde kurulan SODEP. için önerdiği ‘Sol Parti Program İlkeleri’nde bu çözüm arayışlarına ışık tuttuğu görülüyor [krş. İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 138-139].

60 Krş. A.G. Sayar, *Ülgener Yazıları*, (İstanbul, 2007), sf. 151 vd.

Öte yandan, İdris Küçükömer'in kurgusu içerisinde, terazilenmesi gereken rasyonel iktisadi birey / homo politicus dengesinde, bireyin kurumsal faktörler, hususiyle din karşısındaki tavrı da işlenmeden bırakılmıştır. Yıllardır üzerinde durduğu halk kavramının İslâmcı – Doğulu içeriği, sivil toplumdaki laik insana [homo laicus] bırakılması, özgürlüğün bir gereğidir. Ancak bunun, Regis Debray'ın ayırımına bağlı kalaraktan, 'laik – demokrat' mı, yoksa 'laik - cumhuriyetçi' mi? olacağının altı çizilmese bile, Küçükömer'in modelinin 'laik – demokrat' olacağı açıktır. İdris Küçükömer, Türkiye'deki laik uygulamayı sorgularken, bunun devrim adına, tam bir kültür katılımının reddine gidildiğini ileri sürmüştü.⁶¹ Ona göre, Türkiye'deki laik uygulama, Batıcılığın bir yanılsaması idi. Hâlbuki Türkiye'de laisisizmin dip köklerine bakıldığında, Kadızâdeler'le Sivaslılar arasında çıkan, neredeyse 17 asrın ilk yarısını teslim alan, şeriat [medrese] / tarikat [tekke] çatışmasının, Osmanlı sosyal tarihinde laik bir damarın oluşumunu tetiklediği bilinmektedir. Bunun da Cumhuriyet öncesinde, siyasal arenada, İttihatçılar tarafından savunulduğunu gösteren izlere Küçükömer'in müktesebatında rastlanmıyor. Onun Niyazi Berkes'in mühim eseri *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'yı göz ardı etmesi, söz konusu boşluğa sebeptir. Dolayısıyla, laisisizm üzerine yaptığı şu değerlendirme olgusal bir temele dayanmamaktadır.. Küçükömer'i zikrediyoruz:

...Organik bir gelişme sonucu ortaya çıkmadan çok, içerde kapitalizm öncesi, değerler sistemini toptan redde giden, ideolojik bir hareketin sonucu olarak ortaya çıktığı görülmüştür."⁶²

Bir kez daha vurgulayalım ki, günümüz Türkiye'sinde inşa edilecek sivil bir toplum modelinin, bölünmüşlük arz eden bir iktidar arayışında, laik cumhuriyetçiliği değil, laik demokratiği oluşturması gerekiyor. Esasen, kendisinin laik demokrat olduğu görülüyor. Bürokratik fetişizmi, her alanda, yanlış bir genelleştirmeye reddetmesi, bu tarz laiklik anlayışının da, sivil toplum araştırmalarında yerini pek bulamamıştır. Sözün özüne gelince; Türkiye, sahibi olduğu tarihi bir mirası, Anadolu irfanını (irrasyonelliği), dışsal şoklarla, ya da içsel kendiliğinde oluşumlarla aşamayacaksa, İdris Küçükömer'in

61 Krş. İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 178.

62 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 198.

demokratik misakı ile Türkiye’de laiklik güçlenmeden, bu ağır yükün taşınamayacağı açıktır. Geriye toplum mühendisliği kalıyor. O da, bu yolda, bürokrasiyi engel olarak görmektedir.⁶³ Bu bağlama ışık salması bakımından Ömer Faruk Çolak’ın şu eleştirini kayda değer buluyoruz.

“...Türkiye’de laiklik güçlenmeden, bunun sivil toplum kuramında tanımı yapılan bir yapıyla ortaya çıkması mümkün olamayacağı göz ardı edilmiştir.”⁶⁴

İdris Küçükömer, Osmanlı asırları içerisinde Türk insanını, rasyonellik yolunda esir almış, zihnine ipotekler koymuş ve Cumhuriyet’e taşınmış, tarihi – irrasyonel faktörlerin – başta batını tasavvufun - etkisinden nasıl sıyrılacağına dair herhangi bir ipucu bırakmamıştır.⁶⁵ Murat Belge’nin, pek haklı olarak, kaydettiğine göre, Küçükömer’in bu bağlamda söylediklerinde tipik bir ‘norm’ ‘reel’ çatışması vardır;

“...Düşünce hayatında...modeller var. Yapısalcılık diye bir akım çıkar, iki cümlede bir yapı demeden konuşmaz olursunuz. O kavramı kullanınca, sorun çözülmüş gibi görünür. Oysa kavram, yeni bir mistifikasyon edinmiştir. Yeni paradigma her şeyi çözecektir artık. Oysa herşeyin çözülmesi hiç de kolay değildir. İşçi sınıfı çözer

63 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 57’de şöyle yazmıştı: “Demokrasi yoluyla devleti bürokratik mirastan ayırmak.”

64 Ö.F. Çolak, ‘İdris Küçükömer Üzerine Eleştirel Bir Bakış’, O.S. Arolat (ed.), *yage.*, (2016), sf. 44.

65 Hiç şüphesiz, vefatıyla bölük pörçük vaziyette kalan eserini yayınlanan kısımlarında, İdris Küçükömer’in sadece varsayımsal çizgiye düşmüş önerileri vardır. Bu cümleden olarak, “sivil birey, modern bir toplum olmanın olmazsa olmaz koşuludur. Yapı taşı, sivil bireylerden oluşan toplumlar,...Özgür, özerk ve özgün bireyin, özel olarak Anadolu’da...oluşmasının önündeki engellerin bulunması ve demokratikleşmesinin önündeki yapısal engellerin kaldırılması...” [Y. Yaman, ‘Tek Dikenli Deniz Kestanesi Topal mıdır, Kel midir?’, *İdris Küçükömer’in Anısına*, (İstanbul, 2000), sf. 8; 9]. Küçükömer’in, politik epistemoloji ile ekonomi-politik arasında kurduğu özgün bağlantılar, sivil bir toplumun gelişmemesini izah eden unsurları içermektedir. Ancak, bu noktada, özellikle klasik Osmanlı dönemi ile ilgili ciddi bir kaynak yetersizliği göze çarpmaktadır [krş. A. Davutoğlu, ‘Tekerrür Eden Tarihsizlikten Kendini Fethet: İdris Küçükömer ve Sivil Toplum arayışı’, *age.*, (2000), sf. 63].

yerine, sivil toplum çözer dediğin zaman, gerçek görüldüğü kadar değişmiş değil”⁶⁶

Bu bahsi, Yücel Yaman’ın yaptığı şu değerlendirmeye kapatalım:

“...Küçükömer, ömrünü ‘birey’ kavramının içinin doldurulması için engel oluşturan tarihsel koşulları aramak ve bunların ortadan kaldırılması sağlamak için geçirdi. Buldu mu? Hayır!”⁶⁷

Yücel Yaman’ın bu haklı tespitinin İdris Küçükömer’in fikri mirası ile sıkı bir bağlantısı vardır. Çözümlemenin netlikten ve tamlıktan uzak kalması, farklı yorumları besleyen bir mistifikasyon dalgası yarattığını söyleyebiliriz. Çatışma, Küçükömer’in sağcılar [sivil bir toplumun iktisadi hürriyetçi sistemle eklemleştireceğini kabul edenler] ile solcuları [sosyalist bir sivil toplum oluşacağını savunanlar] arasındadır. İdris Küçükömer’e dair ele aldığımız entelektüel portre çalışmamızda, onun sivil toplum kurgulamasının kaçınılmaz olarak siyaseten, iktisaden ve dinen hürriyetçi bir nizam içinde yol alacağını tahlil etmiş bulunuyoruz. Onun ifadelerini delillendirecek olursak;

...Sanayi burjuvazisinin isteklerine uygun bir tarzda reformlar[ı]... küçük burjuva bürokratik radikalizminin reformlarına [tercih etmektedir].⁶⁸

Bu yaklaşım tarzı, sivil bir toplumun ekonomik bir sistemle eklemleştirmesinde, eşitlikçi değil, hürriyetçi bir temel üzerine inşa edilebileceğinin açık bir ifadesi olmaktadır. Profesör Kurtuluş Kayalı’nın ifade ettiğine göre, İdris Küçükömer’in sivil toplum yazılarının ruhu onun;

...Sosyalist bir alternatif konusundaki ‘heyecanı’ni azaltmıştır.”⁶⁹

66 M. Belge, ‘Sivil Toplum Hakkında’, *age.*, (2000), sf. 85 (vurgu: özgün).

67 Y. Yaman, *age.*, (2000), sf. 12.

68 İ. Küçükömer, *yage.*, V, (1994), sf. 34.

69 K. Kayalı, ‘Dönemin Düşünsel Ortamını Zorlamaya Çalışan Bir Entelektüel: İdris Küçükömer’, A.A. Dikmen (yay.), *Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme*, (Ankara, 2002), sf. 176.

Bu bağlama Osman Saffet Arolat'ın getirdiği katkıyı zikredecek olursak:

...İdris Hoca'yı biz sosyalist sanıyorduk. Hâlbuki baktık öyle de değilmiş. Siyasetçi yanı güçlüydü, ama kafası hep karışık. Hep arayış içindeydi.”⁷⁰

Buna mukabil, 'sol' cenahtan gelen seslere de yer vermek gerekiyor. Bu bağlamda serdedilen görüşlerin ortak paydası, Küçükömer'deki entelektüel yer değiştirmelere yabancı duruş sergileyip, 1961 -1970 zaman dilimindeki sıkı sosyalist – Marksist Küçükömer'ini diri tutmak iştiağıdır. Onun sivil toplum yazılarını sosyalist bir çerçevede içinde tutmaya zorlayanların en kayda değer ismi Kenan Somer'dir. Onun teşhisine göre sivil toplumculuk:

“...Sivil toplumculuk, sivil toplumun fetişleştirilmesi olarak özünde egemen sınıf yönetimini, hegemonik yönetim sınırları içinde tutmayı amaçlayan liberal bir ideolojidir.”⁷¹

Somer, ayrıca, Küçükömer'in sivil toplum arayışlarının ardında demokratik bir düzen fikrinin olduğunu ileri sürmektedir. Kenan Somer'in sözleriyle:

...Sivil toplumun oluşması, onun için liberal bir düzenin kurulması bakımından değil, demokratik bir düzenin kurulması bakımından, dolayısıyla sosyalizme geçişin temel koşullarından biri olarak önem taşıyordu. Nitekim, son yazılarından birinde 'sermaya kesimimiz, çağdaş bir sivil toplum kurulmasını istemiz' [İ. Küçükömer, 'Sivil Toplum, Bürokrasi ve Aydınlar', *İD.*, sayı 274, (1087), sf. 39] diyor-du.”⁷²

Hâlbuki demokrasi – sosyalizm bağlantısına İdris Küçükömer'in yaptığı bir vurgu vardır. Onun şu iddiası mühimdir:

⁷⁰ İ. Ekinci-H. Güldal (söy.), sf. 105.

⁷¹ K. Somer, *yage.*, (1996), sf. 265.

⁷² K. Somer, *yage.*, İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 203

...Sivil topluma has bir engram [kolektif hafıza] içinde olmayanlar, onun formlarına işlerlik sağlayabilirler mi?”⁷³

Sorun şudur: Kolektif bir hafızanın oluşması sosyalist bir toplumda gerçekleştirilebilir mi? Sivil bir toplumda, irrasyonel unsurlar [din, gelenek] ile rasyonel unsurların [rasyonel siyasi ve iktisadi birey] eklemleşmesi gerekmez miydi? Kenan Somer de bu bağlama denk düşecek şu değerlemeyi yapmıştı:

“...Bu sözlerden ancak...Batılı toplum bireylerinin sivil topluma özgü bir ‘engram’ içinde yaşadıkları sonucu çıktığına göre...sivil toplumun gelişmesi, toplumun Doğulu bir toplum olmaktan çıkıp, gerçekten Batılı bir topluma dönüşmesine bağlıdır. Nitel bir sıçrama anlamına geliyordu bu....[Dolayısıyla,] sivil toplum, ...yurttaşlar toplumu, ancak bireylerin oluşmasıyla birlikte, öyleyse özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumun...oluşmasıyla birlikte oluşabilirdi....[Bunun için de,] Doğu despotizmine özgü toplumsal hafızanın etkilerinden arınmak gerekiyordu.”⁷⁴

A. Uslu – G. Atılğan’ın İdris Küçükömer’in sivil topluma dair değerlendirmelerini zikrederim:

...[İdris Küçükömer,] toplumun demokratikleşmesi için emperyalizmden bağımsız olmak, ama iktisadi hürriyetçilikten [kapitalizm] vazgeçmemek gibi bir perspektif benimsedi. İktisadi hürriyetçilik olarak adlandırdığı şey [iktisadi sistem], serbest piyasa ekonomisi idi.”

Gökhan Ak’ın düşüncesini de zikrederim:

...Küçükömer’in sivil toplumu, Marksist gelenekten beslenen, sosyalist bir sivil toplumdur.”⁷⁵

Böylesine sert ve tok bir değerlendirmede bulunmasına rağmen Gökhan Ak, söz konusu yazısının bir yerinde, şunları yazmaktan da kendini alamadığı görülüyor:

73 İ. Küçükömer, *yage.*, (1987), sf. 38.

74 K. Somer, *yage.*, (1996), sf. 269.

75 G. Ak, ‘İdris Küçükömer’in Düşüncesinde Sivil Toplum Algısı’, *Civilacademy*, sayı 2, (2014), sf. 70.

“...Küçükömer de, aslında sivil toplum savunusu ile Türkiye kapitalizminin ihtiyaçları doğrultusunda, bir çalışma alanı oluşturmuştur. Bu anlamda, modernleşme siyasaları çerçevesinde, kapitalizme geçişi savunan Küçükömer’in sivil toplum argümanı ile aynı amaca hizmet ettiğini söylemek mümkündür.”

Ak, devamla:

“...Küçükömer’in düşüncesinde hâkim olan, Batılılaşma – kapitalleşme isteğidir.”⁷⁶

Bu çelişkili yorumlar karşısında, İdris Küçükömer’i halâ Marxist olduğunu iddia edenlerin, sivil bir dinin sâlikleri oldukları da bir başka gerçektir. Onun yaklaşımını bu eksene taşıyanlara verilecek cevap, şu dizelerde gizlidir:

*“Helvacıya tabla-kâr lâzım,
Ol kâra da iktidar lâzım”⁷⁷*

İdris Küçükömer diyor ki:

“...Bütüncül merkezi politik yapı ile piyasa sisteminin gelişmemesi, yakın bir bağlantı içindedir.”⁷⁸

Ünlü çağdaş tarihçilerden Eric Hobsbawm’ı da bu vesile zikredecek olursak:

“...Artık sosyalist partiler, faaliyetlerini pazar ekonomisi içinde, onun gereklerine uyum sağlayarak sürdürmeliydi.”⁷⁹

Sencer Divitçioğlu da zor ve zahmetli solculuk serüvenini şu tespitiyle noktalıyordu:

⁷⁶ G. Ak, *age.*, sf. 85 (vurgu: özgün); sf. 85-86 (vurgu: AGS.).

⁷⁷ Bu beyti, Abdülbâki Gölpinarlı’nın şu eserinden iktibas ettik: “*Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*, (İstanbul, 1966), sf. XXXVIII.

⁷⁸ İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 145.

⁷⁹ E. Hobsbawm, *Tuhar Zamanlar*, (İstanbul, 2006), sf. 367-368.

“...Fiyatı görmek gerekiyor. En sonunda iş, geliyor, bireye kalıyor. Bireyin davranışlarına dayanıyor. Oradan da herşey çıkar. Çünkü beklentiler belli değil.”⁸⁰

İdris Küçükömer’in sivil toplum vurgusu, suyu bulup, halkını refaha kavuşturan kaynağını da unutmak içindir. Bu bahsi, daha önce de alıntıladığımız bir İdris Küçükömer klasiği ile bağlayalım:

“...Bugün mutlak yoksul evlerde, milyonlarca çocuğun, sinirli, hırçın, problemli yetiştiği bir ülkedeyiz. Ben, geleceğe o evlerden bakmaya çalışıyorum. Siz bakmıyor musunuz?”⁸¹

80 İ. Ekinci-H. Güldal (söy.), *yage.*, sf. 133.

81 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 139; *yage.*, V, (1994), sf. 61.

Vefatı ve Ertesi

İdris Küçükömer, sivil toplum araştırmalarıyla boğuşurken, 1984 yılı itibariyle, hastalandı. Konulan teşhis, prostat kanseriydi. Bu meyanda, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ertesinde, üniversite-den uzaklaştırıldı. Murat Belge'nin kaydettiğine göre;

“...Ölümünde de bu onur kırıcı uygulamanın yarası kapanmamıştı.”¹

Hastalığının tedavisi sürerken, Giresun'dan ilkokul arkadaşı Nahit Bilgin'e hasta yatağında anlattıklarını bu çalışmamıza alıyoruz:

...Hastalığının duyulmasını istemiyordu. Dertlendi: ‘Nahit! Üç yıldan beri, bir hastalık geçiriyorum. Prostatımdan rahatsızım. Üç yıl boyunca, yanlış tedavi yaptılar. Bir süre önce ameliyat oldum. Geçmezse, tekrar ameliyat için yurt dışına gideceğim’ dedi.”²

1987 yılında, tekrar Londra'ya gitti. Orada, iki ay kaldı. Profesör Kenan Mortan'ı zikrediyorum:

...İdris Hoca, hastalığında da ‘Devlet’e yenik düştü. Londra’daki tedavisinin finansmanını, Emekli Sandığı üniversiteden ihraç edilmiş

¹ M. Belge, *yage.*, (1987), sf. 57; A.yaz. *yage.*, A.G. Sayar (haz.), *yage.*, (2011), sf. 23.

² N. Bilgin, *yage.*, İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 82.

gerelçesiyle reddetti. Bu konuyu birebir izleyen Yücel Yaman ve bendeniz bu işin tanığıyız.”

Mortan devamla:

“...Fakülte’yle ilişkisinin kesilmesinin hemen ertesinde, İdris Hoca’ya İktisat Fakültesi Dekanlığı oda vermekten imtina edince, rahmetli Memduh Yaşa Hoca, ona kürsüsündeki en iyi odayı tahsis etti. Memduh Hoca, bu vesile ile anılmayı hak ediyor.”³

Türkiye’ye dönüşünde, İÜ. Çapa Tıp Fakültesi hastahanesinde yeniden tedavi altına alındı. Nahit Bilgin’in anlattıklarıyla Küçükömer’in bu günlerini öğreniyoruz:

...Çapa Hashanesi’nde yattığını öğrendim....Görünüşü perişandı. Avurtları çökmüştü. Bize, Londra’daki ameliyatı anlattı....İdris, ilkokulu bitirme yaşlarında bana ‘her şeyin en zorunu vermesi için Allah’a dua ettim’ dedi. Ben de ‘duan kabul edildi. Hastalığın bile zor oldu’ diye cevap verdim....Bir süre sonra acı içinde inlemeye başladı....Bu durumunu göstermemek istemiş olmalı ki, ‘siz de üzülmeyin durumuma’ dedi ve nazikane ayrılmanızı ima etti.”⁴

Yakalandığı amansız hastalıktan kurtulamadı. 5 Temmuz 1987 günü İstanbul’da rahmet-i rahmana kavuştu. Vefat haberi gazetelerde yer aldı. Ayrıca, ailesi, sevenleri, İÜİF.’den akademik dostları ve İFMD., İdris Hoca’nın vefatını gazete ilânlarıyla duyurdular. Aziz na’şı, 7 Temmuz 1987 günü İÜ. Merkez Binası’na getirildi. Burada yapılan törende, öğrencisi, kürsü arkadaşı Profesör Asaf Savaş Akat bir konuşma yaptı. Akat, konuşmasının bir yerinde, düşündürücü bir tespitte bulundu:

“...İdris Hoca ile birçok şeyin daha öldüğünü, sanki bir dönemin bittiğini fark eder gibi oldum.”⁵

Daha sonra cenazesi, namazı kılınmak üzere Fatih Cami’ne getirildi. Sadık Göksu’nun günlüklerinden aktaracak olursak:

3 K. Mortan’dan A.G. Sayar’a 30. XI. 2012 tarihli e-posta

4 N. Bilgin, *age.*,sf. 83.

5 Zik. O. Ulagay, ‘İdris Küçükömer’den Kalan’, *Cumhuriyet*, (12.VII. 1987).

“5.7 1987: İ. Küçükömer, ölmüş. Allah rahmet eylesin.

7.7 1987: İ. Küçükömer'in cenazesine Fatih Cami'ne gittim. [Mehmed Ali] Aybar ile el sıkıştık. A[bidin] Nesimi [Fatinoğlu], Ali Bulaç, Ü[mit] Meriç, eski tüfekler, Fatma Hikmet İşmen ile görüştük.”⁶

Kılınan cenaze namazını müteakiben, aynı gün, Büyükkada'da Türk Mezarlığı'nda aile makberesine defnedildi.

İdris Küçükömer'in 1925 yılında Giresun'da başlayan hayatı, tam 62 yıl sonra, İstanbul'da son buldu. Büyükkada'da iki kişilik bir aile sofasında toprağa kavuşan Küçükömer'in mezarına dikilen şâhideye, Yunus Emre'den alınan bir beyit, pek fark edilmeyecek bir değişiklikle, hak edilmişti. Mezar taşı şöyledir:

“İdris Küçükömer
Bilmeyen
ne
bilsin
O'nu
Bilenlere
selâm
olsun
ALLAH
rahmet
eylesin
1341 - 1403
1925 – 1987”⁷

Vefatının hemen ertesinde, gazetelerde çıkan yazılarda fikri dünyası ve katkıları değerlendirildi.⁸ Önce Fatih Cami'nde, son yolculuğunda yalnız bırakmayan kalabalık, daha sonra, gazete ve dergi sütunlarında boy gösteren değerlendirmeler, İdris Küçükömer'in, pek az fâniye nasip olan bir sevgi seli ile kucaklandığının işaret taşıydı.

6 S. Göksu, *yage.*, sf. 918.

7 Yunus Emre'in şiirinde geçen ilk mısra şöyledir:

“Bilmeyen ne bilsin Bizi”

şeklindedir. Ayrıca, ilk tarihler, 1341-1403 Rûmî olsa gerektir.

8 İlk yazılara örnek olarak. Bkz. O. Ulagay, *age.*, (12.VII. 1987); M. Barlas, 'Küçükömer İçin', *Güneş*, (7 VII. 1987); C. Tanyol, '27 Mayıs'dan Bugüne Kalanlar', *Güneş*, (12.VII. 1987); M. Belge, *yage.*, (1987);

Ölüm, maddi vücudunu almıştı, ama onun, o Türkiye sevdalısı aziz ruhu, sevenlerinin gönlüne hicret etmişti.

Öğrencilerinden Nuri Burhan'ın dizelerinde Küçükömer'in vefatı:

“İdris Hoca'yı bilenler erdemini söylesin
Küçükömer kuluna Tanrı rahmet eylesin”⁹

Şair Can Yücel'e göre durum farklıdır. Onun *Portreler* başlıklı şiir kitabında yer alan 'İdris'in Şu İş'i'nde geçen dizelerden birinde, Küçükömer'in vefatını Yücel şöyle dillendirmişti:

“Sen özlediğin sivil topluma gidiyorsun artık”¹⁰

Akademik dostlarından rahmetli Profesör Süleyman Barda, onun vefatına, eski bir geleneği sürdürerek, akrostiş ile tarih düşürmüştü:

Dost İdris'e Akrostiş
İnsan yaşı hep ömre değer yolları geçmez!
Dertler kaderi ördü mü hiç kurtulamazdın
Râm olmuş ecel, 'bağ-ı irem' rüzgârı seçmez!
İdris, çözümü 'ilm' ile tam bulamazdın!
Sen öldün o yıl, tarihini kalplere kazdın!
(1987)”¹¹

İdris Küçükömer, Türkiye'de çağdaş düşüncenin temsilcileri içinde, fikirleri en fazla tartışılan düşünürlerinden biri oldu. Cahit Tanyol'un tespitlerine göre;

...1960 Türkiye'sinde, İdris Küçükömer'in Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı üzerindeki araştırmaları, Türk düşüncesine ışık tutacak yapıtlardan biri olarak kalacaktır.”¹²

9 N. Burhan, 'İdris Hoca İle Yurt Dışında Birkaç Hafta', İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 92.

10 C. Yücel, *Portreler*, (İstanbul, 2016), sf. 64.

11 S. Barda, 'İdris, Çözümü İlim İle Tam Bulamazdın', İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 66.

12 C. Tanyol, *yage.*, (12.VII. 1987).

TT., dergisi de, Küçükömer'in vefatını yaptığı şu değerlendirme ile okurlarına duyurdu:

...İdris Küçükömer'in yazacak, anlatacak çok şeyi varken, hepsini beraberinde götürüp, parıltılı bir yıldız gibi kayması, düşünce hayatımızın zaten çoraklaşmış toprağını biraz daha kuruttu."¹³

Vefatından dolu bir ay sonra İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti'nce yayımlanan *İD.*'nin Eylül 1987 sayısı, 'İdris Küçükömer'in Anısına Armağan' olarak çıktı. Derginin yayımcısı, Küçükömer'e armağan edilen bu sayısının bir *festschrift* olmadığını belirttikten sonra, ileriye dönük şu notu düştü:

...Bu özgün düşünürün düşünsel kalıtının değerlendirilmesi yolunda yapılması gereken çok şey vardır."¹⁴

Bu özel sayıda, ayrıca, yakın akademik dostlarından Profesör Sencer Divitçioğlu ve Profesör Asaf Savaş Akat'ın İdris Küçükömer'i değerlendiren yazıları yanında, onun yayınlanmamış iki yazısına da yer verilmiştir.

Vefatı sonrasında, zaman akarken, hakkında sosyalist ve İslâmcı kesimden çeşitli değerlendirmeler yapıldı. Vefatının ilk yılında, Sefa Kaplan'ın yaptığı bir Küçükömer değerlendirmesi *Nokta* dergisinde çıktı. Kaplan, bu yazısında, İdris Küçükömer'in vefatıyla toprağın merhametine terk edildiğini ve onun için "dişe dokunur şeyler yapıldığını söylemek çok güç" dedikten sonra sözlerini şöyle sürdürdü:

...Bu, sürekli sorular soran, sorduğu soruların cevabını aramak için kafa emeğini kesinlikle esirgemeyen, tezleriyle hazır ve üstten bilgiler demetine alışmış insanların öfkesini üzerine çeken, titiz bilim adamı, neden 'unutuşun derin sularına' terk edilmek isteniyor."¹⁵

Bu sorunun cevabını Sencer Divitçioğlu veriyor:

...Bütüncül bir ideoloji içinden bakan geleneksel aydınları, İdris'in söyledikleri korkunç rahatsız etti. Özellikle, askerden medet uman

13 Tarih ve Toplum, 'Okuyuculara :Mektup', TT., sayı 44, (1987), sf. 67

14 İktisat Dergisi, 'İktisat Dergisinden Okurlara', *İD.*, sayı 274, (1987), sf. 2.

15 S. Kaplan, *yage.*, (17 VII. 1988), sf. 66.

ve askerle birlikte darbe yaparak iktidara gelmek isteyen, sözüm ona aydınlar, İdris'e düşman kesildiler. İdris'in ölümünden sonra bile sürdü bu düşmanlık."¹⁶

Safa Kaplan sözlerini sürdürüyor:

"...Evet, Küçükömer, pencereyi biraz aralamıştı ve dışarıyı hiç de kendilerine anlatıldığı gibi değildi. Sencer Divitçioğlu'nun deyişiyle, pencerenin dışında, bir bakıma somut anlamıyla 'devlet' vardı. Küçükömer'in amacı da devleti çözümlemektir."¹⁷

İdris Küçükömer'in harladığı ateş yanıyordu. Vefatının ikinci yılını da, epey zamandır piyasada yok satan eseri *Düzenin Yabancılaşması*'nın ikinci baskısı gerçekleşti. İlk baskısından tam yirmi yıl sonra yayımlanmasına rağmen, bu baskıya dair ortak kanı, bu eserin "çok kişi için halâ ufuk açıcı özelliğini koruyor" olmasıydı.¹⁸ Ayrıca, bu baskı dolayısıyla, kendisiyle yapılan bir söyleşide, Sencer Divitçioğlu da, kitapta yer alan halk / bürokrat ayırımına dair şu görüşünü ileri sürdü:

"...Bu sorunsalı açıklayan bir toplum, devlet ve tarih (evrim) teorisinin yokluğu beni kuşkulandırmaktaydı...İkna olabilmek için, olgulardan teoriye, yani bilmeden anlamaya geçmenin zamanı geldiğine inanıyordum."¹⁹

1994 yılında, İdris Küçükömer külliyyatı, beş cilt hâlinde yayına hazırlandı. İlk ciltte, *Yön ve Ant* dergilerinde çıkan yazılarına yer verildi. Kitabın başlığı ise şöyledir: *Yön ve Ant Yazıları: Cuntacılıktan Sivil Topluma*. Küllüyyatın ikinci cildi, halâ yankı uyandıran eseri *Düzenin Yabancılaşması*'na ayrılmıştı. Ayrıca bu ciltte, bu kitabın yayınlanması öncesinde ayak sesleri olan gazete yazılarına ve kitabın yayınlanmasından sonra basında çıkan eleştirilere Küçükömer'in verdiği cevaplara yer verilmiştir. Küllüyyatın üçüncü cildi, *Sivil Toplum*

¹⁶ Zik. S. Kaplan, *age.*, sf. 66.

¹⁷ S. Kaplan, *age.*, sf. 69.

¹⁸ Krş. [?], 'Kitap: Düzenin Yabancılaşması', *Nokta*, (9.VII. 1989), sf. 70-71. Ayrıca, N. Doğru, 'İdris Hoca'nın Kitabı Yeniden Yayınlandı', *Milliyet*, (28.VIII. 1989).

¹⁹ S. Divitçioğlu, 'Tekerlerine Taş Konuldu', *Nokta*, (9.VII. 1989), sf. 71.

Yazıları'na ayrılmıştı. Bunlara ek olarak, *Ant* ve *Yeni Gündem* dergilerinde çıkan yazılarına da yer verilmiştir. Külliyyatın dördüncü cildi, Küçükömer'in bitmemiş son eserine dairdir. Eserin başlığı: *Halk Demokrasi İstiyor mu?* Merakla beklenen bu eserini, Yücel Yaman, İdris Küçükömer'in dağınık notlarından derlediği ve yayına hazırladığı bu çalışma için şu notu düşmüştü:

“...Bütün notların sadece, %50'si yayınlanmış[tır].”²⁰

Yakın akademik dostlarından Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer'in bu notlarının kitaba dönüşemeyeceği kanaatini ileri sürmüştür.²¹ Divitçioğlunu zikredecek olursak:

“...Bir kere, İdris'in bütün çalışmalarını bana emanet ettiği için kendisine müteşekkirim. Ayrıca elyazması müsveddelerinin içinden çıkmak hiç de kolay olmadı. Meral [Küçükömer], onların hepsini büyük bir gayretle temize çekti. Daktiloya çekilmiş haliyle bile bunların sökülmesi zordu. Karışık muslup. Tamamlanmamış cümleler. Konu sapmaları. Kaynak yokluğu.”

Divitçioğlu devamla:

“...İdris'in elyazmalarında irdelediği düşünceler, ancak büyük bir çalışmaya hazırlık olmak üzere kaleme aldığı soyut taslaklar halindeydi. Ancak hemen söyleyeyim ki, dağınık ve bölük pörçük olsalar bile, bu taslaklarda gerekli mantık ve yöntem tutarlılığı vardı. Yeterli kavram ve terim araçlarıyla pusatlanmıştı. İdris'in bakış açısını aydınlatacak bütün öğeleri içeriyordu....Tabii bunu yaparken ahlaki iki sorunla karşılaşıyaydım. Birincisi, İdris'in kendisiyle ilgili; aceba İdris Küçükömer, elyazmalarında geliştirdiği fikirlerini aynen yayınlar mıydı? İkincisi benimle ilgili; aceba onun dediklerinden topladığım model, benim tarafımdan, fakat İdrisvâri bir mantık işlenip kurulmuş olduğundan, görüşlerini tam olarak yansıtabilir miydi?”²²

İdris Küçükömer'in vefatı ertesinde Sencer Divitçioğlu bu aziz dostu için iki yazı kaleme almıştı. Divitçioğlu'nu dinliyoruz:

²⁰ Y. Yaman, 'Sunuş', İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf.15.

²¹ Krş. Y. Yaman, *age.*,

²² İ. Ekinci-H. Güldal (söy.), *yage.*, sf. 148; 149.

...Ben, İdris'in ölümünden sonra, onunla ilgili peşpeşe iki makale yazdım. İkinci makaleyi, onun *İktisat İlkelerin Yeniden Bakış* kitabından yola çıkarak yazdım. Daha doğrusu, o kitabın giriş bökümünden yola çıkarak, iktisat metodolojisine nasıl yaklaştığını özetlemeye çalıştım....İlk makalemdede ise, onun *Düzenin Yabancılaşması* kitabındaki Osmanlı ve Cumhuriyet toplumlarına nasıl yaklaştığını ortaya koymaya çalıştım. Kitabındaki tersyüz edilmiş üretim kavramlarından hareket ederek.”²³

Özdemir İnce'ye göre, Küçükömer'in tamamlanmamış bu eseri, “bitmiş bir kitap değil, bir müsvedde, bir karalama” idi.²⁴ Gerçekten de, yayımlanan notlardan oluşan bu kitap, Küçükömer'in okuyucuya göstermek istediği büyük resmi vermekten çok uzaktır. Tekrar Sen-
cer Divitçioğlu'na dönecek olursak:

...[Elyazmalarının] sökülmesi zordu (karışık üslup, tamamlanmamış cümleler, konu sapmaları, kaynakça yokluğu vs.). Buna rağmen, onunla olan dostluğum, okumaları nispeten kolaylaştırdı.”²⁵

Divitçioğlu, devamla:

“...Elyazmalarında irdelediği düşünceler, ancak büyük bir çalışmaya hazırlık olmak üzere kaleme alındığı, soyur taslaklar halindedir.... Bu taslaklar, gerekli mantık ve yöntem tutarlılığı ile yeterli kavram ve terim araçlarıyla pusatlanmış olduğundan İ. Küçükömer'in baka-cını aydınlatacak bütün öğeleri içermektedir....[Bu notlar içinde,] fevkalade ilginç ve dürtücü anlam, telkin ve ima taşıyan ifadeler bulunmaktadır.”²⁶

Külliyatın son cildi, beşinci cildi, 1973 yılı ve ertesinde, Küçükömer'in *Milliyet* gazetesinde katıldığı 'Düşünenlerin Forumu'nda yaptığı konuşmaları içermektedir. Külliyatın bu cildini yayına Ali Gevgilili hazırlamıştır. Külliyatın son cildi ise, Küçükömer'in vefatı sonrasında muhtelif zevat tarafından kaleme alınmış nekroloji yazılarını

²³ İ. Ekinci-H. Güldal (söy.), *age.* sf. 148; 149.

²⁴ Ö. İnce, 'İdris Küçükömer'in Çilesi', (15.VI. 2007).

²⁵ S. Divitçioğlu, *yage.*, (1991), sf. 97, dn; İ. Küçükömer, *yage.*,VI, (1994), sf. 115, dn.

²⁶ S. Divitçioğlu, *age.*, (1991), sf. 99, dn.**; İ. Küçükömer, *age.*,VI, (1994), sf. 114, dn.**

içermektedir. Toplama yazılardan oluşan bu cildi de yayına Yücel Yaman hazırlamıştır. Ayrıca, külliyatı oluşturan her cildin sonuna İdris Küçükömer bibliyografyası ilave edilmiştir.

Vefatı ertesinde, her yılın Temmuz ayının ilk Pazar günü muntazaman, aziz hatırasına hürmeten, takipçileri Büyükkada'daki kabri başında toplanılmaktadır. Bu meyanda onun adına paneller de tertip edilmektedir. Bunlardan biri, vefatının 20. yılında, İstanbul, Tünel'de Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde dost ve öğrencilerinin katılımıyla tertiplenen panelde anılmıştır. Asaf Savaş Akat'ın yönettiği panele, konuşmacı olarak, Kurtuluş Kayalı, Yücel Yaman ve Ahmed Güner Sayar katıldı. Ayrıca, panel öncesinde, İdris Küçükömer'i anlatan belgesel bir film de izlendi. Bu bilgilere ek olarak, Küçükömer'e dair çok sayıda yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapıldı. Ayrıca, 2000 yılında, Küçükömer'in tezlerinden hareketle, sivil toplum tartışmalarının kitaplaşması onun adına ithaf edilmiştir: *İdris Küçükömer'in Anısına: Türkiye'de Sivil Toplum Arayışları*.

Çalışmamızın bu bölümünü Osman Saffet Arolat'ın kendisiyle yapılan söyleşinin bitiş satırlarıyla tamamlayalım. Arolat'ı dinliyoruz:

...İdris Hoca yaşasaydı, belki o günden bu yana, çok yazan birisi olmayacaktı. Türkiye'de ve dünyada değişimin temel özelliklerini ele alan, düşünce modellerini irdeleyen, en az 5 – 6 kitabı bize sunacaktı. Ayrıca İdris Hoca, herhalde, o günden bu yana, binlerce kitabı okuyup özümleyerek, kendisinin yarım bıraktığı ve çok önemli notlardan derlenerek yayımlanan son kitabını da, tamamlamış olacaktı. Kısaca söylemek gerekirse, ...teorik iktisat bilgisiyle, güncel iktisadi gelişmeleri aynı önemde ele alan, bir bilim adamının / siyasetçinin, bulunması gereken yer neresiyse, İdris Küçükömer de orada olacaktı. Reddiyelere dayanmayan, dünyaya açık, dünya deneyinin zenginliğini kendi düşünce modelinin içine yerleştirmiş, Türkiye sorunlarını bu bütün içinde çözmeye, bir yerde olacaktı.”²⁷

27 O.S. Arolat, *yage.*, (2001), sf. 45 -46.

Eleştiriler ve Genel Bir Değerlendirme: Sonuç Yerine

‘Ben kimim?’ diyerek, önce kendisini sorguladığı bu çok mühim soruya, İdris Küçükömer’in verdiği cevap şu olmuştur:

...Doğu toplumunda doğdum. Batı’dan etkilendim. Bir zamanlar ulaştığı politik güçle, Batı’yı etkilemiş ve ondan etkilenmiş Osmanlı kültür mirası içinde doğdum. Ama düşünmeyi yasaklamış bir topluma doğdum.”¹

Aslında, düşünmeyi yasaklamış bir toplumda doğmasına rağmen, düşünebilmeyi, düşündüğünü ifade etmeyi bir hayat üslubuna dönüştürmüş bir bilimeri idi. Özgündü, özerkti, özgürdü ve özel bir münevverdi. Akledebilmenin sınırları içerisinde, daima hakikatin yılmaz ve yorulmaz bir takipçisi olmuş, takipleri sürerken emeklemiş, tökezlemiş, düşmüş kalkmış, ancak hakikatin peşindeki yolculuğunu asla terk etmemiştir. Hasbi ve samimi olması, onu gıpta edilecek bir Türkiye sevdalısı yapmıştır. Ülke sorunlarını bir çözüme bağlamak için verdiği uğraşta, herhangi bir ideolojinin kör takipçisi olmamıştır. Onun sözleriyle:

...Ne bir düşünürün, ne de ne kadar ünlü olursa olsun, bir politikacının izinde değilim.”²

¹ İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 21.

² İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 264. Bir başka yerde de şunları yazmıştı: “Che Guevera ve Regris Debray eleştirilemez insanlar değil” [İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 232].

Böyle diyor ve bu duruşundan taviz vermeden, kıl payı sapmadan hak bildiği yolda yürüyordu. İktisat ilkelerinin temel postülalarını sorguladığında, teste kapalı, mutlak kabule, dogmatizme düşmemenin önemini vurguluyordu. Kant'tan mülhem; “dogmatik uykudan uyanma[yı],”³ ancak hipotez – teori bağlamının deneylenebilirliği ile mümkün olacağını ve testten geçen ve sentetik bir öneriye dönüşen teorisinin de müteakip deneylerle yanlışlanabileceğini savundu. Her hâlükârda, aklın rehberliğinde, dogmaya bağlılık bir tuzaktı.⁴ Bu anlatımıyla İdris Küçükömer, objektif bilgi küresinden metafizik tortuların ayıklanmasını istiyordu. Telif ettiği iktisat kitaplarına, özellikle yöntem bahsiyle başlaması sebepsiz değildir. Bilim felsefesinde, mantıki dedüksiyon sürecine bağlı kalmış, “doğal kanunlar, ya da onların doğal düzeni dedüktif yoldan bulunabilir,” buna mukabil, “kurumsallaşmış insan yapısı[nın] pozitif kanunlarının ayrı” olduğunu ileri sürmüştür.⁵ Elbette bu farklılıklar, İdris Küçükömer'in yaptığı analizin nokta-zamanlı (ahistoric) ve akan zamanlı (historic) olmasından kaynaklanıyor ve *acausalité*'ye ve bilimselliğin ölçütü olarak da Karl Popper'in bilim felsefesine bağlı kaldığı görülüyor.⁶ Doğan Ergun diyor ki:

...İdris Küçükömer, bilimin en büyük, en temel sorununu dert edinmek isteyen nadir bilim adamlarımızdan biridir.”

Ergun, devam ediyor:

...İdris Küçükömer'in yöntem anlayışı dogma ve mutlakattan özellikle kaçınan bir anlayıştır. Onun yöntem anlayışı, Rus bir G. Osipov'un, İngiliz bir T.E. Bottomore'un yöntem anlayışlarından kıyaslanamayacak kadar üstün ve değerlidir.”⁷

3 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 24.

4 Krş. İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 122.

5 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 22.

6 S. Divitçioğlu, *yage.*, (1991), sf. 97; İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 113-114. Küçükömer, Popper'in Marx'ı eleştirilerine *İktisat İlkeleri* kitabının 3. cildinde yer vereceğini söylemesine rağmen, bu konuyu işlemeyi bırakmıştır [krş. İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 20].

7 Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih*, (İstanbul, 1982), sf. 125

Marksizm'in testten geçmemiş postlularının dogmatizme dönüşmesi, sivil bir dinin salıklerini yarattı. Bu oluşum karşısında İdris Küçükömer, cidden rahatsızdı. Bazı Marksist kalıpların üzerine gitti ve onları sarstı. Dogmatik solcularla arasının açılması bu yüzdendir. Bu tespitlerimizi kapsamlı bir çerçeveye oturtan Emine Gülselcen Kafkasyalı'yı zikredecek olursak:

...Onu [İdris Küçükömer'i], aynı epistemolojik ve ideolojik kökten beslenen diğerlerinden ayıran en önemli husus, beslendiği kaynaklar ışığında baktığı sosyal meseleleri değerlendirirken, sahip olduğu bilgileri, kabulleri ve daha da önemlisi, bakış açısını sorgulayabilmiş olmasıdır. Bu sorgulama onun dışlanması, görmezden gelinmesine ve hakaretlere uğramasına sebep olsa da, ne aradığının bilincinde olarak, gördüğü yanlışların doğrularını aramak yolunda hiç geri adım atmamıştır. Belki de bir aydın olarak, sergilenmesi gerekenin nasıl olacağına fevkalade bir örnek teşkil etmesi bakımından ve her ne kadar, kendisi görmese de, böyle bir tavır sergilemesinin meyvesi olarak bugün, yaşadığı dönemden daha fazla anlaşılacak istenmektedir.”⁸

“Düşünmek kolay değildi.”⁹ Böyle diyor, İdris Küçükömer! Gerçekten de bilgiye ulaşırken, yanlışmış, yanıltmış, ama alışıla gelmiş yanlış aksiyomlaştırmış düşünceyi bozarken, ezbere dönüşen bazı bilgileri de kökünden sarsmıştır. Siyasette ve bilimde otoriteyi, üstün insanı, yanılmazlığı, objektif bilgi küresinde de teleolojiyi ve *a priori* analitik önerileri reddetmiştir. Karl Popper'in ölçütünü radikal siyasete taşıdı. Werner Heisenberg'in indeterminizm [gayri-muayyeniyet] ilkesini de binler önünde, cesaretle savundu. Uzun yıllardan beri, ekonominin alt-yapı belirleyiciliğini reddediyor, ATÜT.'e getirdiği bakış açısıyla Marksist şablonu sarsıyordu. *Düzenin Yabancılaşması*'nda, Türk siyasal hayatında sol / sağ kavramlarını tersine çevirerek, solcuları topa tuttu. Marksist, kapitalist / işçi ayrımını terk ederek, bürokrat / halk ayrımında var olan sömürünün altını çiziyordu. Hülasa, bütün bu atılımlar, onun dogmatizm batağını kurutmaya yönelik atılımları olmaktadır.

8 E. Gülselcen-Kafkasyalı, 'İdris Küçükömer'in Batılılaşma ve Sivil Toplum Anlayışı', *AÜSBED.*, cilt 20, (2016), sf. 1338.

9 İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 21.

Çok sıkı fikir değiştirmesine rağmen, en fazla sosyalist fikir istasyonda kaldı. Ne tür bir sosyalizme cevap ararken, solcu / komünist damgası bir etiket olarak ismine yapıştırıldı. Oysa söz konusu istasyonda, peron bile değiştirmişti. Daha sonra, anti-anti Marksist ve anti Marksist limanlara doğru seyretti. “Bütün çalışmalarının belkemiğini oluşturan...bir analize” ulaşmak için demir attığı son liman ise sivil toplum araştırmaları oldu.¹⁰

Çalışkan, sabırlı, soru soran, tartışan, dinlemesini bilen, fakat ilk aşamada ulaştığı fikirleri kabul ederken biraz aceleci, savunurken de inatçıydı. Ancak, eleştirilere açıktı. Kaya gibi duran, fakat kımıldatan olursa, kımıldamayacağı da bilen biriydi. Özgün bir görüşe ulaştığında, adeta bir demiryolu makasçısı misali, hat değiştirmesi, fikri evriminde, sınama ve yanılma ile yol aldığının işaretiydi.

1951’de akademik hayata intisabından 1958’e Londra’ya gidene değin, fikri birikim aşamasında, emekleyen, münzevi, muhafazakâr bir akademisyen görünümündeydi. 1958 – 1960 yıllarında, Londra günlerinde, Alfred Marshall ve Karl Popper’i eserlerinden, Lionel Robbins’i de iktisadi düşünce tarihi seminerlerinden tanıdı. Bu günlerde, Alfred Marshall’ın şah-eseri üzerine bir yazı kaleme aldı. Ancak, İngiltere’de insan – devlet ilişkilerinde, başta sağlık hizmetleri olmak üzere, devletin bireyine uzanan elini gördü. Sosyal devlet ve refah toplumu kavramlarının işlerliğini yaşadı. Bunlar, İdris Küçükömer’in muhayyel dünyasında, ihtimaldir ki, sosyalizme götüren dirsek temasları oldu. Bu çizgide, Marshall’ın, hürriyet içinde, birlikte yaşamayı mümkün kılacak düşüncelerini benimsedi. Bu büyük iktisatçıdan aktardığı satırların gerisinde, tedrici ve reformist yollardan demokratik sosyalizmi savunan The Fabian Society’nin sıkı bir taraftarı olduğunu bilmiyordu. Dahası, fikri serüven limanlarını dolaşan Küçükömer’in ahir ömründe, gemisini demokratik sosyalizm limanına çevireceğini, Londra günlerinde tahayyül etmiş miydi, bunu bilmiyoruz. Türkiye’ye dönüşü ile birlikte, iktisat teorisi ve teorisinin tarihi ile yoğrulma, kendisine, somut gerçeğin kuşatılmasında, Türkiye’yi teslim almış bir Osmanlı mirası olan iktisadi gerilikten kurtulma arayışına çekti. Neoklasik ve Keynesgil iktisat politikalarına dayalı liberalizmin ve himayeciliğin yetersizliğini görüyordu.

¹⁰ S. Divitçioğlu, *yage.*, (1991), sf. 91, İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 109.

Bir arayışın içine çekilmişti. Bu arayış içerisinde çağdaş iktisatçılarla kurgulanan ‘norm’un insanını şu sözlerle açıklamıştı:

...İnsanların sınıfsız olduğu ve aklı davrandığı varsayımları, liberal sistemin temelidir. Onun içindir ki, liberal sistem, gerçekte rastlanmayan bir sistemdir. Bu özellikteki insanın ‘klasik iktisat’ içindeki adı, ‘iktisadi adam’dır.”¹¹

Tabiatıyla, insanların sınıfsız varsayıldığı bir iktisadi sistemin liberal olamayacağını düşünüyordu. Fakat bu alıntıda önemli, hatta şaşırtıcı olan keyfiyet şu idi: İdris Küçükömer’in, yıllar sonra, “gerçekte yaşanmayan” fakat sistemin belkemiği olan kişisel çıkar temelli olan ‘homo economicus’u [rasyonel iktisadi birey], ‘homo politicus’u [rasyonel siyasi adam] ve hatta ‘homo militarius’u [rasyonel askeri bürokrat] halk içinde somutlaştırabilmek için, bir misak [norm] kurgulamayı kendisi için görev bilmesidir.

Geçiş döneminde, düşünce ve uygulamada sosyalizmle temasa geçti. Bu onun evden sokağa çıkmasıydı. Bu hâliyle, akademisyen – politikacı kimliğini koyulaştırdı. Askeri cuntaya bulaşması, TİP üyeliği, on yıllık yoğun siyasi faaliyetini bir diğer on yıllık menkubiyet günleri izledi. 12 Eylül 1980 sonrasında, SODEP üyesi oldu. Siyasi faaliyetlerinde görülen kopmaya rağmen, akademik hayatını sürdürdü. İÜİF.’deki hocalığı yanında, Türkiye’nin büyük resmine bakmak arzusuyla tarih araştırmalarına hız verdi. Tarihi geniş bir açıdan harmanlarken, “hiçbir surette Ortodoks Marksist tarihin evrim yasalarına iltifat etmedi.”¹² Katı maddeci yaklaşımla bir çözüme ulaşamayacağının bilincindeydi. Ve şu can alıcı soruyu sormakta tereddüt göstermiyordu. Diyordu ki;

Varsayalım ki, ekonomi büyüdü, işsizlik azaldı, enflasyon aşağılara çekildi. Yurdumuz insanının, *var olma sorununa (insan sorununa) ışık getirmiş olur mu?*¹³

Bu vurgusu ile İdris Küçükömer, Anadolu insanının var olma sorununun tek başına ekonomiyle çözemeyeceğine dikkatleri çekiyor. Buna mukabil, Zülâl Kalkandelen’e göre;

11 İ. Küçükömer, ‘Millî İrade Hikâyesi’, *Akşam*, (2.X. 1965).

12 S. Divitçioğlu, *yage.*, (1991), sf. 92; İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 109.

13 İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 59 (vurgu: özgün).

“...Küçükömer, Anadolu insanının sorununun, ekonomik etkenlere bağlı olarak çözülemeyeceği yolundaki ifadesiyle Marksist analizle çakışıyor.”¹⁴

Sivil toplum gerçeğine açılan yolun başlangıç noktası, katı maddeciliğin reddidir. Hedefe açılan yolun adımlaması, çözümü zor ve zahmetli bir çatışmanın uyumunun sağlanmasından geçiyor. Çözüm, devlet ile birey arasındadır. Bunun alt versiyonları devlet / piyasa; homo militarius / homo politicus; laik devletçi / laik demokrat ve diğer çatışmaların oluşturacağı kararlı dengelerinin tesisinden geçiyor. Oysa İdris Küçükömer'in sorunu Türkiye'de devletin bürokrasi üzerine kurulmuş olması ve iktidarın topaklığıdır. Fikir limanlarını teklifsizce dolaşan Küçükömer'in sergüzeştinin, demir aldığı ilk limandan, yolculuk sürerken, ciddi değişimleri yaşadığı bir gerçektir. İktisadi sistem kaymaları, metodolojik olarak, iktisat ve siyasette, hatta dine bakışında, *apriori*'den *aposteriori*'ye çark atması, dogmatizm batağına çakılmamak için verdiği mücadelenin sonucudur. Bu ayrılışa sebep, önce, iktisatta teorilerin teste ihtiyaç duyulmadan, denge kavramından, iktisat politikalarına değin metafizik bir yapıya dönüşmeleri, siyasette cunta deneyiminin tepeden inmeciliği reddetmesiyle son bulması ve demokratik sosyalizme, oradan da sivil toplum arayışına geçmiş oluşu bir gerçektir. Ancak kurguladığı demokratik misak temelli model, somut gerçekte işlerlik şansı olmayan bir ütopya idi. Zira özgürlükle eşitliğin birlikte gerçekleşmesi, ancak tahayyül edilebilirdi. İdris Küçükömer, sivil toplum inşasında neleri tahayyül etti? Türk insanı için eksiksiz bir toplumun kapsama alanını kurguluyordu. Bireyin siyasi – iktisadi hatta dini hayatta rasyonel karar almasını savundu. Pek haklı olarak da, kurguladığı sivil toplumun “öyle elli ya da yüz yıl gibi kısa sürelerde başarılmayacağı[nı]” da çok iyi biliyordu.¹⁵ Özgür bireye sivil bir toplumda yaşama hakkı verirken, bu toplum modelinin, iktisadi bir sistem olarak, bireyleri eşitlikçi olabilir miydi? Ya da, sistem, siyasi meşruiyetini ‘birey’siz kurabilir miydi? İdris Küçükömer'in ulaştığı durakta, böylesine bir siyasi ve iktisadi örgütlenme söz konusu olamaz. Bütün bu söylenenler, Ümit Aslanbey'in

¹⁴ Z. Kalkandelen, *yage.*, sf. 26.

¹⁵ İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 102-103.

tevcihıyla İdris Küçükömer'i "liberal solun kuramcısı" yapar mı?¹⁶ Asaf Savaş Akat'ın da kaydettiğine göre;

"...[İdris] Hoca, bu açmazı, bu çelişkiyi bir türlü çözemedi."¹⁷

Akat, *Vatan* gazetesindeki sütununda bu noktaya açıklık getirmişti.

"...Doğu toplumunun (Doğu despotizminin) liberal demokrasiye doğru evrilmesi mümkün müdür? Yönetenler böyle bir şeye razı olur mu? Doğu toplumlarının yapısı, böyle bir şeye izin verir mi?....[İdris] Hoca, bu çelişkiyi bir türlü çözemedi."¹⁸

Yakın akademik dostu, canberaberi arkadaşı Sencer Divitçioğlu'nun İdris Küçükömer değerlendirmesi, hiç şüphe yok ki, değerlidir. Divitçioğlu diyor ki:

...İdris, çok çalışkan, çok muhalif, solculuğa inanmış, saf, hırslı. İdris, bilim için çalıştı. Fikir anlamında herşey olabilir. Ama bir sistemi olan bilimci değil. Bir sistemi yok! Çok önemli özellikleri var. Çok iyi, çok namuslu, çok iyi arkadaş. Fakat bilimsel gözlükle bakınca durum bu!"¹⁹

İdris Küçükömer'in çelişkisi nerede düğüm üstüne düğüm atmıştı?: Önce, 'liberal sol' kavramı temelsiz bir parlaklıktır.²⁰ Temelsizdir, çünkü bu kavram yapaydır ve zıtların mümkün olmayan imtizacını sadece düşüncede içermektedir. Bir toplumun, 'birey' temelli olarak liberal olması mümkündür. Liberal ekonomi karmaşaya yuvarlanmışsa, bu durumda, iktisadi himayeci politikalar dengeye dönüşü sağlayabilir. 'Sol' ile kastedilen iktisadi eşitlikçi bir politika ise, zıtların birbiriyle uygunluğunun, hürriyetle iktisadi eşitliğin birlikte gerçekleşmesi mümkün değildir. Liberal düzende, *apiori* bireyin 'sol' politikalarla ile bireysel hürriyetlere kısıtlamalar getirilmekle başboşluktan kurtulması da düşünülemez. Bu kavramı, zıddıyla ele

16 Ü. Aslanbey, *yage.*, sf. 10.

17 Zik. Ö. İnce, *yage.*, (15.VI. 2007).

18 A.S. Akat'ı zik. Ö. İnce, *yage.*, (15.VI. 2007). İdris Küçükömer'in liberal demokrasinin Türk siyasal hayatında egemen olmasını istediğini de Akat kaydediyor [krş. A.S. Akat, *yage.*, İ.Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 32].

19 İ. Ekinci-H. Güldal (söy.), *yage.*, sf. 103. Ayrıca, sf. 105.

20 'Sol liberalizm' kavramı üzerine bk. T. Bora, *yage.*, (2017), sf. 569.

alacak olursak; iktisadi eşitlikçi bir toplumun, sivil toplum şemsiyesi altında, liberal olması da mümkün değildir. Sol'un liberalizm karşında duruşu, daha bireysel ve irrasyonele açıktır. Hâlbuki kişisel çıkarın güdümünde yol alan birey, liberalizmin rasyonelliğine, bağlayıcılığına ve etkinliğine teslim olmuştur. Bu demektir ki; sol-liberal eklemleşmesinden, iki zıtlıktan uyum sağlanamayacağı gibi, 'liberal'in 'sol'u kişisel çıkarla teslim alacağı açıktır. Zira eko-politik düzlemde, özgürlük eşitliğin önünde seyredir. Tıpkı bir vasıtanın ön tekerlekleri liberal ise, arka tekerlekler sol olacaktır ve ön nereye çekerse, arka teker onu izleyecektir. Dolayısıyla, 'sol liberalizm' kavramı, temelsiz parlaklığı ile metafiziktir, hayalcidir, özlem gidericidir ve şiirseldir. Neticeten, İdris Küçükömer'in 'sol liberal' olması, kurguladığı modelle, somut gerçeğin dışına itilmesi demektir. Esasen, somut gerçeğin devleti, onu fikren tüketmişti. Asaf Savaş Akat'ı dinlemeye devam ediyoruz:

...İdris Hoca, biyolojiye ve DEVLET'e mağlup oldu....İdris'in hep söylediği gibi, merkezi buyurgan devlete kul olmak, doğu toplumunu oluşturan insanların 'genetik katılım' mekanizmalarına kadar yerleşmiş mi? Bu [soru], teorik ve amprik düzeyde iyimser, yanıtlanması zor sorular...1970'lerin sonundan ölümüne kadar İdris'i en çok rahatsız eden konuların başında bu geliyordu. O kadar çalışmadan sonra, 'bitmeyen senfoni' hâlini bulan meşhur kitabını bu nedenle bitiremediğini düşünüyorum."²¹

İdris Küçükömer'in fâni hayatı bu mağlubiyetle son buldu. Kişisel tarihimde, geriye dönüp baktığımda, Cüneyd-i Bağdadî'nin ilham-ı zâtî ile söylediği şu kelâmının geçerli olduğunu görüyorum. Bu ünlü mutasavvıf buyuruyor ki; 'Bir işin sonunu bilmek isteyen o işin başlangıcına baksın!' İdris Hoca, benim de mülaki olduğum İÜİF.'deki ilk iktisada giriş dersinde, tahtaya büyük puntlarla DEVLET sözcüğünü yazmış, anlatacağını anlatmıştı. Bir ömür boyu süren çalışmaları ona devletle olan savaşını kaybettiğini öğretiyordu.²²

²¹ A.S. Akat, *yage.*, (2016), sf. 31-32 (vurgu: özgün).

²² İdris Küçükömer, yenik çıktığı savaşta devleti ve onunsebeb-i hikmetini, dolayısıyla zorunluluğunu araştırarak belki pek vakti olmadı. Buna mukabil, bu düşüğümün çözümü, kürüsü arkadaşı Sencer Divitçioğlu'nu iktisat dışı bir alanda araştırmaya çekti. Bir sohbetimizde rahmetli hocam Sencer Bey demişti ki: "Ben, iktisatı öğreniyorum, öğretiyorum. Fakat devlet ne? Bunu bilmiyorum."

Yazdıklarının aydınlığında, ona dair derli toplu bir muhasebe yapmak oldukça zordur. Bu zorluk, bizatihi tamamlanmamış eseri ile yayınlanmış çalışmalarına dağılmış varsayımlarından çoğunun mantığı dedüksiyon sürecinin eşiğine gelmediği için araştırıcıyı sıkıntıya sokmaktadır. Eşiği atlayan önerileri analitiktir ve teste ihtiyaç duyulmadığı için de totolojiktir. Önerilerinden sentetik bir yapıya kavuşanı yoktur. Mesela, sağ / sol bölünmesi, uzun yıllar, zemini esnek ve oynak olmasına rağmen, parlaklığını sürdürmüştür. Dolayısıyla, 1912–1922 tarih kesitinde, İttihatçıları ve Türk Kurtuluş Savaşı'nı değerlendirmesi de yanlıştı. Burada temel hata, bürokratik sömürü denen olgunun metafizik bir keyfiyet olması, iktisadi eşitlikçi bir düzlemde dahi bu olgunun, devlet / bürokrat bağlamında, varlığını sürdürüleceğidir. Kaldı ki, sömürü gerçeği sadece iktisadi alanla da sınırlı değildir.

Kurguladığı varsayımlarının ve bazı analitik önerilerinin mitleştirmeyle kurduğu bağlantıların, sentetik öneriye dönüşmediği için, Küçükömer'i sivil dine mensup bir zümrenin gözünde efsaneye dönüştürdüğü de gerçektir. Özdemir İnce, İdris Küçükömer'in;

Yazarlar, şairler ressamlarla yakın yakın dostluklar kurdu ve onlar sayesinde dar çerçeveli bir mitos, bir efsane hâline getirildi[ğini]²³

ileri sürüyor ki, haklıdır. Buna mukabil, onu hem akıl, hem de gönül gözüyle sevenleri çoktu. Mesela, Sencer Divitçioğlu, “ve arkadaşım” derken, İdris Küçükömer'e irrasyonel bilgi küresinden hitap

Kendisiyle gerçekleşen nehir söyleşinde de dediği üzere. Divitçioğlu'nun “onu [Devlet'i] anlama meselesi vardı” [İ. Ekinci-H. Güldal (söy.), *yage.*, sf.173]. Sencer Hoca, bir büyük projeye soyundu. Türk tarihini Göktürkler ile sıfırladı ve bu *Köktürkler* adlı eserine başlangıç oldu. Sonra sohbetimizdeki sözlerini şöyle sürdürdü: “Türk devlet geleneğini 1453'e değin araştıracağım, yazacağım. Benim programım bu!” Divitçioğlu, neden 1453'ün ötesine geçmek istemedi? İhtimaldir ki, Şeyh Bedreddin'in içtihadını yerlebir eden Sultan I. Mehmed'in torunu Sultan II. Mehmed'in merkezîyetçi yönetiminin yarattığı kapıkullarının devleti ele geçirmeleri İdris Küçükömer'i haklı mı çıkarıyordu, bunu bilmiyoruz.

23 Ö. İnce, ‘İdris Küçükömer Efsanesi’, *Hürriyet*, (13.VI. 2007). Aslında, bağlantılarından örülü bir tarikat-ı İdrisiye'den, mizah yolu da olsa, bahsediliyordu. Özdemir İnce'nin, Yücel Yaman'ı ‘mürîd’ olarak etiketlemesi ise bu tevcihin bir uzantısı olsa gerek! [krş. age.,].

ediyordu.²⁴ Buna mukabil, yazdıklarından hareketle ve sohbetlerinden gelen ışıkla onu en esaslı bir şekilde tahlil ve eleştiride bulunan da odur. Rahmetli Divitçioğlu, Küçükömer'i bir mürid edasıyla değil de, akıl / gönül denkliği içerisinde bu akademik dostunu anıyordu. Diğer taraftan, Hocası Sabri Ülgener de "İdris, peygamber gibiydi" derken; onun kutsal gönüllü bir insan olduğunu, ivazsız, garezsiz kalem oynattığını biliyor, o tedhiş günlerinde dahi, sosyalistliğinde hak edilmiş bir pay sahipliğini ona teslim ediyordu. Pek açıktır ki, İdris Küçükömer'e müteveccih sevgi kervanında yer tutmuş mensuplarından her birinin duygu ve düşüncelerini tespit etmek oldukça zordur.

Onun yazdıklarında eksik, ucu açık, yanlış genellemeye açık metafizik tuzaklar olduğu gibi, geliştirilebilir ufuk açıcı ipuçları vardır. Bu ipuçları, derinliğine kazımayı talep edecektir.²⁵ Yoksa Küçükömer'in sağlığında oluşan bağlılarının da sorgulanması gerekmektedir. Bilhassa onun sivil bir toplumun inşası için ileri sürdüğü reçete, imaları itibariyle, iktisadi hürriyetçi bir koruma kemeri ile tahkim edilmiş sol – liberalizmi çağrıştırmaktadır. Burada, sol merkantilizmin 20. yüzyıldaki en kayda değer teorisyeni John Meynard Keynes'dir. Liberalizmi de John Locke'la başlatmak mümkündür. İdris Küçükömer'in sivil toplum inşasının su katışmadık sosyalizmin gerçekleşeceğine gönül verenler vardır. Bu tarz yaklaşımların hayal ürünü olduğundan, salt aklın rehberliğini duygu yüklü şiirsel bir üretime terk etmişlerdir.

İdris Küçükömer'in fikri müktesebatının ve eylemlerinin aydınlığında, ortaya nasıl bir muhasebe çıkacaktır?

24 S. Divitçioğlu, *yage.*, (1991), sf. 94; İ. Küçükömer, *yage.* VI, (1994), sf. 111.

25 İdris Küçükömer'in ileri sürdüğü analitik öneriler arasında, kurumsal iktisadın odaklaştığı sorunları bir mercek altına aldığı görülüyor. Mesela, Acemoğlu-Robinson'da sıkça rastlanan 'dışlayıcı kurumsal dinamik unsurların, 'son derece kötücül bir kısır döngü biçimi' olarak sergilenen tasvir, İdris Küçükömer'de çoktan dile getirilmiş gibidir: "Ne iktidarlar kendi içinde sorumlu, ne de ihtiyaç toplumu yeterince sorumlu olabilirdi. İşte fasit daire! Ve biz, sivil toplumun üyesi ve politik toplumda sürekli iktidarı...[tenkit?] eden ve hesap soran yurttaş olmadık" [İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 188].

Liberal bir demokrasi içerisinde, iktisadi eşitliğin peşinden koştu. Oysa hürriyetle eşitliğin birlikte, tartılı terazili, dengeyi tesis edebilecek bir eko-politik sistemin tesisi mümkün değildir. Yaşarken, Sovyet tecrübesinin iflas edeceğini yirmi yıl öncesinden kendisi tahmin etmişti. Asaf Savaş Akat'ın sözleriyle:

“...Ömrü vefa etse, birkaç yıl daha yaşasa, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını ve komünizmin iflasını görebilse, durum çok farklı olurdu.”²⁶

Bu tespit, iktisadi eşitlikçi bir sistemin metafizik olduğunun ispatıydı. Geriye ne kalıyor? Özgürlükler! Asaf Savaş Akat da, Küçükömer'in bıraktığı bu mirasın bir icmalini yaparken şunları söylüyor:

Yarın, bir gün gerçekleştireceğimiz özgürlükler rejimi, [İdris] Hoca'nın bize bıraktığı asıl mirastır.”²⁷

Bu özgürlükçü dünyaya İdris Küçükömer'in çizdiği yol haritasıyla ulaşabilecek miyiz? Asaf Savaş Akat'ı dinliyoruz:

...Bundan sonra, ışığı İdris'in yazdıklarında aramak yanlış. ...Kırk yıllık bir de tarih geçmiş, laboratuvar olmuş, şimdi bir vaktiyle, Marx'ı insanların hapsettiği hapis haneye döner....Projeyi açmak için İdris'i kapatmak lazım....Öncesi İdris'i unutmak lâzım, şu anlamda İdris'in yazdıklarını unutmak lâzım....İdris'e geri dönmekle bir yere gidemeyiz.”²⁸

Aynı bağlamda, Yücel Yaman'ın da söyleyecekleri vardır:

...Önemli olan, İdris Bey'in sivil toplum konusundaki söylediklerine ve yazdıklarına bir katkıda bulunabilmek. Henüz Türkiye'de İdris Küçükömer tarafından çizilen sivil toplum tanımı ve sınırları, teorik olarak aşılmamıştır. ...Hatta denilebilir ki, Küçükömer'in teorik alanda çizdiği sınırların ve yaptığı tanımların bugün Türk düşüncesinde çok az kısmı kullanılmakta, önemli bir kesimi, zaten yalnız adam olan İdris Küçükömer'in yazılarında anlaşılmayı ve tartışmayı beklemektedir. Dolayısıyla, bir yurttaşın, kritik aklın çerçevesinde davranabilecek bir insan tipinin ortaya çıkabilmesine katkısı, sivilliğe

²⁶ A.S. Akat, *yage.*, (2016), sf. 33.

²⁷ A.S. Akat, *age.*, (2016), sf. 33.

²⁸ A.S. Akat, *yage.*, (2011), sf. 269.

katkıdır. Bunun yaratılmasının koşullarına katkıda bulunabilmek, sivil toplumu güçlendirir.”²⁹

Bugünlerde dahi, İdris Küçükömer ateşinin sönmediğini, bilhassa sivil toplum araştırmalarına yönelik tahlillerde cazibesini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Söz gelimi, *Türkiye Solundan Portreler*’de canlı bir damar bulduğu, taş devri solcularının onu sahiplendiği görülmüyor.³⁰ Burada çizilen İdris Küçükömer portresi, bir tarikata bağlı kalmış mürid edasıyla çizildiğinden eksiktir. Sivil toplum değerlendirmeleri de Küçükömer’in benimsediği demokratik - hürriyetçi bir iktisat nizamı ötelenmiştir.

İdris Küçükömer, hiç şüphe yok ki, Tanzimat’tan Cumhuriyet’in 100. yılına uzanan, son 180 yıllık Türkiye’de çağdaş düşünce tarihimizde, Hilmi Ziya Ülken’in tuttuğu ışık selinin aydınlığında görülebilecek bir düşünce insanıydı. Profesör Ahmed Davudoğlu, onu “kritik akıl sahibi” bir düşünür olarak değerlendirirken,³¹ Şair Ece Ayhan’ın düşünce dünyasında İdris Küçükömer “gelmiş geçmiş en büyük düşünür[dür].”³² Nuray Mert de şu tespitte bulunmuştur:

...[İdris] Hoca’nın değeri, erdemi, kendi döneminin kişilerine itibar etmeyip, Türkiye’de siyasete farklı bir yerden bakma çabası göstermesi olmasıdır.”³³

Profesör Teoman Duralı, kendisiyle gerçekleşen bir nehir söyleşisinde Küçükömer hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmuştu:

“...Esaslı komünistlerden olduğu, iktisatta ise komünizmi bilen bir tek İdris küçükömer’di.”³⁴

29 Y. Yaman, ‘Tartışma’, yage., (2000), sf. 109.

30 Kerem Ünüvar’ın yazısını başlığı aldatıcıdır: ‘İdris Küçükömer: Doğal Olarak Komünist’, E.A. Türkmen-U. Özger (haz.), *Türkiye Solundan Portreler*, (Ankara, 2016), sf. 339 -372.

31 A. Davudoğlu, ‘Tekerrür Eden Talihsizlikten, kendini Fethe: İdris Küçükömer ve Sivil Toplum Arayışı’, A.G. Sayar (ed.), yage.,(2011), sf. 111 vd.

32 E. Ayhan, yage. 74.

33 N. Mert, ‘İdris Küçükömer ve Türkiye’de Sağ-Sol Meselesi’, *Radikal*, (15.VI. 2007).

34 A. Değirmenci (söy.), yage., sf. 198.

Uğur Aktaş'a göre;

...Küçükömer'in toplum ve siyaset araştırmaları ve eleştirileri, giderek düz anlamdaki eşitlikçi bir bakıştan olduğu kadar, Marksist çözümlemelerden de uzaklaşmasına yol açacaktır.”³⁵

Profesör Kurtuluş Kayalı'nın tespitleriyle İdris Küçükömer;

Türkiye'nin yakın dönem tarihinin ciddi tahlilcisi[dir]...ve günümüz Türkiye'sinin gerçekçi bir fotoğrafını sunmaktadır.”³⁶

İdris Küçükömer'in entelektüel hayatı fırtınalarla geçti. Bu inişli çıkışlı sürecin evrim sonucu, onu irrasyonalin zâta mahsusu dünyasına çekmemesi, herhâlde, imkânsızdı. Onun günümüzde tartışmalara konu olan yazılarının yarattığı mitleştirmeden öte, bizatihi içini tam dolduramadığımız ruhi – manevi bir dünyası vardı.

Artık, bir asrı geride bırakacak olan Cumhuriyetimiz'in sinesinde yetmiş değerleri, sadece toprağın merhametine bırakıp onları unutmak değil, geride bıraktığı eserlerinin aydınlığında taşlaşmış görüntülerine ulaşmamız gerekiyor. Böylece, düşünce tarihimizin unutulmaya yüz tutmuş kıymetlerini kuşatan nisyan bulutlarını sıyırarak, dünün kahramanlarına ulaşmış olacağız. İdris Küçükömer de bu kahramanlardan biridir.

Önü açık bu çalışmamızı sonlandırırken, bir kez daha altını çizelim ki, bu çalışma tamlığına ulaşmanın gerisindedir. Dolayısıyla, her cihetten bilgi birikimiyle donanımlı, sabırlı araştırmacılara olan ihtiyacımız vardır. Çünkü anarşik varsayımları ile yerleşik düşünceleri bozup, putları yıkan İdris Küçükömer, dürüst bir bilimeri, meslek ahlakına sahip arı, duru bir Türkiye sevdalısı, gönlü saf, yüksek Anadolu ahlakına sahip kâmil bir insandır. Eserleri onun ismini, çağdaş Türk (iktisat) düşüncesi tarihine taşımıştır. Varsayımları ve analitik önerilerinin bir madene çevirdiği fikirleriyle de düşünenlerin düşüncesinde yaşamaya devam edecektir.

35 U. Aktaş, *Independant Türkçe*, (7 VII. 2020).

36 K. Kayalı, 'Bir Toplumun Ruhunu Arayanlar', *SK.*,no. 52, (2015), sf. 470; 479.

Ekler

‘Bilmeyen Ne Bilsin Onu’: İdris Küçükömer Mistik miydi?

Rahmetli Hocam İdris Küçükömer'i, her ne vesile ile olursa olsun, dile getirdiğimde, benim ilk iktisat hocam diye bahse girerdim. 1964 yılı Kasım ayında, İÜİF.'de, yüksek tahsil hayatına adım attığımda, Fakülte'nin 2 nolu dershanesinde Doç. Dr. İdris Küçükömer'i tanıdım. O tarihte, daha yaşı kırkına varmamış bir akdemisyendi. Dershaneye girdiğinde, sanki öğrencileri söz birliği etmişçesine, onu alkışlarla karşılar, alkışlarla uğurlarlar, o da bu coşku dolu öğrencilerine anlaşılması güç bir iktisat dersi verirdi. Ona karşı öğrencilerinin sergilediği bu sevgi selinin ardında, Hoca'nın sosyalist olduğu söylentisi vardı.

Garip, ama gerçek, ben de İdris Hoca'nın derslerinden hiçbir şey anlamazdım. Kusur ben de idi. Fakülte'ye gelinceye değin soyut düşüncenin, hususiyle de sosyalizmin ne olduğunu bilmiyordum. Sınıf arkadaşlarımda da hocalarını anladıklarını zannetmiyordum. Bugün itibarıyla, o derslerin üzerinden zihnimde ne kaldı diye kendimi sorgulayacak olsam, iki olayı unutmadığımı söyleyebilirim. İlki, iktisada giriş derslerine başlarken, tahtaya büyük harflerle DEVLET yazıp (şimdi görüyorum ki, Hoca, devlet karşısında yenik çıkmıştı), sert adımlarla tahtanın önünde dolaşması, diğeri de, bir bayram öncesinde, vermekte olduğu dersi bağlarken, talebelerine şu hitabını – “Bayram, inananlara kutlu olsun!” -- unutamadım.

Bu tarihten on yıl sonra, 1975 yılı sonlarına doğru, İÜİF.'de akademik hayata intisabımla birlikte Hocam'ı da tanımaya başladım. O yıllar, 1975 – 1980 zaman aralığı, terör ve anarşinin sokağı teslim aldığı zor zamanlardı. Fakülte'nin akademik kadrosu ise, adeta bıçakla ikiye

kesilmişçesine, sağ / sol olarak ikiye ayrılmıştı. İdris Küçükömer'in ismi, bir diğer hocamız Sencer Divitçioğlu ile birlikte, 'sol' cenahın ön safında geçmekteydi. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine gelinceye değin, Fakülte'de İdris Hocam'la uzun soluklu sohbetlerde bulunamadık. Kiminle sohbet ediyorsan, ideolojik duruşunun açığa çıkmasında bir ölçüt hükmündeydi. Hür ve serbest aklı rehin alan bu dogmatik tavrı kabullenemezdim. Bunun da, 12 Eylül öncesinde bir istisnası oldu.

1977 yılında bir gün, sohbetimiz, kendisinin cevabını aradığı can alıcı bir soru yöneltmekle başladı. Hoca dedi ki;

...Muhyiddin Arabî ile Mevlana mutasavvıflar, neden yolları ayrı?"

Düğüm üzerine düğüm atılmış bu zor soruyu cevaplandırırken ne söyledim, hatırlamıyorum. Dinledi, hiçbir ilave soru sormadı, yorum da getirmede. O günkü, bir soru – bir cevap temelli sohbetimizi bir istekle bağladı. Hoca, benden İbni Rüşd'ün *Fasl'ül-Makaal* kitabıyla Farabî'nin *El Medinet'ül Fâzıla*'sını ödünç olarak istedi. Bana da Mehmed Selimoviç'in *Derviş ve Ölüm* kitabını okumamı tavsiye etti.¹

İdris Hoca'nın ayrılmasından sonra, şu sorulara cevap aramaya başladım. Önce, kendisinden hiç beklemediğim bu soru karşısında, neden bana böyle bir soruyu sormuştu? İkincisi, şayet Hoca, denildiği gibi, materyalist – komünist bir dünya görüşüne sahipse, nasıl oluyor da cevaplamdırılması son derece zor bir tasavvufi sorunun takipçisi oluyordu? Yoksa o, bilinenin aksine, kimseye hissettirmede gizli bir din mi taşıyordu?²

Diğer taraftan, görebildiğim kadarıyla İdris Hocam'la aramızda geçen bu sorulu – cevaplı konuşmada onun bu can alıcı sorusu sadece Yücel Yaman'ın dikkatini çekmişti. Alıntıda bulunduktan sonra, temel sorusu da 'Ben kimim, Doğulu mu, Batılı mı?' yorumunu yapmıştı:

1 Krş. A.G. Sayar, *yage.*, İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 184.

2 İdris Küçükömer Hoca ile bu konuşmayı tamamladıktan sonra, bir sınavda gözetmenlik görevim vardı. Oraya gittim. Sınav salonunda, İdris Hoca'nın bir asistanı da orada görevli idi. Bu asistan arkadaşına, Hoca ile aramızda geçen yukarıdaki muhavereyi anlattım. Hiç ilgilenmedi ve 'bana ne bundan?' dedi.

...Sormayı, 'anlaşılması gereken'i anlamayı, bilimsel kimliğinin bir parçası kabul eden, bu uğurda da engel tanımayan Küçükömer'in temel sorusu da; 'Ben kimim, Doğulu mu, Batılı mı?' [idi]."³

Belki, İdris Küçükömer, dışa sızdırmadığı iç dünyası ile kutsal gönüllü mutmain [Doğulu / irrasyonel] bir insan, içerden dışarıya çekilince, bu defa, savaşçı, halkın siyasal katılımı için uğraş veren, onun iktisadi ve kültürel refahı için de tırnaklarını kanatan [Batılı / rasyonel], ender bir terkipti.

Hoca ile aramızda geçen bu konuşma orada kaldı, ben de takipçisi olmadım. Ama İdris Hoca'nın çocuk kadar saf bir kalbi olduğunu biliyordum. Vefatı sonrasında, çözüm bekleyen onun bu sorusunun küller altındaki dünyasının keşfi için, benim beklemem gerekiyor-muş. Taa ki, 1 Temmuz, 2007 Pazar gününe değin!

3 Y. Yaman, 'İdris Küçükömer: En Aykırı Sivil Toplum Kuramcısı', *Matbuat*, sayı 8, (1994-1995), sf. 21.

II

İdris Küçükömer'in aziz na'sı, Büyükkada, Türk Mezarlığı'daki aile sofasına defnedildi. Her sene, vefat yıldönümü, Temmuz ayının ilk Pazar günü, bu mezarlıkta, sevenleri tarafından anılmaktaydı. Vefatının 20. yılı münasebetiyle, 1 Temmuz 2007 Pazar günü, Büyükkada'daki kabrini ziyaret eden topluluğa ben de katıldım. O güne değin ben merhum Hocamız'ın kabrini ilk kez ziyaretine gidiyordum. Küçükömer'in şahidesine hak edilen bir dize gerçekten şaşırtıcı idi.

*“Bilmeyen ne bilsin Onu
Bilenlere selâm olsun”*

Bu dizeler, Yunus Emre'den alınmıştı. Tek farkla; Yunus Emre'nin özgün mısraında geçen ‘Bizi’ [Hak erenler], ‘Onu’ [İdris Küçükömer] ile yer değiştirmişti. Yunus Emre, “Bilmeyen ne bilsin bizi” derken, kendisi gibi kutsal gönüllü velilerin yeterince bilinmediklerine göndermede bulunurken, İdris Küçükömer de, setrettiği ruhi – manevi dünyasıyla bilinmekten azade idi. Buna mukabil, kendisini bi-hakkın bilenleri de unutmamış olmalı ki, onları selâmlamak istiyordu. Yunus Emre çıkışlı bu beyit, İdris Küçükömer'in beş cilt hâlinde yayınlanan toplu eserlerine epigraf olarak da alınmıştır. Ayrıca, mezar taşına “Allah rahmet eylesin” ibaresi de kazınmıştı. Elde delil yok, ama mezar taşında yer ifadelerin İdris Küçükömer'in bir vasiyeti olduğuna inanıyorum.

Yıllardır küller altına saklanan bir gerçeğe, kısmen de olsa, ışık salacak bazı veriler, ya da bilgi kırıntılarının Sabri Ülgener Hocam'la yaptığım sohbetlerde ortaya çıkan gerçekle de örtüşeceğini düşünmekteydim.. Ülgener'in öğrencisi için yaptığı şu değerlendirme cidden düşündürücüdür:

...İdris, Peygamber gibi adam!”⁴

4 A.G. Sayar, *yage.*, (2006), sf. 111. Bu bağlamda, şunu da yazmıştım: “Ülgener'in gözünde İdris Küçükömer, peygamber safiyetinde bir insandı” [A.G. Sayar, *yage.*, (1998), msf. 138, dn. 3].

İdris Hocam'ı, akan zamanda, onu ihmal etmiş, sohbetlerinden de mahrum kalmıştım. Kabrini ilk kez ziyaretimde, adeta Hoca'yla konuşur gibiydim. Bir mesaj veriyordu. Artık, İdris Küçükömer külliyyatını okurken, yeri geldiğinde, rasyonel gözlüğümü çıkarıp irrasyonel gözlüğümle onun muradını anlamaya çalışacaktım. Bakalım kilitli ceviz sandıktan, bu bağlamı aydınlatacak bilgili verilerine ulaşabilecek miydim?

III

İdris Küçükömer'in, aklın rehberliğinde, bilimsel bilgi ile ihata edebildiği fiziki âlem, ya da fenomen dünyası [âlem-i kesret / zâhiri âlem], insan, insan – insan, insan – madde, insan – devlet bağlamlarıyla iç içe, fakat ondan yapışık ayrı konumunda, başka bir âlemin varlığına inandığı görülüyordu. Bu âlem de, imanın rehberliğinde, vahiy, ilhâm-ı zâtîy ve hatta hatıra ile kavranabilen, Allah – insan; insan – Allah ilişki çerçevelerinin kurulabileceği numen âlemi [âlem-i letâfet / bâtinî âlem] idi. Ancak, Küçükömer'in kendisi bu yönüne ait iç-riden dışarıya herhangi bir bilgi sızdırmadığı gibi, onu tanıyanların da böyle bir merakı olmamıştı. Onun sosyalist, materyalist oluşu, bu meseleyi görünen maddenin dışında, maddeye de muhit, bir varlığa götürmesi elbette düşünülemezdi. Bu madalyonun bir yüzü. Hâlbuki Adnan Ekşigil'in şu tesbitine ne diyeceğiz? Ekşigil diyor ki:

Yanlış anımsamıyorsam, Küçükömer'in *İktisat İlkelerine Yeniden Bakış* adlı kitabı da, ağırlıklı olarak, iktisat metodolojisiyle ilgili görünür. Fakat sanki onun hayli ötesine gider, bir bakıma, 'meta-iktisat' ya da iktisadın 'metafizigiyle uğraştığı bile söylenebilir."⁵

Ali Gevgilili de, pek haklı olarak işaret ettiği üzere, İdris Küçükömer'in metafiziğe, irrasyonale olan yakınlığı tesbit etmişti;

...Uygarlık ve kültürün, tarihsel açıdan en yoğun katmanlarından birini ortaya koyan din kurumuna verdiği önem..."⁶

kimsenin dikkatini çekmemişti. Tespit edebildiğim kadarıyla, bir elin parmaklarından az kimse, Küçükömer'in, bilerek ya da bilmeden, bu dünyasını günışığına kavuşturan sorularla, yaklaşımlar içersinde oldular. Önce Ali Sayı'nın değerlendirmesine bakalım. Onun gözünde İdris Küçükömer:

5 A. Ekşigil, *yage.*, sf. 61 (vurgu: AGS.).

6 A. Gevgilili, 'Sunuş', İ. Küçükömer, *yage.*, V, (1994), sf. 7

...Küçükömer, savunduklarını, doğru / hakikat diye savunan bir mizaca sahipti. Bunu, hiçbir ortam, zemin ve mekânda çekinmeden yapardı. Bu özelliği nedeniyle, adım adım hakikati, ülke gerçeklerini asıl mahiyetiyle yakalamak imkânına ulaşmıştı. Eğer biraz daha ömrü olsaydı, amelli bir Müslüman olması mümkün olabilirdi, belki. Ama, *mümin...karakteri olduğuna* ben şahadet ederim.”⁷

Biraz daha derinliğe doğru adım atınca, Abdurrahman Dilipak'ın İdris Küçükömer'le gerçekleşen bir sohbette tuttuğu notlara ulaşıyoruz. Bu notlardan Küçükömer'in anlattıklarını aktaracak olursak:

...Bilim adamları, Allah'ın yarattığı eşyanın sırlarını araştırıyordu. Bu ise, Allah'ın başka bir emri idi ve bu uğraş, ancak Allah'ın lafz-ı vahyinin teyidi olabilirdi. Eğer *Kur'an-ı Kerim*'deki bu ayeti yorumlayışımız, hiçbir şüphe bırakmaksızın, kesin bir bilimsel sonuçla çelişiyorsa, bu durumda üzerimize düşen, yorumumuzu değiştirmektir. Böylece, [din ile bilim arasındaki] çelişmezlik, tam ve mükemmel olarak sağlanmış oluyordu....Bilim adamları, bilerek ya da farkında olmadan, Allah'ın vahyini teyitten başka bir şey yapamazlar....İslâm'la ilim, hiçbir zaman, çatışmayacaktır. Bu mümkün değildir.”⁸

Mustafa Özel'in yaklaşımına bakılacak olursa;

...[İdris Küçükömer,] dinden de bağımsız düşünen bir aydın idi.”⁹

Ancak, Küçükömer, John Locke'dan mülhem, dinin de özerk, yapıdan bağımsız bir alan içerisinde ele alınmasının zaruretine inanıyordu. Şu kadar ki;

...Üretim ilişkileri[nde],....belirleyicilik bağı...karmaşık sosyal, böylece tek diye mekanik bir yoldan, zorunlu ve yeterli koşullarda belirlenmiş olmaz.”¹⁰

7 A. Sayı, 'İdris Küçükömer Hoca'nın Vefatı Üzerine', İ. Küçükömer, *yage*. VI, (1994), sf. 200 [vurgu: AGS.].

8 A. Dilipak, 'Yıllanmış Bir Sohbetten', İ. Küçükömer, *age*., VI, (1994), sf. 103; 104.

9 M. Özel, 'Nefersiz Uçbeyi', A.G. Sayar (ed.), *yage*., (2011), sf. 92.

10 İ. Küçükömer, *yage*., IV, (1994), sf. 84.

Bu yaklaşım çizgisiyle İdris Küçükömer'in dine karşı agnostik bir tavıra düşmediği, hatta ona fenomen âlemimnde alan açtığı görülüyor. Bilhassa, ikili zıtlıkların [binary oppositions] mümkün kıldığı sert bölünmeler, bizi Küçükömer'in düşüncesinde fizik / metafizik; akıl / vahiy; bilim / din ayırımlarındaki görüşlerinin ne olduğunun araştırılmasına davet edecektir. Yukarıda, bilim ile din arasındaki zıtlığın çözümünü uyuma götürmeden evvel, yöntem, ya da rehber farklılığına işaret edilmelidir. Küçükömer'in uyum vurgusu ise metafiziktir ve bu onun mümin tarafını gösterir. Küçükömer'in kaleminden 'metafizik'e yaklaşımını okuyalım:

"...Mutlak olan (Absolute)i anlatmak isteyen ve deneyi aşan bilgiyi temsil etmek iddiasında olan ifadeler veya önermeler... metafiziktir."¹¹

Bu tanımlamanın aydınlığında, onun "mutlak olan"a inancını irdelenecek olursak; eldeki sınırlı yazılı belgelerin tanıklığı elbette çok kıymetlidir. Hasta yatağında iken, Giresun'da, ilkokuldan beri arkadaşlığını sürdüren Nahit Bilgin'le aralarında geçen konuşmadan aktaralım:

"...İdris, 'ilkokulu bitirme yaşlarımda bana herşeyin en zorunu vermesi için Allah'a dua ettim' dedi."¹²

İdris Küçükömer'in, ölüleri hayırla, rahmetle anan bir anlayışa sahip olduğu görülüyor. Yazılarına dağılan tazim ve tekrim dolu ifadeleri zikrederim. Harun Karadeniz'in vefatı üzerine yazdığı nekroloji yazısını şu satırla bitiriyordu:

"...Sen, kalplerdeki nurlar içindesin!"¹³

Vefatı üzerine, Kâmil Kırıkoglu'nu "rahmetli Kâmil Kırıkoglu",¹⁴ hocası Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nu "rahmetli Prof. Fındıkoğlu",¹⁵

¹¹ İ. Küçükömer, *yage.*, (1964), sf. 4.

¹² N. Bilgin, *yage.*, İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994), sf. 83.

¹³ İ. Küçükömer, 'Önsöz', İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 181.

¹⁴ İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 134, dn.***

¹⁵ İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 243.

rical-i devletten Celâl Bayar'ı “merhum Celâl Bayar”;¹⁶ İsmet İnönü'yü de “rahmetli İsmet Paşa”¹⁷ diyerek yâd ediyordu.

Diğer taraftan, toplumda ana kitleyi temsil eden Müslüman halkı, inançlarından ötürü koruyor ve onlara ‘gerici’; ‘yobaz’ denilmesini içine sindiremiyordu. Diyordu ki;

“...Tabandaki büyük halk kitlelerinin tarihi gelişimi iyi bilinmedikçe, onlara gerici, yobaz, karşı devrimci demek kolay, fakat yanlış bir tutumdur.”¹⁸

Buna rağmen, inananların, maddenin yaptırım gücüyle, emperyalist tuzaklara düşmeleri de mümkündür. Onları, bu tuzaklara karşı koruma amaçlı olarak ciddi uyarıda bulunur. Küçükömer'in sözleriyle:

...Bizde olduğu gibi, tarihi İslâmcı – Doğucu cephe potansiyalini kullanabilmek için buna uygun tarikatların [ve cemaatlerin] örgütlenmesine yardım edebilirler.”¹⁹

Devamla:

Türkiye toplumu için, eski değerler sisteminin, İslâmcı kültürün irrasyonel mistik şeyler olduğu iddia edilebilir. Fakat Türkiye halkı için laiklik ve Batılaşma akımının daha irrasyonel, daha mistik olduğu da, bize göre muhakkaktır.”²⁰

Murat Belge'nin de yazdıklarına bakılacak olursa, İdrids Küçükömer'in dine karşı olmadığı anlaşılıyor. Belge'nin sözleriyle Küçükömer şöyle sesleniyordu:

...Halk,...Batılaşma süreci içinde, kimliğine tutunabilmek için dine sarılmak zorunda kaldı. Bunun için, bu insanları küçümsemeyin, dini inançları aşağılamayın.”²¹

16 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 265.

17 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 307

18 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 122.

19 İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 129.

20 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 64.

21 M. Belge, *yage.*, (2011), sf. 153.

İdris Küçükömer'in tamamlanmamış eserinde geçen 'Metafizik İhtiyacı' başlıklı bölümde, dinle buluşmayı, ya da dine girişe dair düşüncelerine yer vermişti:

...Ölümlü insan, evrende kendisine bir yer aramaya doğal bir güdü ile başlar; insan özne (süje) yapma seferini aşan (transcend), kendinin kontrol edemediği ve devamlılık gösteren olgular karşısındadır. Çünkü gözlenen devamlılık (biyolojik ölüm dâhil), düşünce sistemlerine girişin anahtarıdır. Devamlılığın kurallarını arayanlar, bir yandan felsefeye ve ilmi düşünceye buradan girerler; dinle burada karşılaşır. Ölümlülüğü imanla (güvence) ile aşmak ister. Ölüm bir bitiş mi, yoksa bir geçit mi? İnsan, özleminin karşılığını dinde bulur.”²²

Görüldüğü gibi, Küçükömer din olgusunu sosyolojik bir geçiğin ötesine, bireysel düşünceye, felsefeye taşıyor, hatta tasavvufa kapı açıyor. Diyor ki:

...İnsanlığın kültürel yani çevre ile ilişkilerinde kendi yarattığı (dini, felsefi, ilmi vb.) ile toplumsal ve psikolojik bir bütünlüğü oluşur. İnsanın kalitatif ve kantitatif olarak ölçüp – biçmeye gücünün yetmediği düzeyleri de kapsar, bu bütün. İşte bu nitelikteki bilgiler, metafizik olarak kabul edilir.”²³

22 İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 113.

23 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 116.

IV

İdris Küçükömer'in akıl / iman ayrışmasında, her iki alanda rahatlıkla dolaştığı, bu bağlama ışık salan fikirler ürettiği, tahlilde bulunduğu görülüyor. Bu cümleden olarak, onun aklın sınırları üzerine yaklaşımını akıl / iman bağlamına, kesin ve kat'i sınır çizilmesiyle, düşüncedeki bu ikili zıt yapıya, uyum öncesinde, duyulan ihtiyacı giderecektir. Önce onun yazdıklarına atıfta bulunarak, aklın sınırlarına nasıl bir yaklaşımla eğildiğine bakalım. Diyor ki:

...Aklî gerçek koşuldur, onsuz olunmaz. Kavramsal düşünce [mantıkî dedüksiyon] sürecinde akıl gelişir, ama yetmez. Onların testi [deneylenebilirliği] sonraki sorundur. Aklın sınırları şimdilerde bir sorun.”²⁴

Bahsettiği sorun, Küçükömer'in çözümlemesine göre, aklın çözerken tıkanmasına bağlıdır. Diyor ki;

...Doğal bilimde, birliğe temel substance'a ulaşamamanın verdiği ümitsizlik.”

Çıkmaz sokaktan nasıl çıkılacaktır?

...Akıl, ya imanin emirlerine uyacaktır, ya da kahrolacaktır.... [Çünkü] Tanrı kavramı, zorunlu rasyonel ilişkiler[de] bütünüyle belirir.”²⁵

Fenomen âlemindeki, ölçülebilir, tartılabilir, hesaplanabilirlikteki sınırların ötesine geçildiğinde numen âlemine varılacaktır. Orası, insan – Allah ilişki alanıdır. “Bir'in [Allah'ın] topyekûn bütünlüğü” üzerine İdris Küçükömer'in neler söylediğini kaydedelim:

‘Bir'in topyekûn bir bütünlüğü [vahidü'l- ahad] ile çokluğa [kesret] dayalı türden bütünlük [kesrette vahdet] ne ölçüde ayırır

24 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 146, dn.**

25 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 24; 37; 39.

birbirinden? ‘Bir’deki bütünlüğün [vahdet’in] büyüğü, mistik ve metafizik boyutlardadır.”²⁶

Bu alıntıdan hareketle, dağınık satırlarını eklemleştirecek olursak, onun ‘din’ anlayışına ulaşabiliriz:

“...Din ebedi alanda (Bu Tanrı ve ölümsüzlüktedir), değişmeyenle bütünlüğünü kurar. Dinde ebedi olan, Tanrı ve ölümsüzlüktedir.”

Demek oluyor ki, Tanrı ebedi ve ölümsüzdür. Din de budur. Bu bağlamdaki düşüncesini İdris Küçükömer’den dinlemeye devam edelim:

...Allah, ilk sebep, ya da ilk salt act ile özdeş kabul edilmekte; vahdet (ünite) burada Allah’ın varlığı ile Allah’ın düşünmesinin (bilgisinin) özdeşliğindedir. Bu vahdet ezeldir. Kadımdır. Yoksa ilk varlığın bir başlangıcı anlamını taşır. Bu ise, bir çelişkidir. Onun varlığı ve bilgisi ezeldir....Değişmeyen, hadis olmayan (tagayyür etmeyen) bu sonsuz vahdettir.”²⁷

İmam-ı Gazalî’den mülhem olarak diyor ki:

...Çünkü Allah’tan başka fail ve illet yoktur.”²⁸

İdris Küçükömer’in bu bağlamı aydınlatacak bir davranışında yer alan sessizliği oldukça manidardır. 1968 Kasım ayında, Ankara’ya tertip edilen III. TİP Büyük Kongresi’nde konuşurken, sözünün oturum başkanı tarafından birkaç kez kesilmesi karşısında, her defasında:

...Sağ elini havada tutup, işaret pamağıyla yukarıyı göstererek, öyle heykel gibi duruyordu.”²⁹

²⁶ İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 77

²⁷ İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 158.

²⁸ İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 151.

²⁹ Bu olayı yerine izleyen Osman Saffet Arolat’la 8.VIII. 2020 günü gerçekleşen telefon konuşmamızdan. İdris Küçükömer’in “sağ elini havada tutup, işaret pamağıyla yukarıyı” göstermesinin özel bir anlamı olsa gerektir. Aceba, bu hâliyle Küçükömer, ‘benim sözlerim doğrudur, şahidim Allah’tır’ demek mi

Bu düşüncenin sistematik bütünlüğüne varmak, tasavvufla ülfet etmeyi gerekli kılmaktadır. Onun sözleriyle:

...Tasavvuf, bir yücelme yoludur.”³⁰

Küçükömer’in dilinden İslâm tasavvufu.

...İslâm’da tasavvufun bir sığınak, fakat ebedi sulha ve sükûna ulaşmanın asıl yolu olmuştur.”³¹

Devamla:

“...Tasavvuf, insanın arınmasıyla bir yücelme yoludur; kişiyi ulvî katlara vardırabilir,...kulun kulluğunda vahdete dönüşebilir.”³²

İdris Küçükömer, insanın bu dünyada, yaşama arzusu ile önüne çıkan zorluklar ve engeller hakkında çıkış yoluna dair de düşüncelerini serbestçe yazmıştır:

“...Ölümlü insanın maksadı, ölümsüzlüğü bulmak: Kendini sürdürmek....[Bunun için de,] zorunlu olarak, bir cevher (substance) bulunduracak, kollektif bir sembol, bir idea (art, religion, science).... Cevherde toplanma, açık ya da zımnî bir gayeye yönelme teleology var. O hâlde, bir ilk güç, ilk efendi, ilk hakimiyet dayanağı, bir bakıma mihenk taşı (kriter) belirir....Cevherde, bu şeyler yeniden üretilebilir; fikir (din, ilim dahil)....Ölümçülden buraya geçmek, insanın gayesidir....Tarih, substance’ın değişiminde yaşanır.”³³

istiyordu? Bunu bilmiyoruz. Ama onun heykel gibi duruşunun mutlaka bir manası vardı.

30 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 122.

31 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 108.

32 İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 122. Bir başka yerde, aynı bağlamda tamamlanmamış bir cümlesi daha vardır. Krş. İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 122.

33 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 71. “Tarih, substance’ın değişiminde yaşanır.” Böyle diyor Küçükömer! Benim idrak ve ihata gücüne göre, en iddialı bir mutasavvıf bile böyle bir vurucu tespiti zor yapar. Hocam beni şaşırtıyor.

Vurguladığı ‘ilk güç, ilk efendi’ ile kastedilen vacibü’l vucûd olan Allah’tır. Küçükömer de diyor ki:

...Âlem, kadimdir; âlem mucidinin (Allah’ın) bilgisi ile kuşatılmış ve ona nizam verilmiştir.”³⁴

Netice itibariyle;

...Doğa ile spilituel ilişkileri, başlangıçtaki [kadîm / hadis] ayırımı, artık terk edilmelidir.”³⁵

İdris Küçükömer’in şaşılacak derecede, İslâm felsefesine yakınlığı ve yatkınlığının olduğunu ifade edebiliriz. Bu felsefeye yönelişinde, Batı felsefesi tarihinden hareketle, sivil toplumun köklerini eski Yunan ve Roma’da bulmasının ufuk açıcı yönleri olsa gerektir. Buradan hareketle, politik toplumun topaklığının Doğu dünyasındaki köklerini İslâm düşüncesinde aradı. Onun sözleriyle:

“...Doğu ile Batı âlemleri farkına kriter bulacağız ve bu arada İslâm felsefesinin düğümlendiği ünlü Tehafût meselesine de bir tür çözüm yolu oluşturacaktır.”³⁶

İslâm felsefesinde, İbni Rüşd’e çok bağlı idi.³⁷ Onun sözleriyle:

...İslâm düşüncesindeki gelişme, antik ve Batı felsefesi içindeki organik bağıyla oluşmuştur. Bu gelişme, ‘felsefenin ölüşüyle ruhum

34 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 158.

35 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 68.

36 İ. Küçükömer, *age.*, IV, (1994), sf. 163. İdris Küçükömer, “sanıyorum, bu kitabın bütününde meseleye [Tehafût meselesine] bir çözüm getireceğim” [*age.*, IV, (1994), sf. 165] diyor, ama maalesef, ecelin aman vermemesiyle, çözüm de oluşmadı.

37 Murat Belge diyor ki: “İslâmcı bir dostumla onu [İdris Küçükömer’i] tanıştırmıştım...İdris, ‘Gazali mi, İbni Rüşd mü?’ diye soruyordu” [*yage.*, (2011), sf. 155 -156]. Tefahüre kaçmadan ifade edeyim ki, İdris Hoca’nın benden ödünç aldığı İbni Rüşd kitabının bu tartışmalarda bir payı olsa gerektir! 12 Eylül 1980 öncesinin şartları, Fakülte’deki aklı öteleyen gerçek, ideolojik bölünme, sohbetimizin Gazalî-İbni Rüşd bağlamına çekilmesini önledi. Ogünlerde herkes kendi canının derdindeydi.

ölüyor' diyen İbni Rüşd'ün ölümünde sadece durmadı, gömüldü de. Gömülen, İslâm'ın akıl çağıdır."

Devamla:

...Eğer yeni, akılcı bir İslâm düşüncesi başlayacaksa, İbni Rüşd, yeniden değerlendirilmelidir. 'Üç Tehafüt meselesi' çözümlenmelidir. *Ben, kendi hesabıma çözüm önerebiliyorum.*"³⁸

Profesör Ahmed Davutoğlu'nun kaydettiğine göre;

...Gazalî ile İbni Rüşd arasındaki tartışmada, kendisini İbni Rüşd'e yakın hisseden Küçükömer, bu tartışmaların muhtemelen dışında, Gazalî'nin hayat çizgisini ürünleriyle birlikte, yakından inceleme fırsatını bulmuş olsaydı, belki de kritik aklın en ilginç misallerinden birini, Gazalî'nin sürekli kendisiyle tartışmaya dayalı zihni serüveninde bulabilirdi."

Davutoğlu'nu dinlemeye devam ediyoruz:

"...Dinin,...ilerleyen tarihin akışı içinde, yok olmak zorunda olan bir feodalite artığı olarak görüldüğü bir dönemde, önemli bir parametre olarak incelenmesi bile, İdris Küçükömer'in kritik aklın işleyiş biçimini göstermektedir."³⁹

38 İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 132, dn.** (vurgu: özgün).

39 A. Davutoğlu, *yage.*, (2011), sf. 112; 114.

V

İdris Küçükömer'in oblektif / sübjektif bilgi havzalarından devşirdikleriyle dolu kafasında, elbette fizik / metafizik; rasyonel / irrasyonel; akıl / vahiy, akıl / ilhâm- zâtî, hatta akıl / hatıra gibi ikili zıtlıkların olması, bu zıtlıklarla kendisinin hesaplaşmaya girmemesi kaçınılmazdı. Hakan Arslanbenzer'in yaptığı şu tespit de bu düşüncemize ışık yolluyor.

...[Küçükömer,] sosyalistçe düşünemediği yerde, düşünmeye son vermeyip devam etmesidir."⁴⁰

Bu mühim tespitte, tükenen sosyalist düşünce değil, bizatihi aklın işlerlik alanın tükenmesi, buna mukabil, sosyalist düşünceye, akıl düzleminde, bu düşünceye muhit, tutarlı varsayımlar üretmesi, ya da kavramsal çerçeveler aramasıdır. Onun irrasyonel alana hicretine gelince; sosyal bilimlerde, hususiyle iktisat teorisinin tıkanması ile aklın rehberliğinde üretilen soyut düşüncenin buhranın hala yaşanmasıdır. Maalesef, onun metafizik alandaki yolculuğuna dair, yazdıklarından ve yazılanlardan öte şifahi kanaldan akan herhangi bir bilgiye de sahip değiliz.

'Bilmeyen ne bilsin Onu' diye, mezar taşına kazınan, Yunus Emre temelli dizelerde yer alan bu mısra, onu tanış, biliş, hatta ona sağlam bilgiyle yaklaşmış dost kervanındakilerin bile bildiklerinin ötesinde bir İdris Küçükömer'in varlığına işaretler. Onun, kendisinin bu cephesinin açığa çıkmasına izin vermediği görülüyor. Ancak entelektüel dünyasını tezyin eden bu cephesine, metafizik – mistik kıymet hükümlerinin cari olduğu bu yanına, onun sözleriyle, göndermede bulunduk. Bu hâliyle, Murat Belge'nin yaptığı bir değerlendirmeye göre, İdris Küçükömer, derviş tabiatlı bir insandı. Belge'nin sözleriyle:

40 H. Arslanbenzer, *yage.*, sf. 44.

...İdris Küçükömer'in çalışma tarzında, bir orta-çağ dervişini hatırlatır bir taraf vardır. Bir derviş düşünün ki, aradığı ilmi sırrının peşinde, bulduğu ipuçlarına göre, söz gelişi Kahire'de bir şeyi görmek için, ardında Semerkant'ta bir kitap bulmak için yollara düşüp aylarca yürüyor. Küçükömer de böyle bir ruhun, cehdin çağdaş biçimi görülürdü. Sorunlar arasında, başkaları için pek saydam olmayan bağlantılar kurar, bir ayrıntıyı zihninde netleştirmek için uzun vakitler (ve uğraşlar) harcardı. Bu onun, konuşmasını ve yazmasını, başkalarının deşifre etmesini de güçleştiren bir özelliği idi.”⁴¹

İdris Küçükömer'in metafizikle kurduğu bağı günışına kavuşturmakla, onun entelektüel dünyasında, gözlerden irak kalmış, zata mahsus, dolayısıyla pek uzanılmayacak mühim bir yanına ışık salmış bulunuyoruz. Bir yazısında şu kayda değer vurguyu yapmıştı:

...Hafızamızda, içimizde adeta bizi hür kılmayan bir ipotek var.”⁴²

Bu ipoteğin kaldırılması için İdris Küçükömer, takipçilerine aklın ürettiği düğümün yanında, metafizik bir düğüm bırakmıştır. Üzerinden hiç çıkarmadığı bilinmemezlik zırhıyla aramızdan ayrıldı ve söylemediği ve yeterince yazmadığı mistik çerçeveyi de boş bıraktı.

Küçükömer'in yaşarken konusu dahi edilmeyen bu manevi dünyaya olan yakınlığı, cidden şaşırtıcıdır. Bu zeylde onun hiç bilinmeyen âlem-i letafete göndermede bulunurken, ağırlıklı olarak, elyazmalarından yayınlanmış kısmından istifade ettik. Kaldı ki, yayınlanmış bitmemiş eseri, Yücel Yaman'ın ifadesiyle, “bütün notların % 50'si yayınlanmıştır.”⁴³ Aceba, yayınlanmamış bir hâlde duran elyazmalarında saklı notlarında İdris Küçükömer'in misitk dünyasına ışıklar salacak neler vardır? Bunu bilmiyoruz. Ama bir olasılık olarak, onun evrak-ı metrûkesinin günışığına kavuşması ile manevi dünyasını zenginleştirecek kırıntıların bizi ona bir adım daha yaklaştıracığını umuyorum.

Vefatı ertesinde kaleme aldığım nekroloji yazımı şöyle bağlamıştım:

⁴¹ M. Belge, *yage.*, (2011), sf. 24.

⁴² İ. Küçükömer, *yage.*, (1987), sf. 43.

⁴³ Y. Yaman, 'Sunuş', İ. Küçükömer, *yage.*, IV, (1994), sf. 15.

“...Kendisiyle, hep uzaktan yakın oldum. Şu kadar ki, ölümü bile bu uzaklığın kapanmasında yardımcı oldu.”⁴⁴

Gerçekten de öyle oldu! Akan zaman uzaklığı bitirdi. Bu yazı dahi, mesafenin de hükmünü yitirdiğini ihsas ettiriyor.

⁴⁴ A.G. Sayar, *yage.*, (2011), sf. 88.

EK: II

İdris Küçükömer'in Büyüka- da, Türk Mezarlığı'ndaki Kabri

1 Temmuz 2007 Pazar günü çekilen fotoğraf:
İdris Hoca'yı kabrinde ziyaret hatırası

EK: III

İdris Küçükömer'in 9.XI.1968 günü Ankara'da TİP.'nin III. Büyük Kongresi'nde Yaptığı Konuşma [¹]

“Kardeşler, çözülmeyecek meselemiz yok. Durum bana göre zannedildiği kadar dramatik değil. Yalnız buraya çıktığımda, zamana ihtiyacım vardı. Şu zamanı yarım saatle tahdit edilmiş olarak bulduğum için, istediğim şekilde bir çerçeveyi, kolaylaştırıcı bir çerçeveyi çizemeyeceğim. Genel Yönetim Kurulu'mda da söylediğim gibi, diyalektiği Parti'nin gelişme çizgisine de uygulamamız lâzımdır. Parti, şimdi parti olmaktadır, vuzuha gitmektedir, parti içi demokrasi başlamıştır, başlamakta değil, başlamıştır. Çeşitli görüşlerle karşı karşıya gelmiş gibisiniz. Fakat ben, Genel Yönetim Kurulu'nda dinlediğimle, buradaki konuşmalar arasında, bazı olumlu farklar tespit ettim. İki taraf, aslında görüşte birbirlerine yaklaşmıştır. Ama bu mesele, nereden çıkmıştır? Benim yapacağım teklif, bu meselenin nereden çıktığı ile ilgili. Parti içindeki bu çelişki nereden çıkmıştır? Parti içindeki bu çelişkide, kişisel taraflar olabilir. Vardır. Yalnız bu kişisel taraflar, yeterli sebep değil. Parti içindeki bu çatışmanın objektif şartları var. O da şudur. Tüzük ve program eskimiştir. Hatta Genel Başkan, mevcut programı aşmıştır. Konuşmalarıyla, programdan da ileriye gitmiştir. Ve program yapıldıktan sonra, Türkiye'de şahidi olduğumuz, bir strateji tartışması ortaya çıkmıştır. Bu strateji tartışmasıyla, bazı yeni görüşler belirmiş, bu görüşler, bizim programımızla şu

1 Bu konuşma metni için bk. M.A. Aybar, *yage.*, III, (1988. 246-253.

anda uyuşacak durumda değildir. Programdaki bu eksiklik ve bunun yanında mevcut tezatlar, parti dışında, bu parti devrimci bir parti midir, bu parti sosyalist bir parti midir, eylemde nasıl hareket edecektir vs. hususundaki soruları sorarak, bildiğiniz çelişkileri, bu parti içindeki çelişkiyi ortaya atmıştır. Getireceğim teklif; bu görüşlerin bir sentezini yapmak üzere bir komisyon kurulması, bir kurul kurulmasıdır. Bu kurul kurulduğu takdirde, aradaki farklar ortadan kalkacak, görüşlerin bir sentezi yapılabilir. Bu yapılmadığı sürece, bu tartışmalar sürebilir, biz burada, birbirimizi suçlayan daha çok nutuklar atabiliriz. Ve alkışlanabiliriz de. Aradaki doğan farkta şu noktayı tespit ediyorum. Temel çelişkinin belirlenerek, devrime, işçi partisi olduğumuza göre burada sosyalist bir iktidara, mevcut kanunlar içinde gidebilecek bir belirlenmenin şartlarını yaratmak önemlidir. Bu temel çelişkiyi çözmek üzere iktidara geldiğimizde, nedir evvela temel çelişki? Temel çelişki, bizim için bağımsızlık çelişkisidir. Yani emperyalist ülkelerle aramızda olan çelişkidir. Bunu çözmek demek, bağımsızlığı çözmek demektir. Buraya gelebilmek için, eylemimiz ne olacaktır? İşte bu temel çelişkinin çözülmesinde, daha doğrusu, belirlenen hep bilinen bir biçimde devrimin olabilmesinde, üst yapı kurullarının önemi büyüktür. Sayın Genel Başkan'ın, bu tartışmalara getirdiği yenilik bu noktadadır. Arayıcı bir kişilikle Genel Başkan, bu noktada, bir yenilik getirmektedir. Bildiğiniz gibi, Marxist felsefecilerde, temel tartışma konusu bu noktadadır. Nedir bu noktada olan tartışma? Üst yapının çelişkileri ile tâli çelişkilerinin, temel olan çelişkiyi, ortaya çıkarıp, bir sıçrama yapması. İster seçimle iş başına gelin, ister ihtilâl ile iş başına gelin, burada tabiatıyla, parti içi seçim söz konusudur. İşte, bu sıçramayı yaptırmakta, ağırlığı konacak olan temel çelişkinin çözümünü kolaylaştıracak olan bu tâli çelişkilerdir. Yalnız bu tâli çelişkiler anlatılırken, maalesef, iki taraf da, bana göre hatalı konuşmaktadır. Bu tâli çelişkilerin elbette anlatılmasında fayda var. Ama bu tâli çelişkiler, anlatılmakla çözülecek değildir. Tâli çelişkilerin çözümü söz konusu değildir. Tâli çelişkiler, temel çelişkinin çözülmesinde, eylemde, harekette bize yol gösterecektir. Bu

tâli çelişkiler, düşmanımızın kim olduğunu, yanımıza hangi dostumuzu alacağımızı anlatmak bakımından önemlidir. Eylemin içindeki bu tâli çelişkiler, emel çelişkinin çözümünde bize yardım edecektir. Onun içindir ki, bu felsefeyle uğraşanlar derler ki, sosyalist ihtilâl, İngiltere yerine Rusya'da olmuştur. Neden? Temel çelişki İngiltere'de daha belirli olduğu hâlde, ona ağırlığını koyacak tâli çelişkiler, Rusya'da olduğu kadar kuvvetli değildir. Ve öyle bir yük, öyle bir karmaşık küme meydana getirmemişi. Neydi bu Rusya'daki. Rusya'da burjavazi ile derebeylik arasında çelişki vardır. İşçi sınıfı ile bunlar arasında çelişki vardı. Kilisenin durumu bir rezaletti. Harp şartları ayrıca, bunları iyice belirlemişi vs. Bunlardır ki, orada ihtilâli getirmiştir ve İngiltere'de bu olmamıştır. Olmayacak değil. İngiltere'de sosyalist bir iktidar gelmeyecek değil. Biraz sonra, vakit müsaade ederse, ona da kısaca değineceğim. Yalnız, yapılan bir metot hatası var. Behice [Boran] Hanım'ı bu bakımdan eleştirmek zorundayım. Sayın [Mehmed Ali] Aybar fizikte kat'iyet yoktur demektedir. Bunda kimsenin tereddütü yok. Behice Hanım'ın da yok sanırım. Yalnız şöyle bir kuraldan söz edildi. Sebep – sonuç şeklindeki ilişkilerde katiyet. Sebep – sonuç münasebetidir ki, bize kanunları vermektedir. Fizikte ve sosyal ilimlerde. Maalesef, bu kural, kendilerinin bugün büyük ölçüde terk edildiğini söyledikleri, Behice Hanım'ın söylediği, Mehmed Ali Bey değil, klasik fiziğin kuralıdır. Newton'un mutlak dünyası ile bu sebep – sonuç ilişkisi reddedilmiştir. Olaylar arasındaki, sebep – sonuç ilişkileri, bugün başka bir şekle, olasılık ilişkilerine dönüşmüştür. Şöyle ki, bugün Einstein ile biliyoruz ki, gökte gördüğümüz yıldızlar, gördüğümüz yerde değildirler. Bunun sebebi, ışınların yer çekimine tâbi olmasıdır. Işınlar kırılınca, gördüğümüz yerde değil yıldızlar. Bununla ne oluyor? Bununla, dünyayı yöneten mekanik kuralların belirli zaman ve mekân itibariyle, uzay itibariyle, belirliliği kayboluyor. Nisbîlik geliyor. İki, atom fiziğinde, atom artık bir ünite olmaktan çıktıktan sonra, atomun maddi dünyanın ünitesi olmaktan çıkması üzerine bir belirsizlik tekrar ortaya çıkmış ve olasılıkla fizik olayların varlığın açıklanmasına girmiştir. Bu da şöyle olmaktadır. Bildiğiniz

gibi, belki bildiğiniz şeyi tekrar ediyorum, özür dilerim. Deney yapılırken, basit örneği, termometrenin ısısı, suyu ölçmek için soktuğunuz zaman, etkileyebiliyor suyun ısını. Termometre büyük olursa, bu deney, elbette ki, yanlış olacak. Klasik fizik şunu söylüyordu. Bu termometrenin ısısı soyutlanır. Oysa, bugün atom fiziğinde, deney yapılırken, elektronların vs. 'nin hareketleri, hareketlerine hâkim olan kaideleri, kuralları tespit etmek istendiğinde, yapılan deneyde kullanılan araç, ışın huzmeleri, maalesef, elektronları etkilemekte, onları birbirine uzun zaman hareketin ne olacağını belirsiz kılmakta, ancak ve ancak bir olasılık içinde, bir sonuç ortaya koyabilmektedir. Bununla şunu anlatmak istiyorum. Fizik ilminde sorun budur. Sosyal bilimlerde de, bizim kendi alanımızda da kat'i sebep – sonuç ilişkisi yoktur. Koşullar, sonuçlarla yer değiştirmektedir. Zaten diyalektik bunu gerektiriyor. Alt yapının üst yapıya etkisi, üst yapının alt yapıya etkisinde, biz bir olasılık, bir sonuç çıkarabiliriz. Yoksa bu böyle olacaktır diye peşin damgamızı koyamayız.

Maalesef, tarihî olayların gelişiminde, bugün diyalektik metodu kullanırken, bu olasılıklarda, üst yapı alt yapıya etkilerini, İşçi Partisi'ne seçimi kazandırmak, yahut içerde bir grup kurmalı, yahut 40 – 50 milletvekili çıkarmak için yapılacak eylemlerde işte bu olasılıklara dikkat etmek zorunluluğuyla karşı karşıyayız. Yalnız bir noktayı da, bazı bilinen, yani olasılıkları İşçi Partisi'nin 40 – 50 milletvekili çıkarması yahut iktidara gelmesi yahut herhangi bir patlama şuna bağlıdır Daha doğrusu, bu patlamalar olasılığını tespit şuna bağlıdır. Üretim güçlerinin gelişmesinin durması, hızının kesilmesi. Buradan şuraya geliyorum. Demin söyledğim o üst yapı – alt yapı meselelerini konuşurken, bunu, bu olasılıkları daha iyi yerine koyabilmek, anlayabilmek, dünya bakımından, diyalektik gelişmeyi, dünya gelişmesini iyice bilmemiz gerekiyor. Ve ondan sonradır ki, kendi meselemizi, bu küçülen dünyada, tekelci emperyalist dünyada, yerine koyabiliriz. Bu, 'üst'ün belirlemesi denilen, yani üst yapının ağırlığıyla ancak temel çelişkilerin çözümüne doğru gitmede, biz dünya olaylarını yerine koymalıyız. Bunun için çok özet bir giriş yapmak istiyorum.

Dünyanın durumu, kapitalist dünyanın hastalığı, yaratılan artığın massedilememesinden ileri gelmektedir. Talep edilememesinden, yani üretilen ürünlerin satılamamasından ileri gelmektedir. Bu hastalık, devletin yaptığı harcamalarla giderilmektedir, giderilmeye çalışılmaktadır. Ama bugün, kapitalist dünyayı temsil eden Amerika, öylesine yayılmıştır ki, bu genişleme, yayılma, nicelik itibariyle yayılma, nitelik itibariyle çürümeyi, zayıflamayı getirmiştir. Bildiğiniz Vietnam olayı, bildiğiniz dolar krizi, bildiğiniz Johnson'ın ağlaması, bildiğiniz de Gaulle hareketi, işte bu yayılma sonunda gücünü kaybeden Amerika'nın o çırpınışları arasındaki mesafeler. Şimdi böyle bir duruma gelen Amerika'da gözlediğimiz şudur: Amerika politikasını yürütenler, Marxist değil, fakat Marxismi bilen insanlardır. Ona göre, tedbirlerini almaktadırlar. Ve sınıf mücadelesi...şiddetlenme içindedir ki, daha fazla çukura gitmekte, daha yırtıcı olmakta, tırma- layıcı yakıcı olmaktadır. İşte bu sınıf mücadelesinin, dünya çapındaki sınıf mücadelesinin, kapitalizmin bel kemiğinin kırılmaya doğru gittiği safhada şiddetlenmesidir ki, talih- siz Çekoslovakya olayını yaratmıştır. Yoksa soyut Çekoslovak- yalı millete ait bir olay yoktur. Benim kanaatim budur. Çekoslovak olayı, Çekoslovak milletin talih- sizliği, dün- ya diyalektiği içinde, kapitalizmin belkemiğinin kırılmaya doğru gittiği bir yerde, bir rastlantı değil, fakat Çek milleti için talih- siz bir olaydır. Öyle bir olay ki, sınıf mücadelesini uluslararası seviyede görmediğimiz takdirde, bunu yanlış tefsir edebiliriz, yanlış beyanatta bulunabiliriz. Peki, bizimle meselenin ilgisi nedir? Amerikan ekonomisi, büyük ölçüde, devlet harcamalarıyla ayakta duruyor. Vietnam'daki başlan- gıç harcamaları, ekonomiye canlılık getiren harcamalardır. Fakat bir yerde takatin üzerine çıkıyor. Askeri harcamalar, bir yerde, Amerikan ekonomisinin dahi taşıyamayacağı bir yük oluyor. Öyleyse ne yapmak lâzım. Geri mi çekilecek? Bu masrafları nasıl kısarak, bir düzenlemeye, nisbi dengeye gidecek? Bunun iki yolu var. Muhtemelen o bölgeden biraz çekilmek, oradan biraz geri adım atmak. Ama ister istemez, başka bölgede, bunu ekonomisinin bu gidişini devam ettir- mek için, telafi etmek zorundadır. Bu, bir uygun gördüğü

bir yerde, onu ikame edecektir. İkinci yol, Roosevelt'le beraber açılan yol ki, Roosevelt'e de Amerika'nın çeşitli çevreleri komünist derler. Bu yolda işte bildiğiniz, o sivil halklarla beraber, büyük Amerikan toplumu yaratma, nedir büyük Amerika toplumu yaratma? Amerikan nüfusunun 1/3'ü sefil, Amerikan vatandaşlarına göre, sefil bir hayat yaşamaktadır. Onların hayatlarını düzeltmek üzere, iç harcamaları artırmak. Yalnız buna da imkân yok. Bunu da, pek yeterli şekilde yapacak durumda değildirler. Ve bunu CHP'nin Genel Başkanı anlamamaktadır. Amerikan ekonomisi, kâra dayanan, özel teşebbüsçü bir ekonomidir. Gerçi, karma ekonomisi diye bahsedilen bir takım uydurma deyimlere Amerikan ekonomisi de uymaktadır. Büyük devlet işletmeleri vardır. Savunma Bakanlığı'nda, büyük fabrikalar vardır. Ona bakarsanız, büyük bir karma ekonomidir. Değildir. Temelinde, kârcı, özel teşebbüs ruhunu yaşatan bir ekonomidir. Onun değerlerinden vazgeçerek, refah devleti teorisini daha ileri götürerek, sınıf eşitliklerine doğru gitmeye imkân vermeyen bir düzendir. Bunu yapmaya kalktığı zaman, Amerikan ekonomisini ayakta tutan temel prensiplerden fedakârlıkta bulunacaklarına kânidirler. Onun için, bildiğimiz zencilerin hayat şartları düzeltilmemektedir. Onun için, Vietnam'da 30 milyar senede harcanırken, 2.5 milyarı zenci veyahut fakir beyazlar için harcanmamaktadır. Bu yol da, pek de açık değildir. Onun için Amerikan ekonomisi, yavaş yavaş köşeye sıkışan bir duruma gelmektedir. Johnson, boşuna ağlamamıştır. Şimdi, geliyorum teklifimize geçmeden evvel, Türkiye'ye bağlantı, Türkiye ile bağlantı. Türkiye'nin temel çelişkisi, ne dedik, bütün az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, emperyalizmle aramızdaki çelişmedir. Bu çelişmeyi çözeceğiz. Gerekirse, bunun için savaşacağız. Var mı itiraz eden? Gerekirse, meşru savunmamızı yapacağız. Kiminle yapacağız? Kime karşı yapacağız? Dostumuz kim, düşmanımız kin, bunu tespit edeceğiz. Ben, bir noktada Sayın Mehmed Ali [Aybar] Bey'den ayrılıyorum. Biz, İkinci Kurtuluş Savaşı'nı vermiyoruz. Birinciye bitirmedik ki, ikinciye verelim. Ama Sayın Mehmed Ali Bey, pek ala biliyor ki, kurtuluş, sosyalizmle beraber olacaktır. Kurtuluş, milli kurtuluş

hareketi, sosyalizme giden adımı atarak, sosyalizme giden yolun taşlarını döşeyerek olacaktır. Onun için Nasır hareketi iflas etmiştir. Onun için, bazılarının sosyalist dediği Cezayir hareketi iflas etmiştir. Bunu yapamadığı için. Ne yapmak lâzım? Dostumuz kim, beraber olacağımız, bağımsızlığımızı savunmak için; biz sadece savunmamız için hareket yapacağız, gerekirse savaşacağız diyoruz. Kiminle beraber yapacağız? Bu nokta bizim için ve daha sonraki sınıf meselelerini anlamamız için son derece önemli.

Tüzüğümüzde, pardon, programımızda, başlangıçta da söylediğim gibi, program, bu strateji tartışmalarından önce yazılmış. O zaman, beğenmediğimiz bir eser. Bugün ne kadar öğrendiklerimiz var. Onun için, bu bağımsızlık hareketini yapabilmek, devam ettirebilmek önemli için yeterli yöntemler, programda açık-seçik ortaya konmuş değildir. Ne dedim? Sayın Başkan programı aşmıştır. Ne getirmiştir? Yahut neyin üzerinde, son zamanda çok durmaktadırlar? Türkiye'deki bir bürokratik sınıftan bahsetmektedirler. Ben bürokratların sınıf olmadığını kabul ediyorum, çünkü sınıf meselesi, eninde sonunda, üretim araçlarının mülkiyetiyle ilgili. Zaten sosyalizm geldiği zaman, üretim araçlarının mülkiyetini halka verdiği zaman, halk bağımsız olacaktır. Sınıf mücadelesi, bu sahip olup – olmamaktan çıkıyor zaten. Ama bürokrat dediğimiz grup, bugün sınıf olmaya gitmektedir. Kimdir, bu sınıf olmaya yönelenler? Bu noktayı iki kelime ile söyleyeceğim, ondan sonra bürokrasiden bahsedeceğim, vaktin müsaadesi nispetinde. Bu bürokratik, bu bürokrat grup içinden sınıf olmaya yönelenler, maalesef subaylardır. Aramızda, subay dinleyiciler varsa, sözlerime dikkat etmelerini bilhassa istiyorum. [Divan Başkanı'nın bu söze itiraz edişine karşılık, konuşmacı: 'Ben öyle gördüm, efendim. Ben öyle kabul ediyorum' diye cevap verdi] Mesele şudur efendim: Bugün, dün Mustafa Kemâl [Atatürk], bir milli kahramandı, kahramanımızdı, kabri ziyaret edilmiştir, edilmektedir. Fakat öte yandan, bağımsızlıktan bahsederken, öte yandan bir endüstrileşmeden söz ediliyor. Bir montaj sanayiinin dışarıya bağlı olmasından söz ediliyor. Montaj sanayiini kuranlar

kim? Ortaklık yapanlar kim? Bakıyoruz ordu, donatım kurumu, montajcılığa yönelmiş. Yani dışarıyla birlikte, ortaklaşa üretim aracına sahip olmaya yönelmiş. Vakit olmadığı için, yapmak istediğim analizi yapamıyorum.

Teklifi getiriyorum. Arada bazı ayrıntılar vardır. Bugün için, bu parti programı yetersizdir. O yetersizlikten dolayıdır ki, bu tartışmalar çıkmaktadır. Ayrı fikirler vardır. Bu hususta bir sentez yapabilmek için bir komisyon kurulmalıdır. Bu komisyon, bu fikirleri almalı, dinlemeli, ondan sonra, bir bütün halinde, yeni bir programla sayın kurula getirip sunmalıdır. Benim teklifim budur. Teşekkür ederim.

EK: IV

İdris Küçükömer Bibliyografyası¹

1954

- Modern Kapital Teorilerinde Münakaşalı Bazı Problemler, (İstanbul, 1954) [Yayınlanmamış doktora tezi].

1955

- ‘Para Stok veya Arzına Dair’, *İM.*, sayı 1, (1955), sf. 3 - 6.
- ‘Türkiye’nin Para Arzı Hesabına Dair’, *İM.*, sayı 5, (1955), sf. 196 – 199.

1956

- ‘Para Piyasamızın Bazı Hususiyet ve Tamayülleri’, *İM.*, sayı 7, (1956), sf. 277 – 285.
- ‘Gelişmemiş Para Piyasaları’, *İM.*, sayı 10, (1956), sf. 428 – 435.

1958

- Sosyal Kıymet, İktisadi Refah, Sosyal Tercih, bazı Planlama Sebepleri, (İstanbul, 1958) [Yayınlanmamış doçentlik tezi].
- ‘Para Politikası Gayelerini Gerçekleştirmekte Neden Muvaffak Olamayabilir?’, *Maliye Enstitüsü Konferansları*, sayı 4, (1958), sf. 147 – 156.
- ‘Alfred Marshall’, *İM.*, sayı 12, (1958), sf. 566 – 575.

¹ Bu bibliyografya hazırlanırken İdris Küçükömer külliyyatını oluşturan her kitabın sonuna ilave edilen “İdris Küçükömer Kaynakçası” esas alınmış ancak bazı tashih ve ilavelerde bulunulmuştur. Buna rağmen, bazı kaynaklara ulaşılammıştır. Bu bibliyografyayı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen Dr. Mehmed Dinçarslan’a teşekkürlerimi sunarım (A.G. Sayar).

1961

‘Basının Fonksiyonu ve Ekonomisi: Yeni Basın – İlan Kurumu’
Yıllık: *Gazetecilik Enstitüsü Dergisi*, sayı 2, (1961), sf. 82 – 93
[Aynı yazı: İ. Küçükömer, *Cuntacılıktan Sivil Topluma*, I, (İstanbul, 1994), sf. 163 – 176].

1962

‘Türkiye’de Temel Kararları Kim Alır?’, *Yön*, sayı 28, (27 VI. 1962), sf. 13 – 14 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 13 – 20].

‘I: Planlama Trajedisi Mi?, II: Uzmanların Planı Sosyalist mi?’, sayı 43, (10. X. 1962), sf. 9 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 21 – 26].

‘I: Irkçılığın Kaynakları ve Türkiye: Romantik ve Irkçı Politika’, “*Yön*”, sayı 51, (5. XII, 1962), sf. 12 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 35 – 39].

‘Birleşen Partiler Motorlu Kağnılar Bizim Liberallerimiz’, *Yön*, sayı 45, (24. X. 1962), sf. 20 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 27 – 33].

‘Irkçılığın Kaynakları ve Türkiye: Romantik Akım ve Irkçı Politika’, 1, *Yön*, sayı 51, (5. XII. 1962), sf. 12 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 35 -39].

‘Irkçılığın Kaynakları: Irkçı Milliyetçilik ve Türkiye’, 2, *Yön*, sayı 52, (12. XII. 1962), sf. 11 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 41 -45].

1963

‘Türkiye’de Kendilerine ‘Devlet Adamı’ Denilen Kişilere: 1- Politika Nedir? 2 – Kalpazanlar Demokrasisi Nedir?’, 2, *Yön*, sayı 60, (6.II.1963), sf. 11 – 12 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 53 – 60].

‘Türkiye’de Kendilerine ‘Devlet Adamı’ Denilen Kişilere: Kapalı Rejimde Grev ve Toplu Sözleşme’, 3, *Yön*, sayı 64, (13.II. 1963), sf. 16 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, I, (1994), sf. 61 – 67].

1964

‘Sosyal Siyasetimiz ve İnönü’nun Yeri’, *Yön*, sayı 69, (10. IV 1964), sf. 10 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 69 – 75].

‘Politikacılara Sunulur: Egemenliğimiz ve Var Oluşumuz’, *Yön*, sayı 79, (2. X. 1964), sf. 10 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 77 – 85].

‘Politikacılara Sunulur: Ereğli Demir Çelik Kurumu ve Egemenliğimiz’, *Yön*, sayı 80, (9. X. 1964), sf. 12 – 13 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 87 – 96].

‘Politikacılara Sunulur: Dış Ticaret: Büyük Soygun Yolu’, 1, *Yön*, sayı 82, (23. X. 1964), sf. 10 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 97 – 104].

‘Politikacılara Sunulur: Dış Ticaret: Büyük Soygun Yolu’, 2, *Yön*, sayı 85, (13. XI. 1964), sf. 16 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 105 – 112].

‘Politikacılara Sunulur: Dış Ticaret: Büyük Soygun Yolu’, 3, *Yön*, sayı 87, (20. XI. 1964), sf. 2 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 113 – 121].

Politikacılara Sunulur: Türkiye’de Çombeler’, *Yön*, sayı 88, (4. XII. 1964), sf. 16 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 123 – 129].

‘Bizim Sendikalar ve Politika’, *YU.*, (Mart, 1964), sf. 16 – 22 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 193 – 195].

İktisat İlkeleri Üzerine, I, (İstanbul, 1964).

1965

‘Politikacılara Sunulur: Türkiye’de Hukuk Hâkim Sınıfların Bir Aracı mıdır?’ *Yön*, sayı 96, (29. I. 1965), sf. 11 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*,I, (1994), sf. 131- 138].

‘Amerikan Hegemonyası Paradoksu - De Gaulle ve Dünyanın Kaderi’, *Yön*, sayı 100, (26. II. 1965), sf. 16.

‘Kamu Ekonomi Hikâyesi’, *Akşam*, (13. IX. 1965).

‘Milli İrade Hikâyesi’, *Akşam*, (2. X. 1965).

‘Milli İrade, CHP, DP ve TİP, *Akşam*, (7 X. 1965)

İktisat İlkeleri Üzerine, II, (İstanbul, 1965).

‘Türkiye Nereye Gidiyor?’ 1 – 4, *Akşam*, (22 – 25. XII. 1965)
[Aynı yazı dizisi: İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması: Bütün Eserleri*, II, (İstanbul, 1994), sf. 164 – 180].

Türkiye’de Petrol Sorunu, Açık Oturum, ([İstanbul], 1965), sf. 49 – 51.

1966

Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine, (İstanbul, 1966).

‘Önsöz: Japon Kalkınması ve Türkiye’, M. Oka - İ. Perceval, *Japon Kalkınması ve Türkiye*, (İstanbul, 1966), sf. 5 - 20 [Aynı yazı İ. Küçükömer, *yage.*, I, (İstanbul, 1994) sf. 177 – 192].

‘Amerika ve De Gaulle’, *Akşam*, (21. III. 1966).

Bağımsızlık Sorunu, (İstanbul, 1966).

1967

‘Sınıf Açısından 1966’da Türk Ekonomisi’, *Ant*, sayı 1, (3. V 1967), sf. 12 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 141 – 146].

‘Eğitimde Uluslararası Çerçeveye Doğru’, *İstanbul*, (3. X. 1967)
[Aynı yazı: *Ant*, sayı 40, (3.X. 1967), sf. 7].

‘Sınıfsal Açıdan Türk Eğitim Vakfı’, *İstanbul*, (17 X. 1967) [Aynı yazı: *Ant*, sayı 43, (24.X. 1967), sf. 7].

1968

‘1967 Türkiye’sinde Enflasyon, İşsizlik, Devalüasyon’, *Ant*, sayı 2, (10. I. 1968), sf. 10 – 11 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 147 – 154].

‘TİP’in Programı Değişmelidir’, *Ant*, sayı 9, (19. XI. 1968), sf. 7
[Aynı yazı: İ. Küçükömer, *yage.*, I, (1994), sf. 155 – 159].

‘Türkiye Batılılaşamaz’, *Akşam*, (14. X. 1968) [Aynı yazı: İdris Küçükömer, *Osmanlıların Kapitalist Düzene Geçememesi ve*

Bürokratlarla Ortanın Solunun Gelişimi, (İstanbul, 1968); İ. Küçükömer, *yage.*, (1987), sf. 10 – 11; İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 161 – 169].

‘Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilemedi?’, *Akşam*, (15. X. 1968) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, “Osmanlıların...” (1969); İ. Küçükömer, *age.* (1987), sf. 13 – 17; İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 171 – 184].

‘Ortanın Solunda Paşalar ve Abdülhamid’, *Akşam*, (16. X. 1968) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, “Osmanlıların...”, (1969); İ. Küçükömer, *age.* (1987), sf. 17 – 20; İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 185 – 196].

‘Ortanın Solunda Son Paşa’ya Sorular’, *Akşam*, (17. X. 1968) [Aynı yazı: İK., “Osmanlıların...”, (1969); İ. Küçükömer, *age.* (1987), sf. 20 – 23; İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 197 – 209].

‘Dolar Krizi AP ’yi Doğu Bloku ile Yakın İlişkilere İtecektir’, *Ant*, sayı 65, (26.III. 1967), sf. 7

‘Devalüasyon İçin Ne dediler?’, *Ant*, sayı 91, (24.IX. 1968), sf. 13 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, ‘Asıl Sebep İçerideki Enflasyondur’, *yage.*, III, (1994), sf. 183 -184].

‘Taşlama Oturumu’, *Türkiye’nin Milli Savunma Stratejisi ve Dış Politika Sorunları*, (Ankara, 1968), sf. 126 -136.

1969

Düzenin Yabancılaşması, (İstanbul, 1969) [Aynı eser: II. Baskı: (İstanbul, 1989); III. Baskı: İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994)].

‘Yeni Dengede CHP.’nin Yeri’, *Ant*, sayı 118, (1. IV 1969), sf. 7 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *yage.*, II, (1994), sf. 59 – 62].

‘Paşa’nın ve Amerika’nın Oyunları’, *Ant*, sayı 121, (22. IV 1969), sf. 7 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 63 – 66].

‘Niçin Bu Feryat ve Küfür’, *Ant*, sayı 124, (13. V 1969), sf. 6- 7 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 67 – 73].

‘Amerika Hangi Tarafta’, *Ant*, sayı 126, (27 V 1969), sf. 7 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 75 - 79].

‘CHP Kendisine Karşı mı?’, *Ant*, sayı 127, (3. VI. 1969), sf. 6 – 7 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.* III, (1994), sf. 81 – 86].

‘Türk-İş İşçiyi Sokağa Dökemez’, *Ant*, sayı 129, (17 VI. 1969), sf. 7 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.* III, (1994), sf. 87 – 91].

‘Stratejik Kördüğüm ve CHP’, *İstanbul*, (22. VII. 1969) [Aynı yazı: *Ant*, sayı 134, (22.VII. 1969), sf. 7: İ. Küçükömer, *age.* III, (1994), sf. 93 – 97].

‘Kayseri’deki Oyun ve Oyuncular’, *Ant*, sayı 133, (15. VII. 1969), sf. 7 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.* III, (1994), sf. 87 – 91].

‘Devlet ve Hükümet Birliğine Doğru’, *Ant*, sayı 142, (16. IX. 1969) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.* III, (1994), sf. 111 – 117].

‘Bayar, Anayasa ve Ordu Meselesi’, *Ant*, sayı 143, (23.IX. 1969), sf. 6 – 7 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.* III, (1994), sf. 103 – 110].

‘Bayar, Anayasa ve Üniversite’, *Ant*, sayı 144, (30. IX. 1969), sf. 6 – 7 [Aynı yazı: 103 – 110].

‘Asıl Sebep İçerdeki Enflasyondur’, *Ant*, sayı 143, (24. IX. 1969), sf. ?? [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.* III, (1994), sf. 183 – 194].

‘Düzenin Yabancılaşması Üzerine’, I, *İstanbul*, (29. VII. 1969) [Aynı yazı: “*Ant*”, sayı 135, (29.VII. 1969), sf. 6 - 7 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.* III, (1994), sf. 213 – 223].

‘Düzenin Yabancılaşması Üzerine, II, *Ant*, sayı 136, (5. VIII. 1969), sf. 6 – 7 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.* III, (1994), sf. 193 - 204].

1970

‘Çözüm Sisteminin Değişimidir’, TMTF. Broşürü, (İstanbul, 1970) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.* I, (1994), sf. sf. 201 – 204].

‘Bütçe, İstifa ve Demirel’, A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (15. II. 1970) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.* V, (1994), sf. 15 – 17; 18; 23 – 25].

‘4. IV 1970 Tarihli Görüşme’, C. Yetkin, *Türkiye’de Soldaki Bölünmeler*, (İstanbul, 1970), sf. 72 – 84; 132; 192 – 193.

1971

‘1971 Türkiye’si ve Reformları’, A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (21. III. 1971) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *yage.*, V, (1994), sf. 30 – 35; 40].

‘Türkiye’nin Gerçekleri ve Reformlar’, A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (12. XII. 1971) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, V, (1994), sf. 50 – 56 ; 63 – 64; 67 – 68].

1972

İktisat İlkeleri Üzerine Yeniden Bakış, (İstanbul, 1972).

‘Yeni Hükümet ve 1972 Türkiye’si’, A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (7 V 1972) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, V, (1994), sf. 76 – 79; 84 – 86].

1973

‘Cumhuriyet’in 50. Yılı?’ A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (28. X. 1973) [Aynı yazı: *İD.*, no. 274, (1987), sf. 26 – 28; İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 106 – 110].

‘Atatürkçülük ve Türk Toplumu’, A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (4. XI. 1973) [Aynı yazı: *İD.*, no. 274, (1987), sf. 26 – 28; İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 122 – 124].

‘Türkiye Şimdi Ne Yapmalı?’, A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (11. XI. 1973) [Aynı yazı: *İD.*, no. 274, (1987), sf. 26 – 28; İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 133 – 136].

1974

‘Yalanı Aksiyom Alan Yorum’, *Yeni A*, sayı 22, (1974), sf. 10.

1975

‘Önsöz’, H. Karadeniz, *Yaşamımdan Acı Dilimler* (İstanbul, 1975) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 173 – 181].

‘Nasıl Bir Dünya ve Türkiye’, A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (6. IV 1975) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 154 – 159].

‘12 Ekim Türkiye’sinin Gerçekleri’, A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (19. X. 1975) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 169 – 174].

‘Türkiye Sorunlarını Nasıl Çözebilir?’, A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (26. X. 1975) [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 189 – 193; 196 – 199].

1977

‘Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Sivil Toplum’, *TB.*, sayı 2, (1977), sf. 3 – 30 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 27 – 56].

1979

‘Türkiye Nereden Nereye Gidiyor?’, A. Gevgilili (yön.), *Milliyet*, (19. XI. 1979).

1983

‘Batılılaşmada Bürokrasinin Yeri’, *CDTA.*, I, (İstanbul, 1983), sf. 248.

1984

‘Liberal Değil, Sivil Toplum’, *YG.*, sayı 1, (1 – 15. V 1984), sf. 18 – 19 [Aynı yazı: *TT*, sayı 44, (1987), sf. 80 – 83; İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 121 - 130].

‘Türkiye’de Sol Liberal Olabilir mi?: Program İlkeleri’, *YG.*, sayı 5, (1 – 15. VII. 1984), sf. 12 – 13 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 131 – 139].

‘Asıl Tehlike, Gelişmeyi Durdurmak veya Yok Saymaktır’, *Karizma*, sayı 2, (1984), sf. 59 -63.

‘Gündemdeki Platform Politikittir’, *YG.*, sayı 12, (16 – 31. X. 1984), sf. 20 – 21 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 141 – 148].

1985

‘Başbakan Parayı Anladı mı?’, *YG.*, sayı 13, (1 – 15. I. 1985), sf. 18 – 19; sayı 14, (16 – 31. I. 1985), sf. 28 – 29 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 149 – 169].

‘Japonya Tarihi ve Ekonomik Şartları Farklı’, *Cumhuriyet Siyaset* 85, (19. V 1985), sf. 72.

1987

‘Sivil Toplum, Bürokrasi, Politika ve Aydınlar’, *İD.*, no. 274, (1987), sf. 35 – 39.

‘SHP ’nin Yeri ya da Temsil Ettiği Politik Miras’, *İD.*, No. 274, (1987), sf. 40 – 44 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *yage.*, III, (1994), sf. 185 – 192; *yage.*, IV, (1994), sf. 265 – 272].

‘Olanla Olmayanı, Olmayanla Olanı Bilmek: Celâl Bayar, Devlet ve Anayasa Kavramı’, *İD.*, no. 274, (1987), sf. 44 – 49. [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 192 – 199].

‘Çağdaş Yanılgı ve Demirel: Solun Açmazı’, *İD.*, no. 274, (1987), sf. 50 – 52 [Aynı yazı: İ. Küçükömer, *age.*, III, (1994), sf. 201 – 205].

1994

Cuntacılıktan Sivil Topluma, Bütün Eserleri, I, (İstanbul, 1994).

Düzenin Yabancılaşması: Bütün Eserleri, II, (İstanbul, 1994).

Sivil Toplum Yazıları: Bütün Eserleri, III, (İstanbul, 1994).

Halk Demokrasi İstiyor mu?: Bütün Eserleri, IV, (İstanbul, 1994).

İdris Küçükömer’le Türkiye Üstüne Konuşmalar, (İstanbul, 1994).

Anılar ve Düşünceler: Bütün Eserleri, VI, (İstanbul, 1994).

2000

--‘Celâl Bayar’ın Başvekilim Adnan Menderes’ Yazdığı Önsöz: Devlet ve Hükümet Birliğine Doğru’ *TG.*, sayı 60, (2000), sf. 72 – 78.

Kaynakça

- Abidin Nesimi [Fatinoğlu], *Sosyalistlere Açık Mektup*, (İstanbul, 1969).
- ‘İdris Küçükömer’i Anıyoruz’, İ. Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler*, VI, (İstanbul, 1994).
- Ahmed Rasim, *Muharrir, Şair, Edib* (İstanbul, 1980).
- Ak, G., ‘İdris Küçükömer’in Düşününde Sivil Toplum Algısı’, *Civilacademy*, sayı 2, (2014),
- Akat, A. S., ‘Bu Kadar Sivil Topluma Bu Kadar Bağımsız Aydın’, *Nokta*, sayı 28, (17 VII. 1988).
-, A.S. Akat, *Sosyal Demokrasi Gündemi*, (İstanbul, 1991).
- ‘İdris Küçükömer’in Mirası’, *İD.*, sayı 274, (1987). Aynı yazı: İ. Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler*, VI, (İstanbul, 1994).
- ‘Tartışma’, *İdris küçükömer’in Anısına: Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları*, (İstanbul, 2000).
- ‘Sunuş’, İ. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, (İstanbul, 2021).
- Akay, A., ‘Tartışma’, *İdris Küçükömer’in Anısına*, (İstanbul, 2000).
- O. Akbal, ‘Dostum Fethi Naci İçin’, M.Ş. Onaran – Ö. Kılıçarslan (ed.), *Fethi Naci*, (Ankara, 2011).
- T. Akıncı, *İşgal*, (İstanbul, 2020).
- Akşin, S., ‘Düşünce Tarihi (1945 Sonrası)’, S. Akşin (yay.), *Türkiye Tarihi*, V, (İstanbul, 1995).

-, A.G. Sayar'a 15. II. 1998 tarihli mektup.
- U. Aktaş, *Independant Türkçe*, (7 VII. 2020).
- Akyol, T. (söy.), 'Haftanın Sohbeti: Prof. Dr. Asaf Savaş Akat', *Tercüman*, (24.II. 1985).
- Akyol, T. 'İdris Üniversiteden Nasıl Atıldı?' *Nokta*, sayı 28, (17 VII. 1988).
- Ş. Alpaz (söy.), 'Asaf Savaş Akat'la SHP ve DSP üzerine', *CK*, sayı 66, (30.V 1991)
- Aren, S., 'Dernek ve Sosyalizm Meseleleri', *Yön*, sayı 60, (6.II. 1963).
- TİP Olayı (1961 – 1971)*, (İstanbul, 1993).
- 'Sunuş', K. Somer, *ve Marksizm*, (Ankara, 1995).
- Arolat, O. S., 'O Bizim Önderimizdi', İ. Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler*, VI, (İstanbul, 1994).
- 'Yerleşik Doğrularımızı Yıkan Hoca Küçükömer', *Bibliografya*, I, (İstanbul, 2001),
- , *Bâbüâli Anılarım*, (İstanbul, 2017).
-, *Bir Gençlik Liderinin Anıları, 1959 – 1974*, (İstanbul, 2018).
- U. Aslanbay, 'Sunuş', U. Aslanbay (söy.), *Bir Eski Cumhuriyet İçin: Ali Sirmen Anlatıyor*, (Ankara, 2017).
- H. Arslanbenzer, 'İdris Küçükömer'i Okuma Kılavuzu', *Kılavuz*, sayı 12, 43.(2004).
- Atatürk, M.K. *Nutuk*, (İstanbul, 2019).
- Atılğan, G., *Yön Devrim Hareketi*, (İstanbul, 2008).
- 'Yeraltından Notlar: İdris Küçükömer', *Duvar*, sayı 7, (2013).
- 'Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin İlk Çizgileri: Toplumsal Sınıflar, Türkiye Devrimi ve Sosyalizm', G. Atılğan (haz.), *Mühürler: Türkiye Sosaylist Hareketinden Eserler*, (İstanbul, 2019).
- Avcıoğlu, D., 'TİP'e Dair', *Yön*, sayı 168, (17 VI. 1966).
- Türkiyenin Düzeni*, II, (İstanbul, 1978).
- Aybar, M.A., *Neden Sosyalizm*, (İstanbul, 1987).
- TİP Tarihi*, III, (İstanbul, 1988); (İstanbul, 2014).
- E. Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960 – 1980)*, (İstanbul, 2007).
- 'Düzenin Yabancılaşması ya da Bir Toplum Kaderi Üzerine Bir Deneme' *YTÜSBD.*, sayı 1, (2012).

- Ayhan, E. 'Bir Uçbeyi Olarak İdris Küçükömer', İK., *Anılar ve Düşünceler*, VI, (İstanbul, 1994).
- Barda, S., 'İdris Çözümü İlim ile Tam Bulamazdın', İK., *Anılar ve Düşünceler* VI, (İstanbul, 1994).
- Başar, A.H., *Ahmed Hamdi Başar'ın Hatıraları*, II, (İstanbul, 2007).
- Belge, M. 'Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'dan Sonra)', CDTA., VII, (İstanbul, 1985),
'İdris Küçükömer'in Ardından: Özgür Düşünce Yine Kaybetti', YG., sayı 71, (1987).
'Sivil Toplum Hakkında', *İdris Küçükömer'in Anısına*, (İstanbul, 2000).
'Fethi Naci', M.Ş. Onaran – Ö. Kılıçarslan (ed.), *Fethi Naci*, (Ankara, 2011).
- M.S. Bilgi, 'Bir İntihar Öyküsü', İ. Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler* VI, (1994).
- N. Bilgin, 'Yoksa Hastalığımı mı Duydun?', İ. Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler*, VI, (1994)
- Bora, T., *Zamanın Kelimeleri*, (İstanbul, 2018).
Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, (İstanbul, 2020).
'Kemâl Tahir'de İnsan Ödevimiz ve Verimli Tutarsızlıklar', A. Öz, *Kemâl Tahir Kitabı*, (İstanbul, 2021).
- Boran, B., *Türkiye'de Sosyalizmin Sorunları*, (İstanbul, 1970).
- Boratav, K., *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, (İstanbul, 2017).
- Bumin, K. 'Tartışma', *İdris Küçükömer'in Anısına*, (İstanbul, 2000).
- F Braudel, *Civilization and Capitalism*, II, (New York, 1986).
- Canpolat, M.K. 'Tartışma', *İdris Küçükömer'in Anısına*, (İstanbul, 2000).
- Z. Çaykara (söy.), 'Halil İnalcık'la Söyleşi', (Ankara, 2008).
- Çolak, Ö.F (söy.), 'Asaf Savaş Akat', İT., sayı 92, (2018).
- Çınar, A., 'Sınıfsal Bakışı Yitir Hele Gör Başına Neler Gelir', *Sol Portal*, (16.II. 2012)
- Dâniş, S., 'Ağabeyim İdris', İdris Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler*, VI, (İstanbul, 1994).
- Davutoğlu, A., 'Tekerrür Eden Tarihsizlikten Kendini Fethi', *İdris Küçükömer'in Anısına*, (İstanbul, 2000).
- A. Değirmenci–A. Yılmaz (söy.), *Öyle Geçerki Zaman: Teoman Duralı Kitabı*, (İstanbul, 2021).
- A. Dilipak, 'Yıllanmış Bir Sohbetten', İ. Küçükömer, *age.*, VI, (1994).

- Dinler, A.H., *TİP. Tarihinden Kesitler (1961 – 1971)*, (İstanbul, 1990)
- Divitçioğlu, S., *Geçivermiş Gelecek*, (İstanbul, 1991).
‘Tekerlerine Taş Konuldu’, *Nokta*, (9. VII. 1989).
- Doğru, N. ‘İdris Hoca’nın Kitabı Yeniden Yayınlandı’, *Milliyet*, (28. VIII.1989).
- A. Ekşigil, *Sencer Divitçioğlu: Yaşamı ve Düşüncesine Dair Notlar*, (İstanbul, 2021).
- Ersoy, M.A., *Safahat*, (Ankara, 1990).
- Ergun, D., *Sosyoloji ve Tarih* (İsyanbul, 1982).
- Gevgilili, A., *Türkiye’de 1971 Rejimi*, (İstanbul, 1973).
‘Sunuş’, *İK., yage.*, V, (İstanbul, 1994).
[A. Gevgilili], [Not], *İ. Küçükömer, yage.* V, (1994).
....., ‘İdris Küçükömer’, *İK., Anılar ve Düşünceler* VI, (İstanbul, 1994).
- Göksu, S., *Yılların Tanığı Anılarım*, (İstanbul, 2016).
- Gölpınarlı, A., *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin*, (İstanbul, 1966).
- Görgün, S., ‘Gerçeği Arayan Bir Bilim Adamı: İdris Küçükömer’, *İ. Küçükömer, Anılar ve Düşünceler* VI, (İstanbul, 1994).
- Göyünç, N., *Osmanlı Devleti Üzerine Bazı Düşünceler*, (Ankara, 1973).
- İ. İkinci – H. Güldağ (söy.), *Sencer Divitçioğlu Anlatıyor*, (İstanbul, 2012).
- E. Gülselcen – Kafkasyalı, ‘İdris Küçükömer’in Batılılaşma ve Sivil Toplum Anlayışı’, *AÜSBED.*, cilt 20, (2016).
- Hilav, S., *Felsefe Yazışları*, (İstanbul, 2014).
- Hobsbwm, E., *Tuhaf Zamanlar*, (İstanbul, 2006).
- İktisat Dergisi, ‘İktisat Dergisi’nden Okurlara’, *ID.*, No. 274, (1987).
- A. İlhan, *Sırtlan Payı*, (Ankara, 1981).
- H. İncalcık, ‘İkinci Binde Türkler’, *EKD.*, sayı 30, (2000).
- İnce, Ö., ‘İdris Küçükömer Efsanesi’, *Hürriyet*, (13. VI. 2007).
‘İdris Küçükömer’in Çilesi’, *Hürriyet*, (15. VI. 2007).
‘İdris Küçükömer Şimdi Öldü’, *Hürriyet*, (16. VI. 2007).
....., ‘Tarihimizle Yüzleşme Araştırmaları’, *Hürriyet*, (26.VII. 2006).
- İ. İnönü, *Baba İnönü’den Erdal İnönü’ye Mektuplar*, (Ankara, 1988).

- Z. Kalkandelen, *İdris Küçükömer'in Tezleri: İkinci Cumhuriyetçiliğin Tezleri*, (İstanbul, 2011).
- F.N. Kalpakçıoğlu – S. Hilav, 'Az Gelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol', SA., sayı 4, (1963).
- Kalpakaçoğlu, F.N. *Dönüp Baktığımda*, (İstanbul, 1999).
-, *Dünya Bir Gölgelektir*, (İstanbul, 2001).
- 'Eleştiri Günlüğü', CK., sayı 570, (2001).
- S. Kaplan, 'İdris Küçükömer, Düzenin Dışladığı Bir Aydın: Mohikanlar'ın Sonuncusu', *Nokta*, sayı 28, (17 VII. 1988)
- Karaman, M.L., 'Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış', *TG.*, sayı 10, (1990).
- M. Kavut, 'İdris Küçükömer ya da Özgün ve Çetrefil Bir Düşünce Adamı Üzerine', A.G. Sayar (ed.), *İdris Küçükömer*, (2011).
- Kayalı, K., 'Dönemin Düşünsel Ortamını Zorlamaya Çalışan Bir Entelektüel: İdris Küçükömer', A.A. Dikmen (yay.), *Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme*, (Ankara, 2002),
- 'Kültür Dünyasından Portreler, (İstanbul, 2002).
- , 'İdris Küçükömer'in Entelektüel Portresi', *Tezkire*, sayı 26, (2002).
- 'Flu Bir Fotoğrafta Yakalanabilecek Bir Entelektüel Birikim', *Kılavuz*, sayı 12, (2004).
- 'Solda İdris Küçükömer Tartışmaları', M. Gültekinil (haz.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 8: Sol, (İstanbul, 2007).
- 'Yön Dergisi', S.H. Bolay (ed.), *Cumhuriyet'ten Günümüze Siyasi, İdari ve Sosyâl Düşünce Temelleri*, II, (Ankara, 2015).
- 'Bir Toplumun Ruhunu Arayanlar', SK.,no. 52, (2015).
- Kaynak, M., 'Mahir kaynak'ın Anıları', YY., (17.III. 1986).
- Kazgan, H., 'İdris Küçükömer ve Çok Boyutlu Aydın Olma Çabaları',
- İ. Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler VI*, (İstanbul, 1994).
- Köprülü, M.F., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (Ankara, 2012).
- Kemâl Tahir [Demir], *Notlar: Sanat Edebiyat*, 4, (İstanbul, 1990).
-, *Esir Şehrin Mahpusu*, (İstanbul, 1961).
-, *Bir Mülkiyet Kalesi*, II, (Ankara, 1977).
-, *Esir Şehrin İnsanları*, (ty, yy.).

- E. Kongar, 'Avcıoğlu / Küçükömer Eleştirisine Savunma 1', *Cumhuriyet*, (17.X. 2017).
-, 'Sosyal / Demokratik Tarih Paradigması', *Cumhuriyet*, (20.X.2017).
- 'İdeolojik Değişme Modelleri ve Demokrasi – 8', *Cumhuriyet*, (31.X. 2017).
- 'Solun Yanılgıları Üzerine Bir Düşünce Atlası', *Cumhuriyet*, (13.III. 2018).
- A. Kuyaş, *Târîhi Düşünmek*, (İstanbul, 2016).
- Küçük, Y. 'Empressiyonist Bir Tablo', *Ant*, sayı 134, (1969).
-, *Şebeke*, (İstanbul, 2002).
- Küçükkalay, A.M., *Hikmetin Peşinde Üç Portre*, (Konya, 2018).
- Küçükömer, İ., 'Alfred Marshall', *İM*, sayı 12, (1958).
- 'Milli İrade Hikâyesi', *Akşam*, (2. IX. 1965).
- 'Karma Ekonomi Hikâyesi', *Akşam*, (13. IX. 1965).
-, *Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine*, (İstanbul, 1966).
-, *Bağımsızlık Sorunu*, (İstanbul, 1966).
- 'Milli İrade, CHP, DP ve TİP' "Akşam", (7 X. 1965).
- 'Taşlama', *Türkiye'nin Milli Savunma Stratejisi ve Dış Politika Sorunları*, (Ankara, 1968).
- "Dosya", I, II, İFA.
-, *İktisat İlkeleri Üzerine*, (İstanbul, 1964).
-, *İktisat İlkeleri Üzerine Yeniden Bakış*, (İstanbul, 1972).
- "Cuntacılıktan Sivil Topluma: Bütün Eserleri", I, (İstanbul, 1994).
- "Düzenin Yabancılaşması: Bütün Eserleri", II, (İstanbul, 1994).
-, *Sivil Toplum Yazıları: Bütün Eserleri*, III, (İstanbul, 1994).
- "Halk Demokrasi İstiyor mu?: Bütün Eserleri", IV, (İstanbul, 1994).
- "İdris Küçükömer'le Türkiye Üstüne Tartışmalar: Bütün Eserleri", V, (İstanbul, 1994).
- "Anılar ve Düşünceler: Bütün Eserleri", VI, (İstanbul, 1994).
- 'Olanla Olmayanı, Olmayanla Olanı Bilme', *İD*, sayı 274 (1987).
- 'Yalanı Aksiyom Alan Yorum', *Yeni A*, sayı 22, (1974).

- 'Asya Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Toplum', *TB.*, sayı 2, (1977).
- 'Türkiye Nereden Nereye', *Milliyet*, (19. XI. 1979).
- 'Önsöz', *Sivil Toplum Yazıları: Bütün Eserleri*, III, (İstanbul, 1994).
- 'Önsöz' *Düzenin Yabancılaşması*, (İstanbul, 2021).
- 'Sivil Toplum, Bürokrasi, Politika ve Aydınlar', *İD.*, sayı 274, (1987).
- Küçükömer, M., 'İdris Küçükömer'in Anısına', *İK.*, *Anılar ve Düşünceler*, VI, (İstanbul, 1994).
-, 'Meral Küçükömer Gözüyle İdris Küçükömer', A.G. Sayar (ed.), *İdris Küçükömer*, (Ankara, 2011).
- Kürkçigil, M., 'Tartışma', *İdris Küçükömer'in Anısına*, (İstanbul, 2000).
- Mert, N. 'İdris Küçükömer ve Düzenin Yabancılaşması', *DB.*, sayı 11 (2000).
- 'İdris Küçükömer ve Türkiye'de Sağ – Sol Meselesi', *Radikal*, (15.VI. 2007).
- O. Okyar – M. Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, (Ankara, 1997).
- M.Ş. Onaran – Ö. Kılıçarslan (ed.), *Fethi Naci*, (Ankara, 2011).
- Özdemir, H., *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, (Ankara, 1986).
- I. Özgentürk, 'Kıskançlıkla Bağımsız Aybar'dan Özür Diliyorum', *Cumhuriyet*, (11.X. 1998).
- S. Öztürk, 'İdris Küçükömer'de Toplumsal Yapı ve İletişim', B. Özçelik, *Türkiye'de İletişim Sosyolojisinin Kaynakları*, (Ankara, 2011).
- Pallis, A., *Yunanlıların Anadolu Macerası*, (İstanbul, 1995).
- Sarc, Ö.C., 'Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları', *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, (İstanbul, 1983).
- N. Sargın, *TİP'li Yıllar (1961 – 1971)*, (Ankara, 2001).
- Sayar, A.G. 'İdris Küçükömer Hocamız'a Dair Düşünceler ve Hatıralar', *TB.*, Sayı 45, (1989).
- , *Ülgener Yazıları*, (İstanbul, 2006).
- Bir İktisatçının Entelektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*, (İstanbul, 2007).
- , *Ülgener Yazıları*, (İstanbul, 2006).

- A.G. Sayar (ed.), *İdris küçükömer*, (Ankara, 2011).
- A. Sayı, 'İdris Küçükömer Hoca'nın Vefatı Üzerine', İ. Küçükömer, *yage.*, VI, (1994),
- Y. Sayman (söy.), *Tarihin Deltasında Yolculuk: Sina Akşin Kitabı*, (İstanbul, 2009).
- Somer, K., 'İdris küçükömer'in Anısına', İ. Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler*, VI, (İstanbul, 1994).
-, *ve Marksizm*, (Ankara, 1995).
- 'İdris Küçükömer'de Sivil Toplum Arayışları', *İdris Küçükömer'in Anısına*, (İstanbul, 2000).
- F Şuyun (söy.), 'Bir Uçbeyinin Sıra Dışı Hikâyesi' *Kitap 25. Yıl* (2016).
- Swedberg, E., *Joseph A. Schumpeter: His Life and Work*, (Norwich, 1991).
- Şenatalar, B., '1960'ların En Sevilen Hocası', İ. Küçükömer, *Anılar ve Düşünceler*, VI, (İstanbul, 1994).
- Şener, M., *Türkiye'de Üç Tarz-ı Siyaset*, (Ankara, 2010).
- F. Şuyün (söy.), 'Bir Uçbeyinin Sıradışı Hikâyesi' *Kitap 25. Yıl*, (Ağustos, 2016).
- Tanpınar, A.H., *Ahmed Hamdi Tanpınar'ın Mektupları*, (Ankara, 1974).
- Tanyol, C., '27 Mayıs'tan Bugüne Kalanlar', *Güneş*, (12. VII. 1987).
- Tarih ve Toplum, 'Okuyuculara Mektup', *TT.*, sayı 44, (1987).
- Temizgüney, F., '1960 Darbesi'ne Giden Süreçte Önemli Bir Kesit: İstanbul Öğrenci Olayları' *CTAD.*, sayı 27, (2018),
- Uğurlu, N., 'Yanılıcı Bir Yorum', *Yeni A*, sayı 21, (1973).
- Ulagay, O., 'Düzenin Yabancılaşması Üzerine', *Aydınlık*, sayı 9, (1969).
- 'İdris Küçükömer'den Kalan', *Cumhuriyet*, (12. VII. 1987).
- Uslu, A. 'İdris Küçükömer ve Türkiye'de Modernleşme', Ateş, A.E. (yay.) *Cumhuriyet ve Modernleşme*, (İstanbul, 2015).
- Uslu, A. – Atılğan, G., 'Yanıtından Çok Sorusuyla Önem Kazanan Eser: Düzenin Yabancılaşması', G. Atılğan (haz.), *Mühürler*, (İstanbul, 2019).
- N. Uysal (söy.), *Zaman Kaybolmaz: İlber Ortaylı Kitabı*, (İstanbul, 2006).

- Ülgener, S.F., 'Takdim: Türkiye'de Planlama ve Planlı Döneme Geçiş', *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri*, I, (İstanbul, 1971).
-, *Makaleler*, (İstanbul, 2006)
- Veblen, T.B., *The Place of Science in Modern Civilization*, (New York, 1919).
- Yaman, Y. 'Sunuş', İK., *yage*., II, (İstanbul, 1994).
-, İdris Küçükömer: En Aykırı Sivil Toplum kuramcısı', *Matbuat*, sayı 8, (1994 – 1995),
'Tek Dikenli Denizkeşanesi Topal mıdır, Kel midir?',
İdris Küçükömer'in Anısına, (İstanbul, 2000).
- Yetkin, Ç., *Solda Bölünmeler*, (Ankara, 1970).
- Yıldırım, S., 'Sıra dışı Bir Entelektüel: İdris Küçükömer', O.S.
Arolat (ed.), *Sivil Toplum Uçbeyi*, (Ankara, 2011).
- Yıldırım, S., 'Demokrat Parti ve Dönemi', *Praksis*, sayı 18, (2008),
- H. Yurtsever, *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu, 1960 – 1980*, (İstanbul, 2008),
- Yücel, C., *Portreler*, (İstanbul, 2016).
- Yücel, H.Â., 'İstanbul'un İkinci Fethi', 20. Asır, sayı 129, (1955).
- Zaim, S., *Bir Ömrün Hikâyesi*, (İstanbul, 2008).
- Ziya Gökalp, *Makaleler*, I, (İstanbul, 1976); VIII, (Ankara, 1981).
-, *Türkçülüğün Esasları*, (Ankara, 1990).
- İktisat Dergisi*, 'İktisat Dergisinden Okurlara', *İD.*, sayı 274, (1987),
[?], 'Sosyalist Kültür Derneği Kuruluyor', *Yön*, sayı 53, (19.XII. 1962).
- [?], 'İdris Küçükömer', *Ant*, sayı 68, sayı 125, (1969).
- [?], 'Küçükömer, İdris', *AB.*, XX, (İstanbul, 1994).
- [?], Selâmet, Edebiyat ve İktisat', *Cumhuriyet*, (9. XI. 1973).
- [?], Kitap: Düzenin Yabancılaşması', *Nokta*, (9. VII. 1989).
- [?], 'Prof. Dr. İdris Küçükömer'in Dedesi', *Giresun Işık Gazete*, (18. IV 2019).
- Türkiye İşçi Partisi Programı*, (İstanbul, 1964).
-, [?], 'Prof. Dr. Sevim Görgün İle Akademik ve Özel Yaşamı Üzerine Söyleşi' *İUSBFD. Prof. Dr. Sevim Görgün'e Armağan*, sayı 11-13, (1995).
- [?], 'Küçükömer Üniversite'yi Mahkûm Ettirdi', *Ant*, sayı 125, (20.V 1969).

Dizin

A. Benderlioğlu 32

A. Bulaç 179

A. Davudoğlu 198

A. Ekşigil 62, 132, 208

A. F. Okyar 94

A. G. Ketenci 76

A. G. Sayar 15, 20, 21, 30, 31, 33,
35, 50, 56, 57, 64, 66, 79, 89, 91,
101, 110, 115, 121, 125, 149,
164, 168, 177, 178, 185, 198,
204, 206, 207, 209, 220, 230

A. Gramci 154, 157

A. H. Dinler 76, 77

A. H. Tanpınar 108

A. İlhan 70, 83

A. Marshall 39, 127, 190, 230

A. Pallis 136

A. S. Akat 34, 50, 52, 53, 56, 65,
74, 83, 98, 114, 141, 147, 155,
162, 165, 193, 194, 197

A. Sirmen 81, 82, 103

A. Smith 92, 154, 157

A. Tabakoğlu 103

A. Uslu 102, 110, 152, 173

A. Yüksel 27

Abdülhamid (Sultan II.) 37, 95, 234

Abdülkerim Paşa 135, 136

Abidin Nesimi [Fatinoğlu] 43, 82,
83, 98

Ahmed İzzet Paşa [Furgaç] 37

Ahmed Mükerrerem Molla 37

Ahmed Zühdü Paşa 37

Azize Hanım 28

B. Ecevit 83, 115, 119

B. N. Feyzioğlu 65

B. Şenatalar 63

Behice Boran 58, 75, 79, 80, 114,
224

C. Ağcabey 102

C. Sunay 55

C. Tanyol 95, 179, 180

Cüneyd-i Bağdadî 194

Ç. Altan 50, 77, 78

Ç. Yetkin 68, 72, 84, 89, 99, 100,
235

D. Avcıoğlu 58, 69, 84, 88, 104, 114, 132, 133

D. Ergun 101, 188

D. Kuban 84

D. Özgüden 76, 87

D. Ricardo 92

D. Seyhan 55

D. Urquhart 92

E. Aydınoglu 101, 118, 126

E. Elverdi 103

E. Hobsbawm 174

E. Kongar 103, 104

Ece Ayhan 98, 122, 198

F. Braudel 109, 110

F. Ergin 37, 65

F. G. Kazgan 35, 37

F. Gürcan 55

F. H. İşmen 179

F. N. Kalpakçıoğlu 28, 30, 35, 69,
74, 75, 77, 85, 122

F. Temizgüney 32, 33

F.N. Çamlıbel 164

Farabi 204

**G. Atılgan 67, 89, 102, 110, 128,
152, 173**

G. Wakefield 92

H. Karadeniz 128, 210

H. Z. Ülken 198

H.Ş. Baban 31, 37, 62, 63

I. Özgentürk 80

**İ. İnönü 31, 52, 67, 74, 79, 115,
116, 119, 133, 148, 211**

İ. Ortaylı 101

İ. Selçuk 76, 104

İbni Rüşd 204, 216, 217

İdris Kaptan 27, 28

İdris Peygamber 20

J. A. Schumpeter 136

J. Bentham 92

J. Locke 154, 157, 159, 160, 196,
209

J. M. Keynes 109, 196

J. Viner 109

K. Bayraktaroğlu 72

K. Boratav 102

K. Kayalı 39, 49, 110, 127, 139,
147, 148, 171, 185, 199

K. Kırkoğlu 89, 210

K. Marx 65, 72, 121, 122, 154, 157,
188, 197

K. Mortan 22, 177, 178

K. R. Popper 39

K. Somer 74, 90, 91, 113, 123, 140,
151, 153, 154, 172, 173

K. Tosun 65

K. Ünüvar 102, 117, 149, 198

Kemâl Tahir [Demir] 68, 84, 90, 91,
94, 96, 131, 132, 137, 139, 144

L. George 137, 142

L. Robbins 31, 40, 45, 190

**M. A. Aybar 17, 68, 69, 74, 78,
79, 80, 81, 82, 83, 88, 101, 102,
113, 114, 179, 222, 224, 227**

M. Â. Ersoy 32, 95

M. Belge 30, 46, 52, 56, 57, 102,
114, 118, 170, 171, 177, 179,
211, 216, 218, 219

M. Dinçaslan 22, 28

M. Godelier 140

M. Hiç 37

M. K. Atatürk 30, 91, 104, 132,
134, 135, 137, 161, 228

M. K. Canpolat 165

M. Kavut 149

M. Kaynak 66, 183

M. Küçükömer 35, 121

M. Kürkçügil 165

M. Önal 84

M. Özel 209

M. Server Bilgi 30

M. Weber 109

M. Yaşa 37, 178

M. Yılmaz 35

Mehmed Bey 28

Mehmed Celâl Bey 37

Mehmed Fehmi [Ülgener] Efendi 37

Mehmed Nasuhi Efendi 37

Mehmed Selimoviç 204

Mevlana 204

Mihri Belli 84, 114

N. Berkes 169

N. Bilgin 29, 177, 178, 210

N. Burhan 63, 180

N. Ç. Sayar 22

N. Divitçioğlu 37

N. Göyünç 95

N. Mert 101, 198

N. Sargın 76, 81

N. Ş. Kösemihal 84

N. Ünsalan 55

O. Akbal 83

O. Eşelioğlu 31, 32, 33, 40, 49

O. S. Arolat 21, 27, 50, 52, 64, 65,
74, 77, 78, 79, 84, 85, 87, 88,
89, 102, 111, 117, 129, 153,
170, 172, 185, 214

O. Tuna 32, 37

O. Ulagay 99, 178, 179

O. Uluçay 31

Ö. C. Sarc 37, 61, 134

Ö. İnce 98, 125, 184, 195

Prens Sabahaddin 24

R. H. Karay 94

R. Peker 30

R. Ş. Suvla 31

Râkım Efendi 92

S. Akşin 91

S. Atakan 55

S. Barda 65, 180

S. Demirel 34, 235, 238

S. Divitçioğlu 19, 33, 34, 37, 38,
62, 64, 66, 88, 91, 100, 109, 114,
115, 121, 126, 132, 136, 140,
141, 155, 158, 174, 181, 182,
183, 184, 193, 194, 195, 204

S. F. Ülgener 19, 20, 30, 33, 35, 37,
65, 66, 107, 108, 110, 168, 196,
206

S. Göksu 20, 55, 56, 178

S. Görgün 46, 66

S. Hilav 68, 69, 140

S. Kaplan 181

S. Yıldırım 20, 27

Ş. H. Deymer 67

Ş. Yılmaz 21

Şeyh Bedreddin 105, 174, 195

T. Akyol 53

T. Aydemir 52, 53, 54, 55, 56, 57,
132, 133, 134, 135, 136

T. B. Veblen 39

T. Bora 102, 103, 144, 193

T. Durallı 164, 198

T. W. Hutchison 45, 120

T. Z. Tunaya 93, 133, 185

U. Mumcu 104

Ü. Aslanbay 82, 103, 104

Ü. Meriç 179

V. Hiç 37

Y. K. Karaosmanoğlu 31, 94, 132

Y. Ülken 65

Y. Yaman 78, 91, 97, 121, 165,
170, 171, 178, 183, 185, 195,
197, 198, 204, 205, 219

Yalçın Küçük 89, 98, 124, 125

Yunus Emre 179, 206, 218

**Z. Kalkandelen 91, 104, 139, 191,
192**

Zihni Paşa 37

Ziya Gökalp 95, 136

İdris Küçükömer, düşünmeyi yasaklamış bir toplumda doğmasına rağmen, düşünebilmeyi, düşündüğünü ifade etmeyi bir hayat üslubuna dönüştürmüş bir bilimeri idi. Özgündü, özerkti, özgürdü ve özel bir münevverdi. Akledebilmenin sınırları içerisinde, daima hakikatin yılmaz ve yorulmaz bir takipçisi olmuş, takipleri sürerken emeklemiş, tökezlemiş, düşmüş kalkmış, ancak hakikatin peşindeki yolculuğunu asla terk etmemiştir. Hasbi ve samimi olması, onu gıpta edilecek bir Türkiye sevdalıısı yapmıştır. Ülke sorunlarını bir çözüme bağlamak için verdiği uğraşta, herhangi bir ideolojinin kör takipçisi olmamıştır.

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

TEK-İMAŞ

TÜRK KÜLTÜRÜNE
HİZMET VAKFI

ISBN: 978-975-7522-52-2

9 789757 522522